

แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิต
ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา

A WAY OF GRATITUDE CULTIVATION FOR LIVING IN THE
BUDDHIST SCRIPTURES

พระครูธรรมสารโกศล (สมรศักดิ์ ธมฺมสนฺติโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิต
ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา

พระครูธรรมสารโกศล (สมรศักดิ์ ธมฺมสนฺติโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Way of Gratitude Cultivation For Living in the Buddhist Scriptures

Phrakhru Thammasarakosol (Samonrsak Dhammasantiko)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิตตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา” เป็น ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชรัตนมุนี, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ นักการเรียน)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ถาณวุฑฒโต, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.ธานี สุวรรณประทีป)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิตโต, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ธานี สุวรรณประทีป

ประธานกรรมการ

พระมหาชิต จานชิตโต, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูธรรมสารโกศล)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูทวีกตเวทีในการดำเนินชีวิต ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา
ผู้วิจัย	: พระครูธรรมสารโกศล [สมรศักดิ์ ธรรมสนธิโก (พันธุ์จิรพัฒน์)]
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร.ธานี สุวรรณประทีป, ป.ธ.๙, ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา). : พระมหาชิต จานชิต, ดร., ป.ธ.๗, ศน.บ, (การศึกษา). M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทวีกตเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาความกตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผลการวิจัยพบว่า ความกตัญญูทวีกตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ กตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันนั้น พบว่าสภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทำให้วิถีชีวิตของคนไทยมีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต คนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุดจึงพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะหาเงินทำให้ไม่มีเวลาอยู่กับลูก ลูกบางคนมีความเข้าใจว่าการที่พ่อแม่หรือครูบาอาจารย์ทำอะไรให้คนนั้นก็เพราะทำตามหน้าที่เท่านั้น จึงไม่มีบุญคุณต่อตนและไม่จำเป็นที่จะต้องทดแทนคุณเรานั้น การทดแทนบุญคุณผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราในทางที่ถูกต้อหน้านั้นจะต้องเป็นการทดแทนที่ประกอบด้วยคุณธรรมและศีลธรรมพร้อมด้วยปัญญาดังเช่นตัวอย่างในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การส่งเสริมความกตัญญูทวีกตเวทีที่ถูกต้องในสังคมไทย พบว่า รัฐบาลควรสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนเพื่อให้สำนึกในความกตัญญูทวีกตเวที ประการสำคัญต้องปลูกฝังความกตัญญูทวีกตเวทีโดยเริ่มจากสถาบันครอบครัว

Thesis Title : A Way of Gratitude Cultivation For Living in the Buddhist Scriptures

Researcher : Phrakhru Thammasarakosol [Samonsak Dhammasantiko (Panjirapat)]

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Thanee Suwanprateep, Pali IX, M.A. (Buddhism and Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Phramaha Chit Tanachito, Dr., Pali VII, B.A. (Education), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)

Date of Graduation : March 16, 2018

Abstract

The objectives of this research are 1) to study the meaning and significance of gratitude in Buddhist Scriptures, 2) to study the gratitude in the way of Buddhists in present social settings and, 3) to study the method of a gratitude reinforcing for the leading of life in Thai society. This research is a qualitative research.

From the research it is found that gratitude is an important virtue for human as the basic human virtue. It creates a relationship in human society, a source of responsibility for humanity and brings basic doctrine for human as a destruction of selfishness, which is the main enemy of goodness. It is the cause of prudence, caution, realization of duty and responsibility. Gratitude in the way of Buddhists, in the present society, was founded by the social and economic conditions which were changed rapidly made the way of life of the Thai people changed from the past. Today, Thai people have the opinion that object is the ultimate pleasure, so they try to struggle different ways to make money, they do not have a time to spend with children. Some people have an understanding that what parents or teachers do for someone is because they do it as their duties. There is no merit and no need for

reward. The reward for whom, that support us in the right way is comprised of virtues and morals, along with wisdom, as per the example of the Buddhist Scriptures. The promotion of gratitude in Thai society has shown that the government should raise awareness among the youth to gratitude. It is important to reinforce of gratitude for the family.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี,ดร.(สุชาติ กิตติปญโญ) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเรียบร้อยได้ด้วยดีนั้น ผู้ศึกษาวิจัยขอเจริญพรขอบคุณ ดร.ธานี สุวรรณประทีป ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด รวมทั้งขอกราบขอบพระคุณ พระมหาชิต จานจิตโต, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำเพิ่มเติม เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิทุกรูป และขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ พระครูสมุห์นพดล ปิยธมโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดค้างคาว ตำบลบางไผ่ อำเภอมะนัง จังหวัดนบพิตำ ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการค้นคว้าข้อมูลและให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษาทุกท่าน และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ญาติพี่น้อง ตลอดจนทั้งครูบาอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระครูธรรมสารโกศล

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีกตเวทีกในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	๑๐
๒.๑ ความหมายและความสำคัญ	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญูทเวทีกตเวทีก	๑๐
๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญูทเวทีกตเวทีก	๑๑
๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญูทเวทีก	๑๓
๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวทีก	๑๕
๒.๒.๑ ความกตัญญูทเวทีกต่อบุคคล	๑๕
๒.๒.๒ ความกตัญญูทเวทีกต่อสถาบัน	๒๖
๒.๒.๓ ความกตัญญูทเวทีกต่อสัตว์	๒๙
๒.๒.๔ ความกตัญญูทเวทีกต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	๓๐
๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีก	๓๓
๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวทีก	๓๗

๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง	๓๗
๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม	๓๙
๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวท	๔๒
๒.๕.๑. โทษต่อตนเอง	๔๒
๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม	๔๓
๒.๖ สรุปท้ายบท	๔๖

บทที่ ๓ ศึกษาความกตัญญูทเวทในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๔๗

๓.๑ ความกตัญญูทเวทในวิถีชีวิตของชาวพุทธ	๔๗
๓.๑.๑ ความกตัญญูทเวทที่กตเวทในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี	๔๘
๓.๑.๒ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท	๔๘
๓.๑.๓ ประเพณีลอยกระทง	๕๒
๓.๑.๔ ประเพณีสงกรานต์	๕๕
๓.๑.๕ ประเพณีทำบุญตักบาตร	๕๖
๓.๑.๖ ประเพณีสารทไทย	๕๙
๓.๑.๗ ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์	๖๐
๓.๒. หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู	๖๒
๓.๒.๑ พรหมวิหาร ๔ หลักธรรมของผู้มีใจประเสริฐ	๖๒
๓.๒.๒ สังคหัตถ์ ๔ ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้คน	๖๓
๓.๒.๓ ขรวาสาธรรม ๔ ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน	๖๖
๓.๒.๔ โภคอาทิยะ ๕ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์	๖๗
๓.๒.๕ คารวะ ๖ ความเคารพ	๖๘
๓.๓ สรุปท้ายบท	๖๙

บทที่ ๔ ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย ๗๐

๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวท	๗๐
๔.๒ ความกตัญญูทเวทในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๒

๔.๒.๑ ความกตัญญูทว่ที่ต่อบุคคลในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๓
๔.๒.๒ กตัญญูทว่ที่ต่อครู อาจารย์ในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๗
๔.๒.๓ กตัญญูทว่ที่ต่อพระมหากษัตริย์และประเทศ	๗๘
๔.๓ แนวทางในการปลูกฝังความกตัญญู	๗๙
๔.๔ สรุปท้ายบท	๘๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๗
บรรณานุกรม	๘๙
ประวัติผู้วิจัย	๙๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.สี (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณวรรคปาลิ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และหมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จุ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๖	สั.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐบาลี	(ภาษาบาลี)
๒๕	ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
สํ.ส.อ. (ไทย)	= สังยุตตนิกาย สार्वถပါกาसिनी सत्तावररकररररर	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ. (บาลี)	= องคุดตตรนิกาย มโนรณปุรณी तस्कनपातओरुकर	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลโซตีกา ขุททกปาฐओरुकर	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทओरुकर	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชนชาติไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลานาน สันคมไทยจึงเป็นสังคมพุทธ พฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนไทย ได้อาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเป้าหมายหล่อหลอม กิจกรรมสำคัญของรัฐก็ดี ของชุมชนก็ดี มักจะมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องเสมอ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจ กล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพันอิงอาศัยพระพุทธศาสนาโดยตลอด ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ฝังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทย เป็นเครื่องหล่อหลอม กลั่นกรองนิสัยใจคอและจิตใจของคนไทยให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย^๑

พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาในประเทศไทย เป็นเหตุให้วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดเวลายาวนาน จนเกิดการปรับตัวเข้าหากันและผสมผสานความเชื่อและข้อปฏิบัติสายอื่น ๆ ที่มาในหมู่ชนชาวไทย ถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะและเนื้อหาของตนเองที่มีความโดดเด่นในบางด้าน ซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพระพุทธศาสนาแบบไทย หรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย ทำให้นักปราชญ์ชาวไทยได้ตีความหลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับสังคมไทย

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของคนไทย จึงได้ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น คนไทยมีศรัทธามีความเชื่อความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งได้นำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เอกลักษณ์หรือลักษณะของความเป็นไทย เช่น การแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ มีความกตัญญูทศเวที สุภาพอ่อนโยน เคารพ เชื่อฟังผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ เป็นต้น มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. ด้านประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ในวงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคมหรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนา หรือสืบเนื่องจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแบบปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย

๒. ด้านวงจรชีวิตของบุคคล เช่น การตั้งชื่อ การบวช การแต่งงาน การทำบุญอายุ พิธีศพ หรืออาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ล้วนจัดให้เนื่องด้วยคติในพระพุทธศาสนา

๓. ด้านวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชน ก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กลุณ และที่จัดให้

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๔.

เข้าในคติของพระพุทธศาสนา เช่น ตรุษสงกรานต์ สารท ลอยกระทง ตลอดจนงานนมัสการ ปุชนียวัตถุสถานประจำปีของวัดต่าง ๆ

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางวัตถุและจิตใจ แนวโน้มมีทั้งดีขึ้นและเลวลง มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงของคนไทย คือ การพึ่งเทคโนโลยีมากกว่าจิตใจอันก่อให้เกิดความต้องการใหม่ ๆ รวมทั้งการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติทำให้คนไทยมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น ดันรนแสวงหาวัตถุมาเสพบริโภคยึดถือในเรื่อง กิน กาม เกียรติ มีจิตใจถอยห่างจากหลักคำสอนทางศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ได้ลดน้อยถอยลง สังคมจึงเกิดปัญหา เกิดช่องว่างระหว่างบิดามารดากับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ ดังนั้น จึงมองไม่เห็นคุณค่าความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณหรือมีความเคารพนับถือเชื่อฟัง ความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเห็นที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เป็นที่มาของความลบลู่คุณท่าน การตีตนเสมอท่าน และความอกตัญญูต่อผู้มีคุณ สถาบันและสถานที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลเสียแก่ตนเองและสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้”

ในขณะที่สังคมไทยกำลังตกต่ำทางจิตสำนึก ตกอยู่ในสภาพน่าอันตรายนี้ ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง ที่ช่วยรักษาและพุงสังคมไทย ความกตัญญู คือ การรู้สำนึกในคุณ ด้วยแสดงความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง และช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ”ความกตัญญูเป็นอุดมมงคลชีวิต”^๒ ตามนัยของพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีความกตัญญู คือ มีจิตสำนึกในคุณ และคิดตอบแทน เชื่อว่า เป็นคนดีและความกตัญญู เชื่อว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้คนนั้นประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ส่วนผู้ที่ไม่มีความกตัญญู คือ คนอกตัญญู ไม่รู้คุณ ย่อมถูกประณามว่าเป็นคนไม่ดี ไม่น่าคบหาสมาคม และเป็นเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ

นอกจากนี้การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโลกในประเทศไทยยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจไทย จากในอดีตที่เคยเป็นเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้คือ การทำไร่นาเพื่อกินกันภายในครอบครัวของตนเท่านั้นมาเป็นเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดต่างประเทศ การที่ชาวเกษตรกรของไทยหันไปปลูกผลิตผลที่ขึ้นกับความต้องการของตลาดต่างประเทศมากขึ้น จึงอาศัยความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยในการเพิ่มผลผลิต คืออาศัยรถไถนา รถเกี่ยวข้าว รถอีแต่น ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และยาฆ่าแมลง เป็นต้น ทำให้เกษตรกรของไทยอาศัยแรงงานของคนและสัตว์น้อยลง เมื่อสังคมไทยมุ่งเน้นการใช้เครื่องจักรทดแทนสิ่งมีชีวิตความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ยิ่งน้อยลง ทำให้ชาวไทยมีความรู้สึกที่เราสามารถอยู่ได้ในสังคมโดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันขอเพียงแต่มีเงินมาก ๆ เท่านั้น เกษตรกรไทยจึงเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อจะได้นำเอาผลผลิตไปขายให้ได้เงินมากมาย ๆ ส่งผลให้มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น จนไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติรอบตัวเราทำให้เกิดความสำคัญผิดในตนว่าสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใดและยังสามารถควบคุมธรรมชาติได้ จึง

^๒ พ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

ขาดความสำนึกในคุณค่าของสิ่งอื่น ๆ รอบข้างตนรวมทั้งธรรมชาติที่เกื้อกูลให้ตนและครอบครัวมีชีวิตอยู่รอดได้อย่างมีความสุข กล่าวคือ ทำให้ไม่มีความ กตัญญูต่อบุคคลอื่นและต่อธรรมชาติ

นอกจากผลกระทบในวงกว้างที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมแล้วเงินยังเข้ามามีบทบาท ในชีวิตของคนทั้งในแง่พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว คือคนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุด และไม่เห็นความสำคัญของคุณค่าทางด้านศีลธรรม และจริยธรรมในจิตใจ จึงไม่มีการพัฒนาทางด้านจิตใจควบคู่กันไปกับการพัฒนาวัตถุ ซึ่งเห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว เช่น มารดาบิดาที่ไม่มี เวลาอยู่กับลูกเพราะต้องออกไปทำงานนอกบ้านหาเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในครอบครัวก็แสดง “ความรัก” แก่ลูก โดยการซื้อหาวัตถุให้ลูกตามที่ลูกต้องการทำให้ “ความรัก” ของมารดาบิดาที่มีความหมายอันยิ่งใหญ่ละเอียดลึกซึ้งเกินคำพรรณนา กลายรูปเป็นเพียงวัตถุที่สามารถหยิบยื่นส่งให้ลูกได้ ซึ่งเป็นการสร้างการเรียนรู้ที่ไม่ถูกต้องให้กับลูกให้กับสังคม เด็กเยาวชนในปัจจุบันจึงเติบโตขึ้นมาในสังคมที่บริโภคนิยมวัตถุ และไม่ทันรู้ตัวว่าตนเองกำลังมองทุกสิ่งทุกอย่างอย่างเป็นวัตถุไป เมื่อเด็กเยาวชนในปัจจุบันเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างสามารถซื้อขายได้ ก็จะไม่เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมที่ดีงามแบบเดิมของไทยที่ให้ความสำคัญกับจิตใจมากกว่าวัตถุ และทำให้เด็กเยาวชน ในปัจจุบันเห็นความสำคัญของคำว่า “ความกตัญญูทวดเวท” เป็นเพียงการตอบแทน ด้วยการให้สิ่งของหรือวัตถุเท่านั้น เมื่อแม่แบบของเยาวชนเป็นเช่นนั้น เยาวชนในปัจจุบันจึงไม่รู้สึกลำบากในคุณค่าของผู้ที่ให้การอุปการะแก่ตน เพราะย่อมไม่สามารถเห็นคุณค่าของน้ำใจที่บุคคลพึงมีและเกื้อกูลให้แก่กัน ผู้ที่ให้หรือผู้ที่ทำการอุปการะต่อผู้อื่นอาจถูกมองว่าเป็นคนโง่ หรือเป็นสิ่งที่ควรให้อยู่แล้วจึงไม่มีคุยต่อกัน เช่น การที่นายจ้างให้สิ่งของอื่นใดแก่ลูกจ้างของตนนอกเหนือจากค่าจ้าง อาจถูกมองว่าเป็นหน้าที่ของนายจ้างและไม่ได้เป็นการให้ความอุปการะใด ๆ ต่อลูกจ้างชาวไทยพุทธในปัจจุบันจำนวนหนึ่งแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อพ่อแม่ของตนผ่านพิธีกรรมในวันประเพณีสงกรานต์ โดยไม่มีความเข้าใจในแก่นสำคัญของประเพณีสงกรานต์ตัวาคืออะไร เมื่อถึงช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ชาวไทยพุทธจำนวนมากจะพากันกลับบ้านเพื่อไปเยี่ยมพ่อแม่ของตนในต่างจังหวัดทำให้เกิดรถติดและอุบัติเหตุมากในเทศกาลวันสงกรานต์ เราจึงควรย้อนมาคิดว่าจำเป็นหรือไม่ที่เราต้องกลับบ้านไปเยี่ยมพ่อแม่เฉพาะในช่วงของเทศกาลเท่านั้น เพื่อแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อท่านทั้งสอง

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องความกตัญญูทวดเวทว่า มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกอบรมให้เกิดมี ดังที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระภิกษุระหนักในความกตัญญูทวดเวทว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะเป็นผู้กตัญญูทวดเวท และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่สูญเสีย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^๓

ในวิธานิพนธ์ เมื่อศึกษาเรื่องความกตัญญู ก็ต้องศึกษาเรื่องกตเวทิต์ด้วย เพราะเมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ย่อมครอบคลุมไปถึงกตเวทิต์ เพื่อให้การแสดงความกตัญญูปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษา ความกตัญญูในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทที่ส่งเสริมความกตัญญูทวดเวท ตลอดทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญู จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่

^๓ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๔.

จะต้องศึกษาให้เข้าใจในความกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูต่อบุคคลในสังคมไทยได้เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างต่ออนุชนคนรุ่นหลัง อันเป็นเหตุทำให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรือง และพัฒนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความกตัญญูทเวทีในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ความกตัญญูทเวทีในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตในสังคมไทยเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ความกตัญญูทเวทีตามหลักธรรมของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย คือ

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ตลอดทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูทเวทีที่มีต่อสังคมไทย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตเอกสารของ การวิจัยไว้ ๒ ด้าน ดังนี้

(๑). ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

(๒). ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ตำราและหนังสือที่สำคัญในพระพุทธศาสนา และนิกายการอื่น ๆ ตลอดถึงแนวคิดของนักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการการวิจัย

ความกตัญญูทเวท หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วแก่ตน เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

การดำเนินชีวิต หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมปัจจุบันโดยยึดหลักความกตัญญู

แนวทางการเสริมสร้าง หมายถึง หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูทเวทต่อบุคคลในสังคมไทยได้เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ทวี บุญเขต ได้กล่าวถึง ความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การรู้คุณการสนองคุณคนหรือการมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับด้วยความสำนึกในบุญคุณความกตัญญูต่อพ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญูนอกจากนั้นแล้วยังต้องมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคนอื่น ๆ อีกผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอจะลืมเสียมิได้และควรต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาสสนองคุณนั้นทำได้หลายวิธีไม่ว่าจะต้องกอบโกยเงินทองหรือเข้าของมาให้เป็นการตอบแทนสิ่งที่สำคัญคือการตอบแทนทางจิตใจเมื่อถึงคราวที่ผู้เคยทำบุญคุณให้แก่ตนตกอยู่ในฐานะต้องการความช่วยเหลือก็ต้องให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตามกาลเทศะตามกำลังความสามารถของตนที่จะทำได้จะโดยทางกำลังทรัพย์กำลังความคิดหรือกำลังแรงงานก็ได้แล้วแต่กรณีผู้มีจิตใจเช่นนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีกตัญญูรู้คุณคนถ้าเราคิดจะอุปการะหรือช่วยเหลือคนอื่นแล้วเราไม่ควรจะหวังผลตอบแทนเลยเป็นอันขาดให้ถือเป็นอุดมคติในใจเสมอว่า เราแบ่งความสุขที่เรามีอยู่ให้แก่คนอื่นหรือช่วยคนอื่นให้เขามีความสุขเพียงเท่านี้ก็พอแล้ว สรุปความว่า ๑. ถ้าใครทำบุญคุณให้แก่เรา เราต้องรำลึกถึงความดีของเขาอยู่เสมอโดยไม่มีวันลืมและต้องพยายามสนองคุณเขาเมื่อมีโอกาส ๒. ถ้าเราจะทำบุญคุณให้แก่ใครอย่าหวังการตอบแทนจากเขาเลยแม้แต่น้อยให้คิดเสียว่าเราทำเพื่อแบ่งความสุขให้คนอื่นเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์^๔

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือคุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาลประกอบด้วยเนื้อหาที่มุ่งให้ทราบ และตระหนักพระคุณของบิดามารดาส่วนผู้ที่ป็นรู้นั้นต้องตั้งอยู่ในความกตัญญูทเวทโดยพึงเคารพมารดาบิดาผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้าโดยการปฏิบัติดังนี้ ๑.ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒.ช่วยทำกิจธุระ การงานของท่าน ๓.ดำรงวงศ์สกุล ๔.ประพฤติตนให้เหมาะสมกับการได้รับมรดก ๕. ทำบุญอุทิศเมื่อท่านล่วงลับ^๕

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายว่า กตัญญู คือความรู้คุณ หมายถึง การเป็นผู้มีใจกระจำง มีสติปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้กระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำคุณแก่ตนแล้วไม่ว่า

^๔ ทวี บุญเขต, “พ่อสอนลูก”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔-๓๗.

^๕ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๔.

จะมากหรือน้อยก็ตาม เช่น เลี้ยงดู สั่งสอน ให้ที่พัก ให้งานทำ ฯลฯ ย่อมระลึกถึงความซาบซึ้งอยู่เสมอ ไม่ลืมอุปการคุณของตนที่ทำไว้แล้ว รู้ว่าตนเองพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลายได้ดีมีสุขในปัจจุบันก็เพราะ บุญทั้งหลายที่เคยทำไว้ในอดีตส่งผลให้จึงไม่ลืมอุปการะของบุญนั้นเลย และสร้างสมบุญใหม่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป^๖

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อสัตว์ว่า สัตว์ที่มีคุณ เช่น ช้างม้า โค กระบือ เป็นตัวอย่างที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็น หรือไถนา คนกตัญญู ย่อมรู้คุณของสัตว์ที่ตนได้อาศัยแรงแม้น ไม่ประพฤติดุร้ายโหดแก่มั่น ใช้ด้วยความกรุณาปราณี ขณะใช้ การไม่เฆี่ยนตีมันจะเหลือเกินไม่ใช้เกินกำลังของมัน ไม่ปล่อยให้หิวอดอยากอดโรย บำรุงเลี้ยงปรนเปรอ มันให้เป็นสุข ให้มันได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา^๗

สมสุตา ผู้พัฒนและจุฬารัตน์ วัฒนะ ศึกษาเรื่องอิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูการไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิต่อความกตัญญูกตเวที สรุปได้ว่า บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตร ในฐานะ ๔ ประการ คือ ในฐานะเป็นพรหม บุรพาจารย์ บุรพาเวทดา และอาหุไนยบุคคลนอกจากนี้ แล้วการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมโนหทัยให้แก่บุตร ก็เป็นพระคุณอย่างสูง เช่น กันเพราะการได้ เกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งมีความพร้อมที่จะทำความดีได้มากกว่าสัตว์ประเภทอื่น นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นเฉพาะการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมโนหทัยแก่บุตรก็กล่าวได้ว่าเป็นพระคุณแก่บุตรมากแล้ว และถ้าท่านยังทำหน้าที่ของบิดามารดาได้สมบูรณ์แล้ว ก็ยังเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะทั้ง ๔ ข้างต้นบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อบุตรอย่างยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้^๘

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โกวิท ราชวงศ์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีใน พระพุทธศาสนา กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ” พบว่า ปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยนั้นมาจากสาเหตุสำคัญ ๔ ประการคือปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ในครอบครัว และในขณะที่แนวทางแก้ไขปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยปัจจุบัน นั้น พบว่าการเริ่มจากการแก้ไขปัญหภายในครอบครัวกันเองก่อนคือครอบครัวต้องเสริมสร้างกันเอง โดยมีความรักความเข้าใจและรัฐบาลสังคมจะต้องเข้ามาช่วยสนับสนุนอีกแรง ดังนั้นปัญหาดังกล่าว ต้องแก้ไขจะใช้หลายด้าน คือ ด้านผู้สูงอายุเอง ด้านบุตรหลาน และบ้านรัฐบาล หรือสังคมที่เกี่ยวข้อง ต้องช่วยเหลือกัน และการวิจัยภาคสนามพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องความ กตัญญูกตเวทีเป็นอย่างดี มีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาจะเข้ามาอยู่สถานสงเคราะห์คนชราใน ระดับสูง การปฏิบัติต่อบิดามารดาเมื่อครั้งเป็นหนุ่มสาวอยู่ในระดับดี ส่วนสาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถ

^๖ พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, **มงคลชีวิต “ฉบับทางก้าวหน้า”**, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมพุทธ ศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์สมเด็จพระรัชฌัมมคณาจารย์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^๗ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร), **มงคลยอชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๔.

^๘ สมสุตา ผู้พัฒน และจุฬารัตน์ วัฒนะ, **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวที**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖.

อยู่ร่วมกับบุตรหลานได้นั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากปัญหาขาดแคลนผู้ดูแลในเวลากลางวันรองลงมา คือปัญหาด้านสุขภาพ ส่วนบุคคลที่มาเยี่ยมผู้สูงอายุมากที่สุดคือหลานหรือเหลว และในบ้านปลายชีวิต ผู้สูงอายุเลือกที่จะอยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชราบางแคมป์มากที่สุด ในด้านความพึงพอใจของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุพึงพอใจมากและที่พึงพอใจมากที่สุดคือการบริการของผู้ดูแลของสถานสงเคราะห์คนชรา ส่วนด้านความต้องการ พบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีความต้องการมากนัก ที่ต้องการคือให้หน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งขณะนี้สถานสงเคราะห์คนชราก็ดูแลดีอยู่แล้ว^๙

พระมหาภูเนต จันทรจิต ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์” พบว่า บุตรธิดามีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทียุคบุคคล คือ การรู้คุณ และกระทำการตอบแทนการกระทำดังกล่าว คือ คุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดาบิดาให้เป็น มโนธรรมซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกตัญญูและเป็นบุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่นซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรมที่มีผลแผ่ตร้อน มารดาบิดา คือ บุคคลที่ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือ เป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นนั้อบนาบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ตอบแทนสามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ

๑. กระทำให้เป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา)
๒. กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา)
๓. กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา)
๔. จะทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)

การตอบแทนบุญคุณต่อบุพการี แม้ว่าการกระทำนั้น ๆ ไม่สามารถจะตอบแทนให้หมดไปเสียทีเดียวบุคคลนั้นก็ยังสามารถเชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทียุคเพราะความกตัญญูกตเวทียุคเป็นคุณธรรมของคนดี^{๑๐}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” พบว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมและประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรมหรือปรีวากรรมคือประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปรีวาสเรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาติเสส ๑๓ แปลว่า ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้น และกรรมที่เหลือเป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่าการอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ ๆ จะต้องนอนผิงไฟอบและดื่มน้ำอุ่นและเว้นการกินของแสลงเรียกว่าอยู่ไฟ หรืออยู่กรรมเพื่อให้หมดลูกเข้าอู่มาน้อยตาม

^๙ โกวิท ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทียุคในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วย การทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๐} พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗), หน้า ๗๑.

ความเหมาะสมของแต่ละคนต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่จะบวชแล้วต้องเข้ากรรมเพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมก่อน^{๑๑}

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา” พบว่า บุคคลผู้มีจิตสำนึกที่ตอบแทนบุญคุณโทษที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเอง เชื่อว่าเป็นคนดีเป็นคนที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชาควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคต และถือได้ว่าความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มีความกตัญญูทว่าเป็นคนที่ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัวลืมผู้เคยมีอุปการะตน

๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัวอยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพาอาศัยอย่างไร

๔. คนจำนวนมากเมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใดมักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่นว่าตนมีความกตัญญูทว่าทมิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ

๕. คนจำนวนมากมักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตนโดยคิดว่าเขาอุดหนุนเลือกซื้อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคนแสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูทว่าเพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^{๑๒}

อำนวย จันเงิน ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การพัฒนาความกตัญญูทว่าที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” พบว่า ความกตัญญูทว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๓}

จากเอกสารงานวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูทว่าที่ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้มากมายเพื่อทำให้เกิดคุณธรรมคือความกตัญญูทว่าที่ ผู้วิจัยจะทำการวิจัยจากเอกสารโดยการศึกษาความหมายและความสำคัญของความกตัญญูทว่าที่โดยตรงการศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกมีคำสอนที่เกี่ยวกับความกตัญญูทว่าที่

^{๑๑} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ

^{๑๒} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๓} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทว่าที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” (ทองย้อยกิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๘.

อย่างไรบ้าง เพื่อศึกษาว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างไร มีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธในปัจจุบันอันมีผลมาจากความไม่เข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่จะจะมีวิธีการแก้ไขอย่างไร ในการดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธที่นอกจากการมีคุณธรรมในเรื่องความกตัญญูทเวทีแล้วจะต้องประกอบไปด้วยหลักธรรมใดอีก เพื่อให้การดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธมีความถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูทเวที

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับหลักเมตตาธรรมจากคัมภีร์ทางศาสนา เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา

๑.๗.๒ ข้อมูลชั้นทุติยภูมิได้ศึกษาจาก ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและได้อาศัยตำราหนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยเชิงวิชาการ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งปัญหาที่ต้องการทราบเพื่อนำมาประมวลใช้ประกอบในการวิจัยครั้งนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบความกตัญญูทเวทีในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธในสังคมปัจจุบัน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

บทที่ ๒

ศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความกตัญญูทเวทีโดยทั่วไปจะถูกถือเสมือนเป็นการรู้สึกสำนึกในบุญคุณของผู้ที่ให้การอุปการะกับเราด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน โดยผู้ที่ได้รับการอุปการะจะระลึกถึงบุญคุณนั้นอยู่เสมอ แต่หากผู้ที่ให้การอุปการะกับเราไม่หวังผลตอบแทนหรือให้การอุปการะในสิ่งที่เป็นโทษแก่บุคคลอื่น เช่นการให้เหล้า ให้บุหรี่ ก็ไม่ถือเป็นการให้ความอุปการะ และไม่ต้องมีความกตัญญูทเวทีต่อผู้นั้น ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปการะหากมีความกตเวทีจะกระทำการตอบแทนผู้ที่ให้การอุปการะกับเราเมื่อมีโอกาส และวิธีที่จะกระทำการตอบแทนคุณนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาโดยจะได้ศึกษาดังนี้

- ๒.๑ ความหมายและความสำคัญ
- ๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวที
- ๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที
- ๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวที
- ๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวที
- ๒.๖ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญ

๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญูทเวที

ความกตัญญูทเวทีเป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคนผู้ที่มีความกตัญญูทเวทีย่อมจะทำให้ตนเองมีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วยพระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า ยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทีและให้ความสัมพันธ์ต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีว่าเป็นบุคคลที่ได้ยากในโลกพระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หายากมีสองจำพวก^๑ ได้แก่

๑. บุพการี บุคคลผู้ทำอุปการะคุณ
๒. กตัญญูทเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน

บุพการีบุคคล กับ กตัญญูทเวทีบุคคล คือ บุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน^๒ จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่หาได้ยากเพราะว่าหมู่มสัตว์ส่วนใหญ่ถูกเอาวิชาครอบงำยากที่จะมองเห็นคุณค่าของมนุษย์อื่นได้

^๑ อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๙.

อย่างไรก็ตาม คำว่า กตัญญูทเวที เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญูทเวที ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทีไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ ความกตัญญูทเวทีก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคลสัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวที คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทน พระคุณช่วยเหลืออุปการะยกย่องบำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคมและเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^๓

๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญูทเวที

ความกตัญญูทเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^๔ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไถ่ ว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญ และมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูทเวทีไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูทเวทีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทเวทีต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

ความสำคัญของความกตัญญูทเวทีนั้นสรุปได้ดังนี้^๕

๑. ความกตัญญูทเวที เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยโดยสอดแทรกความกตัญญูทเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตายการบวชวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูทเวที ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะอุปการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีคุณกตัญญูทเวทีช่วยให้ลูกอยู่รอดไม่มีปัญหาปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

^๓ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

^๔ อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทเวทีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

^๕ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ), กตัญญูทเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

๓. ความกตัญญูทวนเวียนทำให้ยอมระลึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ ทุ่นนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูทวนเวียนที่เป็นเครื่องหมายของคนดี

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ยกย่องคนกตัญญูทวนเวียนว่า เราจะดูคน ไม่ต้องไปดูแผนที่สวมนิ้ว สายสร้อยห้อยคอ แต่ดูว่าเขาปฏิบัติต่อ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครือญาติ อย่างไร คนดียอมมีความหนักแน่น อดทนให้การดูแลบำรุงรักษาบิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้าน เป็นเทวดาประจำบ้าน ไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหนกราบไหว้บิดามารดาก็พอแล้ว การเคารพกราบ ไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต^๖

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึง ความกตัญญูทวนเวียนว่าความกตัญญูทวนเวียนนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญูทวนเวียน ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญญูทวนเวียนตา แปลว่า ความรู้คุณ และประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี^๗

ความกตัญญูทวนเวียนจึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

ส่วนคำว่า ความกตัญญูทวนเวียนที่มีความหมายดังนี้

คำภีร์อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูทวนเวียนไว้ว่า ความรู้จากอุปการคุณผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย ด้วยการระลึกถึง เนื่อง ๆ ซึ่งเชื่อว่าความกตัญญูทวนเวียน

พจนานุกรม มคอ-ไทย ได้ให้ความหมายของความกตัญญูทวนเวียนไว้ว่า

กตัญญูทวนเวียน (วิ.) “ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน” โดยปกติ วิ. กต อุปการ ฆานาติ สีเลนาติ กตญญู. ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน^๘

กตเวที (วิ.) ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก้ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว. ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน

กตัญญูทวนเวียน (ปุ) บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ฯลฯ ไทยตัดพูดเฉพาะกตัญญูทวนเวียน แต่ความหมาย หมายถึง กตเวทีดด้วย^๙

^๖ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูทวนเวียน เป็นเครื่องหมายของคนดี, หน้า ๑๙-๒๐.

^๗ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^๘ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกตัญญูทเวทไว้ว่า รูู้ปการะที่ท่านทำให้, (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวท และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวท ว่า (ผู้) สมองคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตัญญูทเวท

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกตัญญูทเวทไว้ว่าความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูทเวท การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา คนที่รู้บุญคุณเรียกว่าคนกตัญญูทเวทคนที่ทำตอบแทนเรียกว่าคนกตเวทีกตัญญูทเวทีกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วคำตอบแทนให้ปรากฏนั้นเป็นธรรมประกอบโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่ได้ด้วยความสะดวก

๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญูทเวท

ความกตัญญูทเวทมี ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. กตัญญูทเวทที่ขึ้นสามัญ เป็นการรูู้ปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตนจะยอมรับรองว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับคนคนนั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ พอได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูทเวทอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง ูปการะคนที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวท คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูทเวทที่ขึ้นสัดบุรุษ เป็นความกตัญญูทเวทที่ขึ้นสูง หมายถึง ก็รู้จากคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตามไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา และเมื่อศึกษาขอบเขต ความกตัญญูทเวทที่มีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูทเวทต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูทเวทต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญประโยชน์ หรือมีคุณความดีเพื่อคุณแก่ส่วนรวม เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระนางความกตัญญูทเวทต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกลยาธรรมอย่างหนึ่ง^{๑๐}

ความกตัญญูทเวทที่ขึ้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่น ทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูทเวทที่ขึ้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตามลักษณะของคนมีความกตัญญูทเวทที่เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไรที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไรที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่ไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๒-๓.

เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างแจ่มแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่านหรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็น

ครูหรืออาจารย์ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังนี้

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๑๑}

ความกตัญญูทศเวทที่มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูทศเวทต่อผู้มีพระคุณแก่ตนเองโดยตรงและกตัญญูทศเวทต่อผู้มีพระคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวที้ ก็คือ การรู้คุณผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูทศเวทไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ ได้แก่ คนดีมีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนาเพราะความกตัญญูทศเวทที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทศเวท ต้องฝึกฝนตนมาดีสามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนุกต้องชีวิตจึงมีแต่ความเจริญและยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดีและเป็นแบบอย่างแก่บุคคลอื่น ๆ ได้จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูทศเวทเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิตเป็นอุดมมงคลในชีวิต

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวที

พระพุทธศาสนา ความกตัญญูทเวทีมีไว้ ๒ ประเภทคือ

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ (บุพการี) บิดา มารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. ความกตัญญูทเวทีต่อสิ่งที่มีบุญคุณ

ส่วนความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการศึกษาตีความคำสอนของพระพุทธศาสนาตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้เอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยที่ได้ตีความหมายของความกตัญญูทเวทีทำให้กว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย

ความกตัญญูทเวทีจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น ๆ แต่ก็มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติและสสารทำให้สิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์ให้แก่กันและกันและในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูทเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้แก่มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

ความกตัญญูทเวทีมี ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติ

๒. ความกตัญญูทเวทีต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์

๓. ความกตัญญูทเวทีต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข

๔. ความกตัญญูทเวทีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒.๒.๑ ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคล

ความกตัญญูทเวทีนั้นผู้รู้อุปการคุณที่มีต่อบุคคลดังต่อไปนี้

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดา

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระหทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ควรควายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังนั้นพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา โดยการนำหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นผู้ใช้ปฐนียะบุคคลของพุทธบริษัทใน

ฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศสัจธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสั่งควรประพฤติ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กลิ่น รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำการสิ่งเหนือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิด คำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัยหรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธศาสนาเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๙ ประการ

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทยย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธพระองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็ควรรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นเชื่อได้ว่าบูชาพระองค์คือ ได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนาทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่ ไฉนนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สูงสุดตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายยุทศาสตร์สนิกชนเมื่อระลึกคุณไม่ลบหลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๒}

๒. ความกตัญญูกตเวทีต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสังคหะสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นผู้สืบทอดพระศาสนา เป็นศาสนาทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งกัลยาณมิตรที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ที่ศึกษาเจริญงอกงามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพุทธเจ้า^{๑๓}

ในนี้พระพุทธเจ้าทรงแบ่งพระสงฆ์ไว้พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจะตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

๒. อริยะสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมารค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๑๔}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่พึงปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

การแสดงความกตัญญูทวาทต่อคณะสงฆ์

พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

ดังนั้น พระพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ พระธรรมพระสงฆ์ควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูทวาทในพระสงฆ์ด้วยความเป็นผู้มีศรัทธาในพระสงฆ์^{๑๕} คือ นำหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้บูชาเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสอนของท่าน

๓. ความกตัญญูทวาทต่อบิดามารดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่งเป็นบุพชนียะบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พรหมชาติ มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (บุพพาจารย์ชาติ มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตรที่ (บุพพาเทวาชาติ มาตาปิตโร)
๔. เป็นอาหุเนยยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

๑. เป็นพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดามีความประพฤติ เช่น กับพรหมเพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อ บุตร กรุณาความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์ มุทิตา ความเชื่อชมยินดีเมื่อบุตรได้ดีและอุเบกขา คอยพ่วงดูอยู่ห่างๆไม่ก้าวก่ายชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๒๙๕.

^{๑๕} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙.

การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร^{๑๖} เพราะคำว่าพรหม ในความหมายของพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๑๗} ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งกว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงสุด การที่บิดามารดาทำการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วทั่วไปมิใช่บิดามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นครูคนแรกของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาและอบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่างๆจนเติบโตใหญ่จึงเป็นครูอาจารย์คนแรกต่อบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดาเรียกว่า ปัจฉาจารย์ พุทธทาสภิกขุมีทัศนะในเรื่องนี้ว่า

“การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือบิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิต วิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงาม สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตระธรรมได้แก่สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมชาติของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต เชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีย่อม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่า อนุสาสนีปฏิหารีย์ เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใด ๆ”^{๑๘}

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤติเช่นกับเทพ คือ การไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความสุขความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิตhev (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้มีความสุขรุ่งเรืองเรื่องที่บิดามารดาได้เชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤติดนดั่งเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ๆ ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๑๙} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพ โดยสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา พระราชวงศ์

๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิตhev ผู้เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอรหันต์ชีนาสพ และ พระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๑๖} อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๑๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ, **พ่อแม่มสมบูรณ์แบบ**, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๙.

^{๑๙} ชุ.จุ. (ไทย) ๗/๓๒/๑๖๐.

กรณีเปรียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้เชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้านสมควรที่บพจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะถ้าเรานั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชาเช่นเดียวกับ บิดามารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาลพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๒๐}

บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาลและอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครูคนแรกเทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตรสมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้น ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดาปรากฏในสังคาลสูตร คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
 ๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
 ๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
 ๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
 ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
- หน้าที่ของบุตรที่ดีต่อบิดามารดา มีดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ตมึนน้ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรกประทับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน^{๒๑} เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตรเติบโตมาจะเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่ต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วง ๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องจากช่วงชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจโดยสามารถปฏิบัติดังนี้

^{๒๐} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๒๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

๑. เลี้ยงกายคือการปฏิบัติเอาใจใส่ อุปฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอหรือเมื่อมีโอกาสดูแลสามารถทำอะไรก็ได้ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้จักคุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้วเมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒. เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ หรือแค่ทำความเดือดร้อนให้แม่ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วยบุตรและธิดาจึง พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความสามารถที่ท่านต้องการเพราะในชีวิตของมารดาบิดาถ้ามีบุตรก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดาก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของบิดามารดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรมย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีข้ออะไรคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้บ่าวใจปลื้มใจมีใจโสมนัสคือการเลี้ยงดูใจของมารดาบิดาบุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเป็นเสมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดีมี สุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม่ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้สมทานวัตรบท ๗ ประการซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้นคือ การได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิตและได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสองด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงามย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๒๒}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน

เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยการกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการทำกิจกรรมแทนมารดาบิดา ทุกอย่างเอาใจใส่ในกิจการงานของบิดามารดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวลเพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อ บทและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่าง ๆ ของครอบครัวที่มีอยู่บุตรควรที่จะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่านโดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ ตัวบทที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจในกิจการงานของครอบครัวปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว จนแก่ชราและหมดจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ดังคำที่ว่าเลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอสั่งเลี้ยงให้ตายอีกเป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนพระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำงานแทนบิดามารดาว่าควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบันแม้จะลาโลกนี้ไปแล้วย่อมประสบสุขคติในโลกสวรรค์^{๒๓}

^{๒๒} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๒๓} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน

บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไปเพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้นการที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมย่ำแย่ขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและไม่ใช่ว่าเพียงพูดจะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บทจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงามไม่ทำในสิ่งที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้นบุตรจึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาส่งเอาไว้มารวมทั้งรักษาและสะสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรักความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติดื้อน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญูต่องานอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติอันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง^{๒๔}

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดาบ่มไว้มอบให้ เช่น ยึดถือในคำสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่าบุตรธิดาที่ดี จะต้องเชื่อฟังคำสอนของมารดาบิดาการที่บุตรธิดา ยึดถือและปฏิบัติตามคำสอนของท่านย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้อยู่ครบตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดาไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสอนของมารดาบิดาบุตรธิดาเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะรักษาผู้ละสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล

การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะได้รับมรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับหลงมัวเมาในกามคุณการแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเล่นการพนันตลอดทั้งการคบคนในชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และอบายมุข ในส่วนเกี่ยวข้องกับการแสวงหาความสุขทางการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงานแบ่งออกเป็น ๖ จากนำมาอธิบาย ดังนี้

บุคคลที่จะรับได้รับทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับนับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในวันละมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวัง

^{๒๔} พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๘.

ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิตทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือคุณคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนือง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความวุ่นวาย ละเมิดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๒๕} ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลายอันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพาสติสมควรแก่ความเป็นไทยทายาทของวงศ์ตระกูล

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้หมายความว่า การทำบุญในพระพุทธศาสนา ถือว่า เป็นความดี เพราะเป็นการสะสมบุญเป็นเหตุความสุขมาให้ และบุคคลผู้กระทำบุญ^{๒๖} ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือการทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้นเมื่อมีโอกาสจึงควรทำบุญให้ท่านตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้องไปในเรื่องความดีและเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้วบุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันสมควรบำเพ็ญกุศลทักษิณาทามวาระตัวอย่างเช่นการทำบุญครบเจ็ดวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่บิดามารดาทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว

๔. ความกตัญญูต่อบุคคล

ในพระพุทธศาสนา ครูมีความสำคัญมาก อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร^{๒๗} ของศิษย์ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจงชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๒๘} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า ความมีมิตรดี มีเพื่อนดี คำว่า กัลยาณมิตร เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ การประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่มีผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครูจึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลาย ในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

ครู มีฐานะเป็นผู้ชนะบุคคล ซึ่งสิทธิทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมช่วยพัฒนา

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗ -๒๕๓/๒๐๒-๒๐๗.

^{๒๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๗.

^{๒๘} คุรุรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

คนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ด้วยว่าคนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สิทธิวิหาริก อันเตวาสิก ได้ระลึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สิทธิวิหาริก อันเตวาสิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพาดิตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมนท่าน ยึดเอาความกตัญญูทศเวทที่เป็นอารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ^{๒๙}

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทศ ๖ ดังนี้

๑. เพิ่งลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม้ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถามขอคำแนะนำปรึกษาฟังคำอธิบายแล้วนำไปประพาดิตนปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สุกงกหรือหยอกล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงอาการที่ไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวกซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง ช่วยถือหนังสือให้

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท

การปฏิบัติธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มีหลายชั้นหลายมิติทั้งสอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่รู้จบ นั่นคือการศึกษิตตามแบบแผนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะขยายความรู้ด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสารเปรียบเสมือนปลา วิธีการนั้นคือโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีการกรองข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ทันท่วงทีอันทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณธรรมและมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกว่า โลกไร้พรมแดน

๕. ความกตัญญูทศเวทต่อญาติ

ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีในกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรา รู้จัก^{๓๐} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช้ก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกันและมีอีก ๓ คำ คือ คำ คือ มิตร อำมาตย์ คือ

^{๒๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๓๐} พุทธศาสนิกชน, พุทธจริยา, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

ผู้ร่วมงานทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหารีอกัน หรือไปมาด้วยกันสหาย คือ เพื่อนร่วมงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในจิตทั้งหลาย และผู้มีความเลื่อมและความเจริญร่วมกัน^{๓๑} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น

ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว

ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือนหรือกึ่งเดือน

ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น

ข้าพเจ้านั้น จึงพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกัณณี ซึ่งสนิทสนมกันมานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสสาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง^{๓๒} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จักมีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเองญาติในความหมายอย่างกว้างตามพระพุทธพจน์ที่ว่าความคุ้นเคยกันชื่อว่าเป็นญาติอย่างยืดยาวนั้นทรงแสดงหลักการสากลไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้โลกเกิดสันติสุขจากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังใจในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืนและเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายเปรียบเสมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมาก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยวแม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อมเมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ยอมหักโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยค้ำจุน และต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องค้ำคานจึงสามารถตั้งยั่งยืนอยู่ได้ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกฉันทมุนุษย์ทั้งหลายย่อมเหมือนกันฉันนั้นกล่าวคือจะเจริญและปลอดภัยไม่มีอันตรายจำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืนช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแม้ต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่าย่อมค้ำคานทานพายุได้พายุย่อมตัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวและเป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้

การแสดงความกตัญญูทศเวทต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดจากความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งค้ำจุนสังคมในโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะการสงเคราะห์ญาติ เชื่อว่าเป็นอุดมมงคล จากการศึกษา พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญ ญาติตถจริยา คือ ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๓๓} แม้จะเกิดความรุนแรงระหว่างญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติยังเข้มแข็งให้อภัยต่อกันได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างญาติจึง

^{๓๑} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๓-๓๙๔.

^{๓๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๓๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙/๙๔.

เป็นแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันซึ่งเกิดจากความรู้สึกผูกพันทางจิตตั้งที่ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะ ร่มเงาแห่งญาติ เป็นร่มเงาที่เย็นสบาย

การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควรกาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของคนบางคนที่ขาดความรอบคอบในสิ่งอันเป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า ทรัพย์สิน ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบิรवार เป็นสิ่งสำคัญกว่าญาติวงศ์ จึงมีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์สินเป็นต้นของตนเป็นเครื่องสงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและสนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติเป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติเมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล่มจมเหมือนต้นไม้เอนไรรากไร้กลืนไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติได้ง่ายดาย เพราะฉะนั้นผู้ใดดูหมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลียวแล ผู้นั้น ได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเองข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม

ความกตัญญูทวนเวทต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะฉะนั้น บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูทวนเวทด้วยการสงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๓๔} ได้แก่

๑. การสงเคราะห์ด้วยอาภิส (อาภิสสงคโห)

๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมมสงคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยอาภิสดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐานตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ใช้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากินเช่น ยานพาหนะ หรือให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาได้ยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุเช่น การช่วยค่ารักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอมความด้วยสันติวิธีเมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าวผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศลงานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอนการเตือนชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย

^{๓๔} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

ในพระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูตงว่ต่อญาติและแสดงความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติให้ว่ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของมนุษย์ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคม การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า

การสงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือสงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไปสิ่งใดที่เป็นการกระทำที่ดีขึ้นเป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้นแม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงข้อก็ตาม^{๓๕}

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า

ดังนั้น ความกตัญญูตงว่ต่อญาติ ความหมายของพระพุทธศาสนามี ๒ อย่าง คือ กตัญญูตงว่ต่อด้วยสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้สึกปะวียา คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยสติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ ซึ่งจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คู่คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่เป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งทีประเสริฐสิ่งทีล้ำค่าของชีวิต ในบรรยายการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามียุ่คุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้นถ้าหากไม่มีปัญญารักษาไว้ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๒.๒ ความกตัญญูตงว่ต่อสถาบัน

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบันคือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างทีเป็นเครื่องหมายของความป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญทีบ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

๑. ความกตัญญูตงว่ต่อประเทศชาติ

ในสถาบันแรกคือ ชาติ คำว่ ชาติ หมายถึง ประเทศ ประชาชนทีเป็นพลเมืองของประเทศ กลุ่มชนทีมีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ความเป็นมาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกันประชาชาติก็ว่

ทุกคนทีอยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินทีตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าทีจะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่เป็นผู้ทีมีความกตัญญูตงว่ต่อชาติ และถือว่าป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งทีจะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคง คนในชาติ

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคปลาย*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๒.

จะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่องานที่ต่อประเทศชาติ จึงต้องปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีขอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบันดังกล่าวยังเป็นลักษณะสำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น トラบใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ ยังคงอยู่คน ยังคงอยู่คนไทยและความ ความเป็นไทยก็จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่ย่ออาศัยของคนในชาติศาสนาช่วยให้สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรมไม่เบียดเบียนไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กันสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนไทยทั่วประเทศดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ต่อไป

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้กำหนดไว้ว่าเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่ต้องดำรงรักษาไว้ใน การปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องรักษาผลประโยชน์ของชาติประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้นในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศจึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคงและผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติภาคภูมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทยและช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่าขอให้ทุกคนระลึกถึงว่าทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นจะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งใจทั้งในหมู่คณะ ทั้งชาติ

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติมีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖. เสียสละประโยชน์ส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริต และเสียสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ปกป้องและเสียสละเพื่อประเทศชาติ^{๓๖}

๒. ความกตัญญูต่องานที่ต่อพระศาสนา

พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจากบัดนี้การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมได้นั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระ

^{๓๖} วีระชัย มีขอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

พุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่าดูก่อนอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่วงไปแห่งเรา^{๓๗}

พระพุทธดำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ให้ความสำคัญเคารพพระธรรมเป็นสิ่งสำคัญซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^{๓๘} ถือเป็นเสมือนตัวแทนพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหลายอยู่กับตามหลักธรรมของการพระธรรมวินัย ในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิงและการอ้างอิงเป็นมาตรฐานสูงสุดในการตัดสินความ โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่าส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ขออนุญาตส่วนนี้ควรเว้นส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนานี้ถือว่าคนกตัญญูกตเวทีต่อพระศาสนา^{๓๙}

พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ธูปเทียน อารมณ์ปัจจัย ๔ คืออาหารที่อยู่อาศัยค่ายารักษาโรคและตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชาคือบูชาด้วยการปฏิบัติได้แก่การบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา

๓. ความกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์

ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับ ศัตรู ทำหน้าที่ทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักชาติเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่าพระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของ กษัตริย์ไทยก็ควรเคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างคุณงามความดี ได้แก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรักความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวงยากที่จะหาสิ่งใดเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศชาติความ ร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็น สิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาษฎร์ต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดีมีความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงสามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไปเมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วยเว้นการฉ้อราษฎร์บังหลวงประกอบสัมมาอาชีวะในการดำเนินชีวิตซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นศิริมงคลแก่ตน

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด ๒๕๒๒), หน้า ๑๘๓.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๓.

ครอบครัวยุคประเทศไทยและศาสนาเมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทวดเทวีในพระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูทวดเทวีต่อสัตว์

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนเรื่องกรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงจัดเป็นกรรมเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลกรรมเสมอ^{๔๐} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมารวมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตน เองไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมกัน

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมารวมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เราก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เราอยากมีชีวิตอยู่ไม่อยากจะตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหะเทียมลากเข็นคนหรือวัวตกลึงของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือ ช่วยไถนา สัตว์บางชนิดใช้น้ำมันกับมนุษย์เมื่อมันตายลงไปมนุษย์ก็เอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่นเอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋ใส่สตางค์กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียวแม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี

มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้แต่สรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักธรรมพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตใจให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ความเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเกิดคือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ของสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด มีตนเป็นสุขเกิด เราสัตว์ที่มีขนาดกลางยาว ขนาดกลางใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกลางเตี้ย ขนาดกายผอมหรือขนาดกลางอ้วน ของสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเกิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดีเหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้หรืออยู่ไกลก็ดี พุดหรือสัมผัสก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเกิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ความเมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์บุรุษ มารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่งควรแผ่

^{๔๐} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณกว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยัง
สัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๔๑}

การที่มนุษย์ได้ใช้งานสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักให้มาก ก็คือ ไม่ควรมองว่าสัตว์เหล่านั้นเป็น
แค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณประโยชน์ ที่อยู่อาศัยอยู่
ร่วมโลกเดียวกันไม่มีการผจญสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชนไก่
จนตาย และยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่น่าเป็นห่วงในสถานการณ์สังคมไทยในปัจจุบัน และในอนาคต

๒.๒.๔ ความกตัญญูทวนเวียนต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามประชาติของสิ่งนั้น ๆ^{๔๒} ส่วนคำว่า
สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์ได้แก่
ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๔๓} มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ
เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้
ดังนั้นธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

ธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม่มีความสัมพันธ์ต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์
สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติการค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้น
โพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมา
จนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์การดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันทุกสภาพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนิน
ชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวันต้องมีส่วน
เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ในรูปแบบของปัจจัย ๔ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบ
ข้อบังคับของพระสงฆ์ที่ เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๔๔}

พระพุทธเจ้าตรัสว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดัง
พระพุทธพจน์ที่ว่า

“ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันน่าเจริญรมย์ ปลูกป่าสร้าง
สะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่โดน
เหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชน

^{๔๑} พ.บ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒๐.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐๗.

^{๔๔} พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

เหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์
อย่างแน่นอน”^{๔๕}

มนุษย์กับธรรมชาติดังเป็นสิ่งที่จะต้องอิงอาศัยดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้อย่างไร ในทางพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูทศเวทที่ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งมวล ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาวาณิชชาดกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อ ไต่เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมาเมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้จนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเตือนเหล่าพ่อค้าว่า

บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้ลำต้นของต้นไม้นั้นก็พึงตัดได้ ถ้ามีความต้องการเช่นนั้น

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้วเองก็จะต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วยมนุษย์กับธรรมชาติดังเป็นสิ่งที่จะต้องอิงอาศัยกันและการดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ

ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทศเวทในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและทำที่ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๔๖}

การอนุรักษ์ป่ามีทัศนะว่า

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้สูงขึ้นและสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ จะได้ไม่ทำลายธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่า จะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพาดังกล่าวก็หาใช่เป็นการพึ่งพาแบบเอารัดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสัตว์ชีพทั้งมวลล้วนต้องการมีชีวิตอยู่และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่คู่กับสรรพสัตว์ชีวิตอื่นซึ่งการก้าวล่วงละเมิดเบียดเบียนหรือทำร้ายชีวิตอื่น ๆ ถือเป็นการละเมิดกฎธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐานของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภคมนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมากเพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียวคือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามากจะแลกด้วยความสูญเสียและสูญเสียพันธของทรัพยากรและสัตว์อื่นบน โลก ซึ่งหากมนุษย์ยังดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลความ

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

ต้องการความสุขและการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของมนุษย์อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะภายใต้ความต้องการที่ไม่สิ้นสุดของมนุษย์นั้น ธรรมชาติบนผืนโลกนี้ก็กลับมีจำนวนจำกัด

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องปกป้องมิให้ถูกละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และไม่สนับสนุน ให้มีการละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้าย แล้วยังให้สิทธิ์คุ้มครองป้องกันชีวิตสรรพสิ่งในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การยกเลิกบูชายัญ การกำหนดเขตอภัยทาน การสนับสนุนด้านปัจจัย ๔ ให้สรรพสัตว์ชีวิตได้พึ่งพาอาศัย

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัยอื่นดำรงชีวิตและต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ อีกมาก มายทางใหม่เรียนรู้วิธีบริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไรเหลือให้บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป ดังนั้น การนำมาใช้ใหม่ ใช้อย่างรู้จุดประสงค์ ใช้อย่างคุ้มค่า ใช้เหมาะสมกับสภาพของสิ่งสิ่งนั้น ๆ เช่น กรณีพระอานนท์ตอนพระเจ้าอุเทน จะทำให้มนุษย์อยู่รอดไปอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิตกับสิ่งอื่นใดแล้ว จะต้องรักเมตตาชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการ ไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เสียหาย มนุษย์ไม่ควร ให้มีการขุดดินไถหว่าน โดยพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิมของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่าคืออาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่านหรือการเพาะปลูกใด ๆ

๙. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอื่นอีกต่อไป

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอยและลดการใช้ให้น้อยลง

๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกรูปแบบหนึ่งซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้

๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิตแม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัยสงฆ์สอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิดห้ามขุดดิน เป็นต้น

๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น

๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

๑๕. การปลูกจิตสำนึกมนุษย์ให้รู้เข้าใจตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๔๗}

เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยเท่าที่ถูกต้องต่อธรรมชาติที่กล่าวมาถือได้ว่าบุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยที่ตนได้อาศัยเป็นการ

^{๔๗} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

รักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยและเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดีซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญงอกงาม^{๔๘} จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักและตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที

ตัวอย่างบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาโดยจะได้อธิบายไว้ดังนี้

๒.๓.๑ ตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที คือ

๑. พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ กล่าวคือ ทรงแสดงบทบาทและหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^{๔๙} จริยวัตรส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติดังนี้

ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้รวมปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประสงฆ์พระอาการสาหัส พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา การเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระพุทธบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธบิดาจนได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นคฤหัสถ์^{๕๐}

ประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นางได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีคนอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นางได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาอีกในการต่อมา^{๕๑} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพและสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งคราว เพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาจหาญร่าเริงในธรรมเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่ญาติและคนอื่น^{๕๒} การที่พระพุทธเจ้า ได้ทำหน้าที่สงเคราะห์พระญาติ ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งและทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งกล่าว ได้ว่าพระองค์เป็นมหาบุรุษพระองค์แรกที่เปิด

^{๔๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, หน้า ๑๑-๑๖.

^{๔๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗,๑๙๘,๑๙๙/๙๔.

^{๕๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๕๑} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

โอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนเอง ให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษ คือ สามารถบรรลุผล นิพพานได้เช่นเดียวกัน^{๕๓}

๓) ทรงแสดงพระอิทธิพรโปรดพุทธมารดา

เหตุการณ์ในพุทธประวัติพระพุทเจ้า และพระองค์ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ทรงตระหนักถึงผู้อุปการคุณของพระมารดา เพราะฉะนั้น ขณะที่พระพุทเจ้ากำลังแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ทรงรำพึงว่า พระพุทเจ้าทั้งหลายในอดีตหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้วเสด็จไปจำพรรษา ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอิทธิพรโปรดพุทธมารดา ดังนั้นหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ เพื่อแสดงพระอิทธิพรโปรดพระมารดาเป็นเวลา ๓ เดือนโดยทรงเนรมิตพระพุทธรูปขึ้น เพื่อแสดงพระอิทธิพรโปรดพระองค์เมื่อทรงทำภารกิจต่าง ๆ เช่น ทรงสรงน้ำ หรือ เสวยภัตตาหาร สารัตถะสำคัญในพระอิทธิพรที่พระองค์ทรงแสดงนั้นคือ กุสลา ธมมา อุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็น กุศล อกุศล และอัพยากต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เมื่อทรงแสดงพระอิทธิพรโปรดเสร็จเทวดาทั้งหลายได้บรรลุธรรมแม้พระมหายาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล^{๕๔}

๔) ทรงห้ามทัพของพระญาติ

จากการศึกษาพุทธประวัติทำให้ทราบว่าแม่ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการแย่งน้ำ ระหว่างพระญาติสองฝ่าย คือ พวกเจ้าศากยะและพระเจ้าโกลิยะ ซึ่งให้กันแม่น้ำโรหิณีเนื่องจากน้ำในแม่น้ำมีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำกิจกรรมของทั้งสอง เมือง ทาส กรรมกร ประชาชนต่างแย่งน้ำกัน ใช้วาจาตู่ถูกชาติกำเนิดซึ่งกันและกันกระหน่ำทักท้วงจนถึงอำมาตย์และพระราชอาชญาทั้งสองเมือง จึงเตรียมทัพแล้วออกมาเพื่อทำการรบแย่งชิงน้ำ พระองค์ก็เสด็จไประงับความทะเลาะของหมู่พระญาติตั้งค้ำสนทนาระหว่างพระพุทเจ้ากับพวกพระดังนี้ญาติ ดังนี้

พระพุทเจ้าตรัสถามว่า น้ำมีเรื่อราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า น้ำมีราคาน้อย พระเจ้าข้า

พระพุทเจ้าตรัสถามว่า กษัตริย์ มีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ย่อมหาค่ามิได้

พระพุทเจ้า ตรัสต่อไปว่า การทำให้กษัตริย์ ซึ่งหาค่ามิได้พินาศ เพราะการทะเลาะกันด้วยน้ำ ย่อมไม่สมควร ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระประยูรญาติหยุดการแย่งน้ำกันหันมาเจรจาตกลงแบ่งน้ำกันด้วยดี^{๕๕}

๕) ทรงยับยั้งกองทัพของพระเจ้าวิชชุทกะ

ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระเจ้าวิชชุทกะ หลังจากได้ครองราชย์สมบัติแล้ว กำลังจะกรีธาทัพออกไปฆ่าล้างแค้นพวกเจ้าศากยะ พระพุทองค์ ก็เสด็จไปยับยั้งไว้ได้ถึง ๓ ครั้ง โดยตรัสกับ

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^{๕๔} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๗-๘๘.

^{๕๕} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๙-๑๒๑.

พระเจ้าวิฑูทกะ ในขณะที่ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไทรที่มีเงาโปร่งในเวลากลางวัน ว่า ชื่อว่าเงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อทรงประสงครักษาหมู่ญาติไว้ แต่ในครั้งที่ ๔ พระเจ้าวิฑูทกะได้ กริธาที่พออกไปอีกครั้ง คราวนี้ พระพุทธเจ้า ได้ทรงพิจารณาเห็นกรรมเก่าของหมู่พระญาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถห้ามได้ จึงทรงวางอุเบกขา

พระจริยาวัตรเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูทเวทิตะของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้มีพระคุณต่อพระองค์ ซึ่งเป็นจริยาประการหนึ่งในจริยา ๓ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก^{๕๖}

๒. ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ

๓. พุทธัตถจริยาการบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

และพระองค์ก็ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่ในการตอบแทนอุปการคุณได้อย่างยอดเยี่ยมในทั้ง ๒ ระดับคือ

๑. ในระดับโลกียสุข คือ สงเคราะห์พระประยูรญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์เป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขสมบัติที่ยังประกอบด้วย กิเลสอาสวะ เช่น มนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ

๒. ในระดับโลกุตตรสุข คือ สงเคราะห์เหล่าพระญาติจะได้บรรลุพระนิพพานให้ได้รับความสุขขั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือกว่ารอบชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูทเวทิตะทั้งสองระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบมีสัมมาทิฐิ และเพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพานปฏิปทาของพระพุทธองค์ ดังกล่าวนั้น ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูทเวทิตะต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นแบบอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

๒. เรื่องพระสารีบุตร

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรพบว่า พระสารีบุตรผู้มีความกตัญญูทเวทิตะเป็นอุปการคุณของคนที่เคยถวายอาหารเพียงเล็กน้อย จึงสงเคราะห์ให้เขาได้บวช และมีเรื่องราวพระสารีบุตรมีความกตัญญูทเวทิตะต่ออาจารย์อย่างยิ่ง คือ

๑. อุปสมบทให้ราธพราหมณ์

มีเรื่องราว ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราธพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิเษกกับภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชubbomหมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราธพราหมณ์ชubbomหมองคล้ำเช่นนั้นจึงตรัสถามภิกษุทรงทราบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่ามีใครระลึกถึงบุญคุณของราธพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นั้นได้ถวายภิกษา ๑ ทักขิ ขณะที่ตนเที่ยววิณทนาอยู่ในเมืองราชคฤห์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงตัดยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้กตัญญูทเวทิตะ เป็นผู้กตเวทิตะ

๒. มีความกตัญญูทเวทิตะเคารพในอาจารย์

^{๕๖} วิ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๙.

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่เป็นคฤหัสถ์ สารีบุตร (โกลิตะปริพาชก) ไปเที่ยวแสวงหา โมกขธรรม ได้พบพระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ก็เริ่มใส จึงติดตามไปถึงที่พักฉันอาหาร บิณฑบาตได้ปุอาสนะกรองน้ำถวาย ท่านฉันแล้วจึงได้ไต่ถาม พระอัสสชิก็แสดงธรรมเทศนา ครั้นจบ ธรรมเทศนาความว่าเป็นพุทธสาวกสารีบุตรจึงอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟังพระอัสสชิแสดง สารีบุตรก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน จึงกราบลาพระอัสสชิแล้วจึงไปหาโมคคัลลานะ ต่อมาทั้งสองพร้อม ทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระศาสดาได้ประทานอุปสมบทให้ อีก ๑๕ วันต่อมาพระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรจึงทราบว่า ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หากท่าน ทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ใด ท่านจะน้อมสการไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์จะน้อมสการไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่พวกภิกษุเป็น พระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธรูปองค์ว่าพระสารีบุตรยังไหว้ทิศเหมือน พวกพราหมณ์พระพุทธรูปองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตรพระสารีบุตรกราบทูลว่าที่ตนยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์พระพุทธรูปองค์จึงตรัสสรรเสริญว่าพระสารีบุตรมีความ กตัญญูกตเวทีรู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่าบุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง แสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นด้วยความเคารพเหมือนพราหมณ์ นอบน้อมไฟที่ บูชา^{๕๗}

๓. เทศนาโปรดมารดา ก่อนนิพพาน

มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประคองอัญชลีนมัสการทั้ง ๔ ทิศกราบทูลลา พระพุทธรูปแล้วท่านใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ก็ไปที่บ้านมารดาในราตรีนั้น พระเถระเกิดอาพาธอย่าง แแรงกล้า อาเจียนแล้วถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรมได้แสดงพระธรรมโปรดมารดา พรหมนาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เทศน์ให้มารดาผู้เป็นมิจฉาภิภูติ (ความเห็นผิด) ดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล

พระสารีบุตรจึงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที พ่อท่านกตัญญูกตเวทีรู้คุณของราชพราหมณ์ ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงเข้าทัพพีเดียว และตอบแทนคุณด้วยการให้อุปสมบทพร้อมทั้งให้การอบรมสั่ง สอนแก่พระราชนัดดาบรรลุประอรหันต์ และมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเลิศ โดยที่ท่านแม่ได้รับตำแหน่ง พระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ เพราะอุปการคุณที่ท่าน เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิและในวาระสุดท้ายก่อนท่านจะนิพพานก็ได้ แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ใน โสดาปัตติผลได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำการสนองคุณมารดาโดย แท้จริง

๔. ภิกษุเลี้ยงพ่อแม่

เล่าว่าในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธรูปเจ้า ลาพ่อแม่ออก บวชศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนพ่อแม่ของท่านจำเดิมแต่เวลาที่ลูกชาย บวชแล้ว ทรัพย์สินสมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่ง

^{๕๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๒/๑๕๖.

พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่า พ่อแม่ยากจน จึงคิดจะลาสิกขาไปเลี้ยงพ่อแม่ ไปพูลลาพระพุทธรองค์ พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงพ่อแม่ได้ ตั้งแต่นั้นมา เมื่อท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงพ่อแม่ ได้สังฆทาน ได้ผ้าห่มห่ม ก็นำไปให้แก่พ่อแม่ท่านปรนนิบัติบำรุงพ่อแม่จนตัวเองซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพบพระองค์ทรงทราบ ตัดสาธุการถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในหนทางที่พระองค์ดำเนินมาแล้ว ทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาดกให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงพ่อแม่ เป็นวงของบัณฑิต แล้วทรงประกาศสัจจะ ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงพ่อแม่ได้เจริญวิปัสสนาเข้าถึงแทงตลอดอริยะสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจึงทราบว่า ผู้เลี้ยงพ่อแม่ย่อมได้รับแต่ความยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ เป็นสิริมงคลแก่ตนทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นภาวะปัจจัยให้ผู้นั้นได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน

๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวท

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวท ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกบท ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉากผู้ขายตั๋ว ผู้เก็บตั๋ว ผู้ดูพิเศษเมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญูทเวท ผู้แสดงที่กตัญญูทเวท ผู้บอกบทที่กตัญญูทเวทผู้เขียนเรื่องกตัญญูทเวท ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญูทเวท ผู้ขายตั๋วที่กตัญญูทเวท เก็บตั๋วที่กตัญญูทเวท ผู้ดูพิเศษที่กตัญญูทเวท ชื่อว่าเป็นคนดีความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตนชื่อว่าความกตัญญูทเวทและความกตัญญูทเวทนี่คือความดีที่เป็นพื้นฐานของคนดีเพื่อคนดีมีความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานแล้วความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้นเหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวทมีทั้ง ๒ ฝ่ายคือตนเองและสังคม

๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความกตัญญูทเวท ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาพวกรับพลีกรรม และสมณะพราหมณ์ โดยโภกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโต ธรรม มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับพลีกรรมและสมณะพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้พินิจมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับ พลีกรรม และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว จึ่งหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๕๘} และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทที่ซึ่งชีวิตไปยอมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ดังพุทธพจน์ว่า

^{๕๘} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

มารดาบิดาผู้นุเคราะห์อุปถัมภ์ ท่านเรียกว่าพรหมบุรพาจารย์และเอนายกบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการราชสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้าเพราะการปฏิบัติมารดาบิดานั้นแหละบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๙}

บุคคลที่มีความกตัญญูทเวที ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเียนและประสบบุญอันมาก ดังพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์สมบูรณ์เป็นอันมาก^{๖๐}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูทเวทีไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๖๑} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนาเพราะความกตัญญูทเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๖๒}

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๖๓} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทีต้องฝึกฝนตนมาดีสามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ซึ่งมิใช่จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนุกต้องชีวิตจึงมีแต่ความเจริญและ สุขมาให้แก่บุคคลอื่นๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่งประกอบด้วยคุณธรรมอันดีและเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูทเวทีเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิตเป็นอุดมมงคลในชีวิต

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธัมมธโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูทเวทีไว้ดังนี้

ความกตัญญูทเวทีทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดชความเจริญเดช ทำให้เป็นที่น่ารักใคร่ ความเป็นผู้น่ารักใคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสำราญใจ ที่เกียจก็หาย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มาปัญญาก็เกิดความมีบุญมาปัญญาเกิด นั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นมงคลจากความกตัญญูทเวทีโดยแท้^{๖๔}

^{๕๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๖๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๖๑} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๖๒} อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๖๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๖๔} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธัมมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๑.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ยานะสิทธิ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที่ย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
๓. ทำให้เกิดสติไม่ประมาท
๔. ทำให้เกิดหิริโอตตัปปะ
๕. ทำให้เกิดขันติ
๖. ทำให้จิตใจผ่องใสมองโลกในแง่ดี
๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี
๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม
๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดายากช่วยเหลือ
๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย
๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๖๕}

๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูทเวที่ ย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องของคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียวในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล”

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นนั้น”^{๖๖}

“ผู้ใดทอถักด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับ นักปราชญ์ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๖๗}

“คนพาลมีปัญญาทราม ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งไม่เป็นเรื่อง

“พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาข่มขี เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คนเช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง”^{๖๘}

“พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพราสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำเช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ”^{๖๙}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๗๐}

^{๖๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ยานะสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๖๖} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๗} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๗๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็น ตัวเอง”

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมูไม้มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ ขึ้นอยู่โดดเดียว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา ถ้าไม่ได้สหายที่มีปัญญาปกครองตน พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำความชั่ว”^{๗๑}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ ครั้นรู้จักประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปด้วยเดียว เหมือนนอแรด”^{๗๒}

“การพึงธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล นี่เป็นอุดมมงคล”^{๗๓}

ขอความเหล่านี้ นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคม เกี่ยวกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหา สมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๗๔}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร) กล่าวว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลกให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะข้ามยากได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประดุจร่มโพธิ์ในทะเลทรายที่ทุรกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะ ของผู้มีคุณทำเป็นลืมนคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิถี จรรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสงบสุขอยู่ได้ เพราะอาศัย คนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดี ยังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีความสงบ สุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๗๕}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึก ในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้นความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยัง ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ ทำในคนผู้มีความกตัญญูกตเวที มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืช ในนาที่ดี”

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูกตเวทีเป็นเบื้องหน้า ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมนคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้น บุคคลเมื่อได้ทำคุณ ต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๗๒} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๗๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^{๗๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบเยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เราสามารถทำมันให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง และจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๗๖}

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีเวที ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณแล้วและสนองคุณเท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ก็มีความเมตตากรุณาปราณีโอบอ้อมอารี เพื่อแผ้วแผ่ผู้น้อยที่ทำได้กับตน เป็นผู้ใหญ่ออกมีสัมมาคารวะซื้อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณแก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหาประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงประโยชน์ผลกระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อนเขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐสุด คือความที่มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่เป้นศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำความดีเพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตนให้พ้นนี้อันนี้และถ้าหัวใจของคนทุกคนในโลกนี้เต็มไปด้วยความกตัญญูทเวทีจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะเป้นโรคที่งดงามยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลกแน่แท้

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร) กล่าวว่า เมื่อทุกคนเกิดมาในโลก ที่เป็นโรงละครโรงใหญ่แล้วตั้งใจปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้จัดการที่กตัญญูทเวที ผู้แสดงที่กตัญญูทเวที ผู้บอกบทที่กตัญญูทเวที ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญูทเวที ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญูทเวที ผู้ขายตั๋วที่กตัญญูทเวที ผู้เก็บตัวที่กตัญญูทเวที ผู้ดูที่กตัญญูทเวที ซึ่งแต่ละคนได้สมญาว่ามงคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความกตัญญูทเวทีของคนที่ได้สมญาว่ามงคลนั้น ว่าเป็นมงคลยอดชีวิตประการหนึ่งเพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญและความสุข^{๗๗} คุณธรรมคือความกตัญญูทเวทีนี้เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้วย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองทั้งต่อคนในสังคมและเป็นธรรมป้องกันความเสียหายที่เกิดขึ้น เป็นคุณธรรมปกครองโลกให้อยู่ได้ และอยู่ด้วยความสงบสุข

^{๗๖} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูทเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๗๗} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๒.

๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวที

บุคคลที่ไม่มีความกตัญญูทเวที ย่อมสร้างความเสียหาย ทั้งตนเองและสังคมดังนี้

๒.๕.๑ โทษต่อตนเอง

บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทเวที เรียกว่า คนอกตัญญูทเวทีย่อมประสบความเสื่อม ไม่มีความสุขความ ความเจริญและถูกติเตียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย^{๗๘}

อีกประการหนึ่ง คนอกตัญญูทเวที มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น สิ่งอื่นทั้งคอยจ้อง โทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอาเปรียบคนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนมนุษย์ในที่สุด ดังข้อความว่า

คนอกตัญญูทเวทีคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้ และผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้น ในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้

พระพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธศาสนาถือว่าบุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทเวที เป็นคนไม่รู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อย ๆ หลีกเลียงห่างจากห่างไปและเป็นคนที่น่าตำหนิ แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูทเวทีก็ไร้ประโยชน์ซ้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดี อย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูทเวทีไม่มีในผู้ใดการคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ได้ว่าบุคคลนั้นเพ่งค้อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย

เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉันทิความดีที่ทำในคนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่งอกงาม ฉันทิขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน เสนาสนาดีเพื่อนขอพระองค์เป็นคนมีความคิดต่ำทราม อกตัญญูทเวที ประทุษร้ายมิตร กระทำการอันไม่ประเสริฐเช่นนี้

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูทเวที จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูทเวทีถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกตัญญูทเวทีเป็นผู้ที่ไม่มีคุณสมบัติของคนดี การทำความดีกับคนอกตัญญูทเวทีย่อม ไม่มีผลดี ท่านเปรียบเสมือนกับการหว่านพืชลงไปในไฟ ยอดไม่เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญูทเวที ย่อมได้รับผลดีเหมือนหว่านพืชลงในดินดี

^{๗๘} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

ลักษณะของคนอกตัญญูทเวทีสรุปไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณบุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้ค้นหาด้วยซ้ำไป

๒. เป็นคนเลวทรามท่านกล่าวว่า บุคคลที่อาศัยร่มเงาของต้นไม้ได้ ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั่นผู้ที่กระทำชื่อว่าเป็นคนเลวทราม เพราะความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อว่าเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูทเวทีมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ด้วยเหตุว่าคนที่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือเป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงานหรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีความประโยชน์สำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่าเก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูทเวทีขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่นๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูทเวทีที่ไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแค่นอนเดียว หรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่เ็นคุณต่อผู้มีพระคุณเมื่อน้อย ย่อมมีแต่ความเสื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญูทเวทีย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก^{๗๙}

๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูทเวที จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูทเวทีบ้าง คนเนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาลการคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูทเวทีเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะและนำมาความไม่น่าชอบ เช่น การนินทา

ในพระพุทธศาสนาแสดงโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๘๐} คือ

๑. มีนิกเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒. มีนิกเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓. มีนิกเลงเหล่าเป็นมิตรสหาย

^{๗๙} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

๔. มีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๕. มีโจรเป็นมิตรสหาย

ดังนั้น ถ้าบุคคลคบคนนอกตัณญูกตเวทีซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตรแม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วยดังพระพุทธรูปว่า

ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่วแต่เกลือกกลัวกับผู้ทำบาปผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางในกรรมชั่ว และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่งยิ่ง ๆ ขึ้น^{๘๑}

ผู้คบคนเลวย่อมพลอยเลวลง^{๘๒}

ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบคาใบคา ย่อมเหม็นกลิ่นปลาคละคลุ้ง และเกือบทั่วคนพาลย่อมมีผลอย่างนั้น^{๘๓}

การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิด โทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะมีแต่ความเสื่อม ความเจริญมิได้

พระพุทธรูปแสดงลักษณะของมิตรเทียมไว้ ๔ ประการ^{๘๔} ดังนี้

๑. ที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๒. มิตรดีแต่พูด

๓. มิตรพูดประจบ

๔. มิตรชักนำไปทางเสื่อม

บุคคลผู้เป็นบัณฑิตกระทำความดีกับคนนอกตัณญูกตเวทีย่อมไม่ได้รับผลท่านเปรียบเสมือนกับการหว่านพืชลงไปในไฟ ย่อมจะมอดไหม้เสียเปล่า ดังนั้น คนอกตัณญูกตเวทีเป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคมเพราะการคบหาเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยเข้าไป เพราะคนอกตัณญูกตเวทีเปรียบเสมือนมิตรผู้มีดาบในมือ^{๘๕}

นอกจากนี้พบว่า คนอกตัณญูกตเวทีมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ ที่เป็นคนมองโลกไม่เห็นความงดงามความดีของบุคคลอื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งโลกแต่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี เช่น พ่อแม่ ผู้ที่มีอุปการคุณแก่เขาเมื่อพ่อแม่แก่ลงไม่สามารถที่จะทำงานเลี้ยงเขาได้ คนอกตัณญูกตเวทีอาจจะมีความรู้สึก ว่า พ่อ แม่ เป็นตัวถ่วงความเจริญ ซึ่งลูกอกตัณญูกตเวทีสามารถจะทอดทิ้งพ่อแม่ให้อยู่ได้ไม่ได้ดูแลเอาใจใส่และกำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

^{๘๑} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๘๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๕/๑๕๘.

^{๘๓} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙.

^{๘๕} มงคล. (บาลี) ๑/๓๐/๒๔.

คนอกตัณญุตเวทียูไนทีใด ย่อมทำให้คนในที่นั้นมีชีวิตที่หาความสุขได้ยาก ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในรอก ดังพุทธพจน์ว่า ผู้คบค้าสมาคมกับคนพาลย่อมเศร้าโศก สิ้นกาลนานการอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู^{๘๖}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คนในโลกแต่ละคนยังไม่รับรู้ในความเป็นหนี้บุญคุณของกันและกัน อย่างที่จะแยกกันไม่ออกยิ่งขึ้นเพียงใด ก็ยิ่งทำให้โลกเต็มไปด้วย การแข่งขันแย่งชิง โหดร้ายทารุณ และเกิดลัทธิการเมืองอันทำให้ โลกกระส่ำกระส่ายมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้ไม่รู้คุณของป่า ย่อมทำลายป่าเสีย ด้วยความเห็นแก่ตัวข้างเดียว จนลูกหลาน ไม่มีไม้จะปลูกเรือนกันอีกต่อไป จนห้วยหนองคลองลำธารเหือดแห้ง เพราะป่าอันเป็นกำเนิดน้ำนั้นถูกทำลายหมด ไม่มีความชื้นของป่าจะคายน้ำออกมาเป็นลำธารและจะดึงดูดแม่ฝนให้มาตกเป็นฝน ณ ที่นั้นจนเพียงพอ

ดังนั้น การอยู่ร่วมกันคบค้าสมาคมกับคนอกตัณญุตเวทีย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับบอสรพิษเป็นคนอกตัณญุตเวทียุเป็นคนที่เห็นแก่ตัว เอาแต่เอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว มักจะลบลู่คู่มิตรผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัณญุตเวทียและไม่ควรเป็นคนอกตัณญุตเวทีย

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงคุณของบุคคลที่มีความเป็นคนกตัณญุตเวทียไว้ในอกตัณญุตาสูต ๑ ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เหมือนลูกเขี้ยวประติฐานไว้ในสวรรค์ คือ ๑. บุคคลผู้ประกอบด้วยกายสุจริต ๒. บุคคลผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๓. บุคคลผู้ประกอบด้วยมโนสุจริต ๔. บุคคลผู้เป็นคนกตัณญุตเวทีย และพระพุทธเจ้าทรงกล่าวสอนว่า บุคคลที่เป็นบัณฑิต ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ฉลาดนั้นจะดำเนินชีวิตของตนโดยการใช้ปัญญา จะต้องเป็นคนกตัณญุตเวทีย และรู้จักคบหากัลยาณมิตรที่ดีในพระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะในพระสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าตัวอย่างในชาตกมากมายเกี่ยวกับอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีโดยการแสดงความกตัณญุตเวทียต่อมารดาบิดา อาจารย์ มิตรสหาย และ ผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์อย่างไรบ้าง เพราะพระองค์ทรงทราบว่ามารดาบิดามีพระคุณอันไม่สามารถประมาณได้ และการตอบแทนคุณของท่านทั้งสองก็จะส่งผลให้ได้รับความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ดังนั้นไม่ว่าพระองค์จะเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือมนุษย์ พระองค์ก็ทรงแสดงความกตัณญุตเวทีย คือแสดงความกตัณญุตเวทียต่อมารดาบิดาและผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์ สุดกำลังความสามารถที่จะทำได้ แม้กระทั่งยอมที่จะสละชีวิตของพระองค์เองเพื่อตอบแทนคุณมารดาบิดาและการแสดงความกตัณญุตเวทียของพระองค์ในแต่ละชาตินั้นก็ยังต้องประกอบกับคุณธรรมข้ออื่น เช่น ความเมตตา และต้องใช้ปัญญาประกอบด้วยทุกครั้ง

^{๘๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

๒.๖ สรุปท้ายบท

ความกตัญญูกตเวทีมาจากคำว่า กะตัน เป็นคำนาม (ผู้) รู้อุปการะที่ท่านทำให้ (ผู้) รู้คุณ ท่าน เป็นคำคู่กัน กับ กตเวที. [ป. กต ว่า (อุปการคุณ) ที่ท่านทำแล้ว และ ถ ว่า ผู้รู้. (พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน) เป็นการรู้สึกสำนึกในคุณ เป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นทำให้แก่ตน ซึ่งความกตัญญูกตเวทีจะเป็นความดีที่ เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูกตเวทีเป็นพื้นฐานแล้ว ความดีทั้งหลายก็ไหลไปอยู่กับคนดี เปรียบเสมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ และสร้างความมีประโยชน์ให้แก่คน สัตว์ สิ่งของและแม้แต่สิ่งแวดล้อม ซึ่งการเป็นคนดีที่คิดทำดีต่อและสนองดีตอบ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ ๑. คนดีแบบมีเงื่อนไข ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นคนดีไม่บริสุทธิ์ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ๒. คนดีแบบไม่มีเงื่อนไขซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นคนดีบริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทน พื้นฐานที่ดีของมนุษย์ คือ ความกตัญญูกตเวที อันเป็นศิลปะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่นอยู่อย่างเป็นพลวัต นับตั้งแต่เกิดก็มีบุพพการีเลี้ยงดู เข้าโรงเรียนก็มีครูบาอาจารย์สั่งสอน เข้าปฏิบัติงานก็มีผู้บริหารอบรมการปฏิบัติงานที่ถูกต้อง มีเพื่อนร่วมงาน ช่วยกันทำงานเป็นทีมเพื่อส่งผลให้งานประสบความสำเร็จ รวมทั้งอาศัยปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีวิต มนุษย์จึงจำเป็นต้องเข้าใจความหมายของกตัญญูกตเวทีซึ่งเป็นคุณสมบัติของคนดีดังกล่าวมาข้างต้น

ความกตัญญูกตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๘๗} ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไกลว่าอะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูกตเวทีไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวที ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

^{๘๗} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

บทที่ ๓

ศึกษาความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน

ในสังคมปัจจุบันชาวไทยส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักธรรมสำหรับเกี่ยวกับความกตัญญูทวาทที่ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติ สถาบัน และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ทำให้คนไทยส่วนใหญ่มีนิสัยที่ประกอบไปด้วยความเมตตา ความอ่อนน้อม ความมีสัมมาคารวะ ความกตัญญูทวาท และรักความสงบ พระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานที่สำคัญต่อความเป็นอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทยบทนี้ผู้วิจัยจึงรวบรวมข้อมูลมาศึกษา ดังนี้

๓.๑ ความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธ

๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญูทวาท

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธ

สังคมไทยคนส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ความคิด คำพูด วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเป้าหมายหล่อม ทำให้กิจกรรมของสังคมชาวพุทธโดยทั่วไป อยู่ในกรอบแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม มีความมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ที่อยู่ในสังคมได้รู้จักปฏิบัติต่อกัน ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีความรักใคร่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สมนามัคคี มีความเสียสละ ไม่เอาเปรียบเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ต่างพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลต่อกันและกัน วิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย ที่เป็นเช่นนี้ กล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมคือ ความกตัญญูทวาท ที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำเป็นทิวาฐานคติที่พุทธศาสนิกชนไทยได้ถือเอาเป็นแบบอย่าง

สังคมไทยมีประเพณีให้ความสำคัญต่อความกตัญญูทวาท ความกตัญญูเป็นบ่อเกิดความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรและความปรารถนาดีต่อกัน วิถีชีวิตของสังคมไทยมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นครอบครัวใหญ่ เน้นการพึ่งพาอาศัยกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ละคนในครอบครัวมีความรับผิดชอบต่อกันและต้องช่วยเหลือกันทำงาน ตามบทบาทและหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ อันส่งผลให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคมไทย ล้วนแต่มีความกตัญญูเป็นที่ยึดสำคัญ และทั้งเป็นไปเพื่อรักษา และส่งเสริมคุณธรรมข้อนี้ให้คงมีอยู่ในโลกนี้อย่างแน่นแฟ้นพร้อมกันไปในตัว

บุคคลผู้มีจิตสำนึกคิดตอบแทนคุณผู้ที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเองชื่อว่า เป็นคนดี เป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชา ควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และ

ต่อไปในอนาคต และถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มี ความกตัญญูทเวที เป็นคนที่หาได้ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน
๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีคำอ้างว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพาอาศัย

อย่างไร

๔. คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตน แก่ผู้อื่นว่าตน มีความกตัญญูทเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

๕. คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุน

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูทเวที เพราะหวังผลประโยชน์

บางอย่างจากเขา^๑

สรุปความว่า ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคม มั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดย เริ่มจากความรับผิดชอบต่อนตนเอง ความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำ หน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลใน ระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชรา ไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของ ป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษา ให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

๓.๑.๑ ความกตัญญูทเวทีด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

ชนชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กล่อมเกล่าอุปนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไร ถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลัก คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจาก ความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข

ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่งดงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้ สอดแทรกความกตัญญูไว้ เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

^๑ แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตร”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๓.๑.๒ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท

สมัยพุทธกาลมีการบรรพชาได้ทั้งหญิงและชาย การบรรพชา ถ้าเป็นชาย เรียกว่า สามเณร ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าสามเณรี ส่วนการอุปสมบท ถ้าเป็นชาย เรียกว่าภิกษุ ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าภิกษุณี แต่ในปัจจุบัน ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น และการบรรพชาเป็นสามเณรก็เช่นเดียวกัน^๒

การบวช คือ บรรพชา นั้น หมายถึงการเว้นความชั่วทุกอย่าง กล่าวคือ การละสิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในใจด้วยการฝึกฝนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น การบวช จึงถือได้ว่าเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง คือ การศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วต่าง ๆ ให้หมดไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับเหตุที่คนเข้ามาบวชว่าสาเหตุของบุคคลที่เข้ามาถือบวชในสมัยพุทธกาลมีสาเหตุที่ต่างกัน สรุปได้คือ บุคคลบางกรูู้จักคิดพิจารณา มองเห็นชีวิตของหมู่มนุษย์ในสังคม ความเป็นไปทั้งทางดีและทางร้าย บางครั้งสังคมก็มีความเสื่อม บางครั้งก็มีความเจริญแปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หาสาระและความสุขแท้จริงไม่ได้ และบุคคลบางคนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เห็นแต่ความวุ่นวายหาความสุขจากความสงบได้ยาก จึงไม่มีโอกาสที่จะแสวงหาความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้น จึงต้องการที่จะออกไปอยู่ห่างไกล เพื่อที่จะได้มีความสุขสงบ และมีความคิดค้นหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตโดยไม่ถูกรบกวน ด้วยเรื่องวุ่นวายเกี่ยวกับบุคคลอื่น^๓

สรุปความว่า สังคมไทยนิยมการบวชมาตั้งแต่โบราณ แม้จะเป็นการบวชเพียงเวลาสั้น ๆ พรรษาเดียวก็ตาม ผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสความสุข ซึ่งเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวัน อาจพบได้ยาก ผู้บวชเป็นพระภิกษุจะได้สัมผัสกับความสุขในขณะที่มีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียง ๓ ผืน มีบาตร ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ จะไม่มีความห่วงใย ไม่มีการสะสม ไม่ผูกมัดกับวัตถุอะไร ๆ มีอิสระในจิตใจ ทำให้เข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการดำเนินชีวิต คนไทยจึงนิยมให้ลูกหลานบวชมาแต่โบราณ

การบรรพชาอุปสมบท เป็นการปรับวิถีชีวิตชาวไทย ให้มองเห็นคุณค่าที่แท้ของชีวิต รู้จักปรับตนให้อยู่ภาวะสมดุล ไม่ขาดไม่เกิน ผู้บวชจะรู้ธรรมชาติของชีวิต รู้หน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติ ต่อผู้มีพระคุณต่อสังคม ประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทของไทยจึงถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวชซึ่งเป็นการศึกษาอบรมฝึกหัดขัดเกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงามขึ้น จนเป็นคนที่มีสมบูรณ์ที่เรียกว่า “บัณฑิต” หรือ “ทิด” เมื่อสึกหาลาเพศออกมาเป็นคฤหัสถ์

คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวช ก็จึงคิดว่าถึงแม้จะไม่บวชอยู่ตลอดไป แม้แต่จะบวชชั่วคราวระยะหนึ่ง ก็เป็นประโยชน์ที่จะช่วยขัดเกลาให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้น ยิ่งถ้าเป็นผู้

^๒ บุญมี แท่นแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

^๓ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

ที่จะอยู่รับผิดชอบสังคมต่อไป ถ้าเป็นคนไม่ได้ฝึกหัดขัดเกลา ไม่พัฒนาตนเองแล้ว ก็จะไม่สามารถรับผิดชอบต่อสังคม ไม่สามารถไปสร้างสรรค์สังคมได้ แต่อาจจะไปก่อปัญหาแก่สังคมด้วยซ้ำ ถ้าเขาได้มาบวช มีการศึกษาอบรมดีแล้ว เป็นคนดี มีปัญญา มีจิตใจดีงาม ก็จะไปช่วยรับผิดชอบต่อสร้างสรรค์สังคมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ประเพณีการบรรพชาอุปสมบท จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามในสังคมไทยขึ้นมาว่า กุลบุตรถ้ามีโอกาสก็ควรจะบวชอย่างน้อยระยะเวลาหนึ่ง เพื่อจะได้ศึกษาอบรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทในสังคมไทย ได้มีความหมายหลายประการที่แสดงออกถึงความกตัญญูของผู้ได้บวช

ทรงสนะเรื่องการบรรพชาอุปสมบท^๔

๑. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนอยากจะช่วยกันทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงดำรงอยู่ตลอดไปอย่างดีที่สุด ก็คือการได้บวชเข้าไปศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และรักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เมื่อเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เท่ากับเอาพระศาสนาเข้ามาไว้ในชีวิตของตน หรือเอาตัวเราเป็นที่รักษาพระพุทธศาสนา ถ้าทำได้อย่างนี้ トラบใดที่ชาวพุทธแต่ละคนยังมีชีวิตอยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังอยู่อย่างนี้เรียกว่า การบวชเป็นการแสดงความกตัญญูและเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน

๒. เป็นการทำหน้าที่ของคนไทย พระพุทธศาสนาเป็นมรดกของชนชาติไทย เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยที่เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจในทางคุณธรรมจริยธรรมให้คนไทยประพฤติดีงาม เป็นหลักให้แก่สังคม ทำให้สังคมอยู่กันได้ด้วยสันติสุข เป็นทรัพย์สินสมบัติที่มีค่าสูงสุดประจำชาติไทยที่คนไทยควรช่วยกันรักษาสืบต่อไป การบวชนี้เป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนาที่เป็นทรัพย์สินสมบัติของชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทย

๓. เป็นการสนองพระคุณของบิดามารดา การบวชเป็นการตอบแทนคุณของบิดามารดา และทำให้บิดามารดาเป็นญาติของพระศาสนา ดังปรากฏในอดีตว่า พระเจ้าอโศกมหาราช มีความปรารถนาจะเชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนา ได้สอบถามพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระและท่านพระเถระกล่าวว่า ผู้ถวายปัจจัยได้เชื่อว่าเป็นผู้อุปฐากเท่านั้น ส่วนบุคคลผู้ให้กุลบุตรบวชในพระศาสนา จึงได้เชื่อว่าเป็นทายาทกับพระศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราช จึงให้พระราชโอรส ชื่อนันทกุมารบวช มีพระโมคคัลลีสบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ และให้พระราชธิดาชื่อพระนางสังฆมิตตา บวชเป็นภิกษุณี มีพระอายุपालิตเถรีเป็นพระอุปัชฌาย์

การบวชทดแทนพระคุณบิดามารดา มีความหมายลึกซึ้ง เป็นเรื่องความเป็นจริงของชีวิตจิตใจ กล่าวคือ ตามธรรมดาศิลปกรรมดาบย่อมรักลูก สูดยอดของความรักก็คือรักลูก เมื่อรักลูกก็อยากให้ลูกได้ดีมีความสุข ถ้าลูกได้ดีมีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าลูกไม่ดี ไม่มีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขทุกข์มาก และถ้าทุกข์เพราะลูก ก็จะมีทุกข์ที่สุด เป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง

^๔ พระธรรมปิฎก, (ป.อ ปยุตโต), สอนนาค สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, หน้า ๘-๑๖.

เมื่อลูกบวชแล้ว อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ได้ศึกษาอบรมพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปก็จะเป็นคนดี จะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้ จะรับผิดชอบครอบครัวและสังคมได้ ซึ่งทำให้บิดามารดามีความสุขใจสบายใจ และเมื่อลูกบวชแล้ว ก็เท่ากับจึงบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนาด้วย เริ่มตั้งแต่ทำให้จิตใจของบิดามารดาเข้ามาใกล้ชิดพระศาสนามากขึ้น ตลอดจนมีโอกาสไปวัดมากขึ้น เมื่อไปวัดก็ได้ไปพบพระ บางทีก็ได้มีโอกาสฟังธรรมะ และได้เรียนรู้ธรรมะไปด้วย จึงเท่ากับว่าลูกได้ช่วยโน้มน้าวจิตใจของบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนา และเป็นญาติของพระศาสนาอย่างแท้จริง

ยิ่งกว่านั้น การที่ลูกบวชแล้วได้ศึกษาปฏิบัติตามธรรมวินัย ทำให้ได้เห็นคุณค่าของธรรมะแล้วก็นำธรรมะนั้นไปเผยแผ่ให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของตน ซึ่งจะช่วยทำให้จิตใจของบิดามารดาญาติพี่น้องมีความร่มเย็นเป็นสุขเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็นการตอบแทนพระคุณของท่านในระดับหนึ่ง เมื่อบุตรสามารถทำได้แบบนี้ ก็จะทำให้บิดามารดามีจิตใจที่เป็นสุข มีความเจริญงอกงามขึ้นในทางบุญกุศล กล่าวโดยสรุป บุตรสามารถตอบแทนพระคุณบิดามารดาได้ ๓ ระดับ คือ

๑) เลี้ยงดูช่วยเหลือท่านทางด้านร่างกาย

๒) บำรุงรักษาใจของท่านให้เอิบอ้อมเป็นสุข

๓) ชักจูงให้ท่านเจริญสูงขึ้นไปในธรรม มีความดีงามและปัญญามากขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของการตอบแทนคุณบิดามารดาด้วยการบวชของกุลบุตรเอง

๔. เป็นการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาตนเอง จุดหมายของการบวชก็คือการพัฒนาชีวิตทั้งในด้านความประพฤติ คือพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งในด้านจิตใจที่จะมีความดีงามเข้มแข็งมั่นคงเป็นสุข และในด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง

การตอบแทนพระคุณที่บิดามารดาทำกับตนแล้ว สามารถตอบแทนได้ด้วยการสงเคราะห์บิดามารดาทั้งด้านกาย ด้วยวัตถุสิ่งของ (เลี้ยงกาย) และด้านจิตใจ (เลี้ยงใจ) ซึ่งนอกจากการทำให้บิดามารดาเป็นสุขกายและสุขใจแล้ว พระพุทธศาสนาเห็นว่าการตอบแทนบิดามารดาตามลักษณะดังกล่าวมายังไม่ใช่เป็นการตอบแทนที่สูงที่สุด ดังที่พระพุทธพจน์ว่า

การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกั้น การนวด การให้อาบน้ำ และการปีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะอายุจจะและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันทุลาบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตน ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันทุลาบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^๕

ในพระคัมภีร์ของชาวพุทธ การตอบแทนสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อบิดามารดา ได้แก่ การสามารถทำให้บิดามารดามีศรัทธา คือความเชื่ออย่างถูกต้อง มีศีล คือมีกาย วาจา ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีจาคะ คือการเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีปัญญา คือความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังที่พระพุทธพจน์ว่า

^๕ อง.พูก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

ส่วนบุตรคนโตสามารถทำให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคะสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำ และทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^๖

พระพุทธศาสนามีคติว่า แม้บุตรจะให้บิดาและมารดานั่งบนบ่าคนละข้าง แล้วปฏิบัติดูแลท่านทั้งสองเป็นอย่างดีด้วยการให้อบน้ำหอม อาบน้ำหอม นวด เป็นต้น แล้วให้บิดามารดาถ่ายทอดอุจจาระปัสสาวะบนบ่าของบุตรเองแม้อดรอยปี หรือจะมอบราชสมบัติคือการสถาปนาให้ท่านเป็นถึงกษัตริย์ ก็ไม่อาจจะทดแทนบุญคุณของท่านที่ทำกับบุตรไว้อย่างมากมายได้ แต่ถ้าบุตรคนโตสามารถทำให้บิดามารดาเข้าถึงธรรม คือมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาได้ บุตรคนนั้นชื่อว่า สามารถตอบแทนบุญคุณของท่านได้อย่างสูงสุด

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เป็นประเพณีที่เนื่องด้วยความกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณ และตอบแทนพระคุณของผู้มีพระคุณ ซึ่งจะก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อกุลบุตรและเป็นเหตุให้คนอื่น ๆ ได้รับอานิสงส์นั้นด้วย ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนไทยนิยมให้กุลบุตรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และคงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนบัดนี้

๓.๑.๓ ประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง เป็นประเพณีไทยที่ได้คติจากพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์นิยมกระทำกัน เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้า คือพระนารายณ์ที่บรรทมสินธุ์อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร นิยมทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็น ๒ ระยะ^๗

สรุปความว่า การลอยกระทงถือเป็นประเพณีที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนและปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณกาล โดยมีการสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชน แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานแล้ว แต่ก็ยังสืบทอดกันมาอย่างมั่นคงในหมู่พุทธศาสนิกชนไทย ประเพณีการลอยกระทงจะตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับปลายเดือนตุลาคม หรือกลางเดือนพฤศจิกายน เป็นฤดูกาลน้ำไหลหลากมาจากเหนือ แม่น้ำลำคลองน้ำขึ้นล้นฝั่ง เรียกเป็นคติพูดติดปากว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” น้ำจะทรงอยู่จนเลยวันเพ็ญเดือน ๑๒ ระยะนี้ชาวพุทธทั้งหลายจะทำกระทงด้วยใบตองกล้วยปอกูบเทียนแล้วจุดไฟ ปลอยให้ลอยไปในเวลาค่ำคืน เพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา หรือนิรมมทาในชมพูทวีป โดยมีคติเรื่องราวว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำนัมมทา พญานัมमतานาคราชมีความเลื่อมใสจึงอาราธนาให้เสด็จไปสู่สำนักพิภพเพื่อถวายสักการบูชา พระองค์จึงเสด็จไปประทับที่เสนาแก่พญานาค

^๖ อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^๗ จันทร์ ไพจิตร, *ประมวลพิธีมงคลของไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๑.

ราชพร้อมทั้งบริวารแล้วเสด็จกลับ พญานาคราชได้กราบทูลขอสิ่งทีละสักอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เพื่อเป็น พุทธานุสสติสำหรับไว้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาในกาลต่อไป พระพุทธองค์จึงทรงประทานให้ตาม ความประสงค์ โดยประดิษฐานรอยฝ่าพระพุทธรูปไว้ที่ริมแม่น้ำนัมมทานทีให้เป็นที่สักการบูชาของ พญานาคราช^๔

จากความเชื่อและความเลื่อมใสเรื่องนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดประเพณีลอยกระทงตาม ประทีปในหมู่ชาวพุทธ ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีในราวแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๔ หรือแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๕ และนิยมกระทำเป็นประจำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันมีปรากฏในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นธิดา พระศรีมหาสมุทรแห่งราชครุฑระกูลพราหมณ์ ได้เรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับราชประเพณี ๑๒ เดือน ใน ราชสำนักพระมหาธรรมราชาลิไท มีใจความตอนหนึ่งว่า

ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระองค์เจ้า (พระมหาธรรมราชาลิไท) รับสั่งให้บรรดาพระสนม นางแม่แก่ชะแม่ท้าวนางทั้งหลายตกแต่งกระทงประดับดอกไม้ธูปเทียนนำลงลอยน้ำหน้าพระที่นั่งตาม ประเพณีของโบราณราชประเพณี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์เองก็ถูกเกณฑ์ด้วย ขณะนั้นยังมิได้รับการ สถาปนาเป็นท้าวคงมีชื่อว่า นางนพมาศ อยู่ตามชื่อเดิม ก่อนถวายตัวเข้ามาอยู่ในพระราชวัง นางนพ มาศคิดด้วยปัญญาตนเองในขณะนั้นว่า ปกติวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีสายบัวชนิดหนึ่งแบ่งบานดอกออก รับแสงจันทร์ในเวลากลางคืน แปลกกว่าสายบัวพันธุ์อื่น ๆ ที่มีดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกบัวที่บาน กลางคืนในวันนี้ เรียกว่า ดอกกมูท เป็นดอกบัวพิเศษ ปีหนึ่งมีดอกบานครั้งเดียวในวันนี้เท่านั้น นางคิด ว่าสมควรจะแต่งกระทงประดับประทีปลอยบูชารอยพระพุทธรูปในวันนี้ให้เข้ากับพิธีพราหมณ์ โบราณและตกแต่งเป็นเครื่องสักการะด้วยดอกไม้ที่มีในสมัย จึงจัดเย็บกระทงเป็นรูปดอกกมูท แต่ละ กลีบติดประทีปน้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโค นำลงลอยหน้าพระที่นั่ง ปรากฏว่ากระทงของนาง นพมาศงามสะดุดตามคนทั่วไป พระร่วงเจ้าทรงพอพระทัยจึงรับสั่งถามนางก็ทูลอธิบายเหตุผลให้ทรง ทราบ จึงตรัสในที่ประชุมวันนั้นว่า ต่อไปเบื้องหน้าขอให้ทุกคนเอาอย่างนางนพมาศนี้ จงแต่งกระทง ประทีปลอยในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้เป็นรูปดอกกมูทสืบไป^๕

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยกระทงเป็นการหลวงนั้น เรียกว่า “การลอยพระ ประทีป” โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับทรงเป็นประธาน ณ เรือพระที่นั่งซึ่งจอด ลอยอยู่ที่ท่าราชวรดิษฐ์ทั้ง ๓ วัน ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่โตมาก และยังมีเรือพระราชมารยาต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรี เรือชัย และเรือรูปลักษณะสัตว์ต่าง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงตัดพิธีกรรมต่าง ๆ ออกบ้าง คงให้เหลือแต่เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัย เพราะเป็นเรือใหญ่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์และเนื่องด้วยพระราชประเพณี ทั้งได้มีการ เปลี่ยนแปลงการตกแต่งให้เป็นพิธีบูชาพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยได้เชิญพระพุทธสิหิงค์น้อย มา ประดิษฐานบนบุษบกกลางลำน้ำ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช พระราชพิธีนี้ได้จัดทำมาเรื่อยจนถึง

^๔ ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๙๗/๒๔๔

^๕ ศิลปากร, กรม, **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์**, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๙๙-๑๐๐.

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ได้เปลี่ยนเรือชัยมาเป็นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์แทน และได้นำพระพุทธรูปไชยวัฒนินในแผ่นดินมาประดิษฐานในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทนพระพุทธรูปสิหิงค์น้อย^{๑๐}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการลอยกระทงไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนที่ว่าด้วยลอยพระประทีปตอนหนึ่งว่า

การลอยประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของประชาชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวงแต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่า ลอยโคลงน้ำ เช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่า เป็นราชประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ^{๑๑}

ข้อความตามพระราชนิพนธ์นี้ แสดงว่าการลอยกระทงเป็นงานนักขัตฤกษ์รื่นเริงของคนทั่วไป ไม่ใช่เป็นพระราชพิธีของหลวงเท่านั้น

สำหรับการลอยกระทงแบบการราษฎร์นั้น จะประดิษฐ์รูปกระทงในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้แล้วแต่ความพอใจ เหมาะสมและความมีฝีมือในด้านศิลปะ จึงสามารถจะประดิษฐ์ให้เป็นรูปอะไรก็ได้ เช่น รูปดอกบัวบาน รูปพระเจดีย์ รูปพระสถูป และรูปอื่น ๆ เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ปักธูปเทียนไว้ตรงกลาง เพื่อจุดให้เป็นพุทธบูชา แล้วลอยไปตามน้ำ ทามกลางแสงจันทร์แจ่มกระจ่าง สว่างไสวในเดือน ๑๒ ค่ำวันเพ็ญ ยังความปลื้มปิติ ร่าเริง บรรเทิงใจยิ่งนัก เพิ่มความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในหมู่ประชาชน เพราะมีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขชาวไทย จึงมีความสุขสำราญเบิกบานใจไปทุกถ้วนหน้า^{๑๒}

ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณกาลตามที่กล่าวข้างต้น ได้มีข้อคิดสอนว่าการลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อแม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่องานที่ ซึ่งเป็นความฉลาดของบรรพบุรุษที่สอนในแง่ศีลธรรม คือ

๑. สอนให้รู้คุณค่า เมื่อเรารู้ใครหรือสิ่งใดมีอุปการะมีประโยชน์ต่อเรา เราก็คงจะไม่ละเมิดทำลาย หรือทำให้เสียหายต่อสิ่งนั้น มีแต่จะเทิดทูนบูชา

๒. สอนให้รู้รักษา เมื่อเห็นคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งใด เราก็คงจะเกิดความรักความหวงแหนเอาใจใส่เป็นอย่างดี

วิธีการปฏิบัติต่อแม่น้ำลำคลองก็คือ การดูแลบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดี ไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลอันจะทำให้แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย หรือตื้นเขิน โดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำกระทงควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายง่าย เพื่อช่วยรักษาแม่น้ำลำคลองให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

^{๑๐} สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖.

^{๑๑} ศิลปากร, กรม, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๒๕..

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๐.

๓.๑.๔ ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาแต่โบราณ ซึ่งหมายถึงเทศกาลของความเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตใหม่ที่สดใสกว่าเก่า เป็นประเพณีที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

คำว่า “สงกรานต์” น. เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ประกิตติกันวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ คือวันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือวันเนา และวันที่ ๑๕ คือวันเถลิงศก. (ส. สงกรานต์).^{๑๓}

ความหมายตามคำศัพท์ คำว่า “สงกรานต์” แปลว่า “การย้ายที่, เคลื่อนที่” คือ พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีใหม่ หมายถึงวันขึ้นปีใหม่ สงกรานต์เป็นพิธีแสดงความยินดีที่ได้มีชีวิตอย่างขึ้นปีใหม่ เรียกว่า รับปีใหม่ ซึ่งตกอยู่ในวันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ เมษายน ของทุกปี แต่วันสงกรานต์นั้น คือวันที่ ๑๓ เมษายน เรียกว่า วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เป็นวันเนา วันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก^{๑๔}

สรุปความว่า สงกรานต์ เป็นประเพณีนิยมที่สำคัญซึ่งได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ และคนไทยปัจจุบันก็ยังอนุรักษ์ประเพณีนี้ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษไทย โดยนำมาประยุกต์เข้ากับหลักพระพุทธศาสนา มีการทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย สร้างน้ำพระ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตาธรรม และนอกจากนั้นก็ยังมีการอาบน้ำขอศีลขอพรผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือตลอดถึงการขอขมาลาโทษในความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ผ่านมาแล้ว หรือจะเรียกว่า อภัยทาน ก็ได้และการทำบุญปล่อยสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า เป็นต้น ถือว่าเป็นการเสาะเคราะห์ต่ออายุตนเองให้มีอายุยืนนาน

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีเพื่อชีวิต เป็นประเพณีที่มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา คือ

๑. คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสร่วมกันเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตา เช่น ลูกหลานได้มารดน้ำขอพรจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และมอบของขวัญให้แก่ท่านเหล่านั้น รวมทั้งมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

๒. คุณค่าต่อชุมชน ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ร่วมกันทำบุญให้ทาน พบปะสังสรรค์ สนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๗๙๐.

^{๑๔} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

๓. คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน พัฒนาวัดวาอาราม สถานที่สาธารณะ ตลอดจนอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สดใส

๔. คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เป็นการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญ ตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศาสนทายาท

๕. คุณค่าต่อสรรพสัตว์ ด้วยมีการปล่อยนกปล่อยปลาและสัตว์อื่น ๆ เป็นการให้และต่อชีวิต ด้วยจิตเมตตาการุณย์

สรุปความว่า ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคนไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ได้ทำบุญร่วมญาติ ตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูแก่ผู้ที่ผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจากผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

๓.๑.๕ ประเพณีทำบุญตักบาตร

ประเพณีการทำบุญตักบาตรเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นอกจากจะเป็นศาสนกิจที่แสดงถึงความเป็นชาวพุทธแล้วยังเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในทางอ้อมอีกด้วย ดังนั้น การตักบาตรก็คือ การนำอาหารมีข้าวกับข้าว ขนม ข้าวต้ม ข้าวที่ทำสำเร็จรูปในลักษณะและเรียกชื่ออย่างอื่นอีกใส่ลงในบาตรพระภิกษุสงฆ์และสามเณร

การตักบาตรจะทำในวันใดก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและศรัทธา แต่อย่าให้เลยเวลาเที่ยงวันซึ่งชาวพุทธถือกันว่าเป็นเวลาวิกาล จะตักบาตรประจำวันคล้ายวันเกิด วันพระ หรือวันธรรมสวนะหรือในวันเทศกาล เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันขึ้นปีใหม่เป็นต้น ก็ได้ การตักบาตรจึงเป็นการทำบุญแบบง่าย ๆ สะดวก ไม่ต้องมีพิธีการมากมาย และไม่ต้องใช้จ่ายในการแสวงหาวัสดุหรือข้าวของที่จะตักบาตร โดยเราจะใช้อาหารเช่นเดียวกับที่เรารับประทานที่บ้านเพื่อตักบาตรก็ได้ แต่อย่านำอาหารที่เหลือจากที่เรารับประทานมาตักบาตร

การตักบาตรไม่เสียเวลามากนักที่พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติเป็นเนืองนิตย์ การทำบุญตักบาตรยังเป็นการสืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาไปในตัวอีกด้วย เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง เมื่อได้สละโลกียวิสัยแล้ว ออกบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อละกิเลสหรือเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธพจน์ ไม่ได้ประกอบอาชีพอย่างไร มีชีวิตเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยชาวบ้าน จะได้ศึกษาพระธรรมวินัยได้อย่างเต็มที่ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยดีตามหลักพุทธธรรม และสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยเพื่อความผาสุกของตนเองและสังคมส่วนรวม^{๑๕}

^{๑๕} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘.

เหตุการณ์ในพุทธประวัติพบว่า การที่พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตในเวลาเช้าเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เป็นพุทธกิจประจำวัน หรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ประการหนึ่ง^{๑๖}ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ซึ่งการตักบาตรนี้มีมูลเหตุมาว่า เมื่อพระพุทธองค์ผนวชใหม่ ๆ ยังไม่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เสด็จประทับที่สวนมะม่วง ตำบลอนุปิยะ แคว้นมคธ ช่วงเวลา ๗ วัน พระองค์เสด็จบิณฑบาตผ่านกรุงราชคฤห์ อันเป็นราชธานีของพระเจ้าพิมพิสาร ชาวเมืองเห็นพระมาบิณฑบาตเป็นครั้งแรก ก็ชวนกันเอาอาหารมาใส่บาตรเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา การตักบาตรถวายพระสงฆ์จึงถือเป็นธรรมเนียมมาจนบัดนี้ อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้เกด มีพ่อค้าสองคน คือ นายตปุสสะ กับนายภัลลิกะ นำข้าวสัตตุงงสัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระองค์ทรงรับไว้ด้วยบาตร นี่ก็เป็นมูลเหตุของการตักบาตรด้วย

วันเทโวโรหณะ หรือที่โบราณเรียกว่าวันพระเจ้าเปิดโลก มีเรื่องราว ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ก็เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน ทอดพระเนตรอินทกเทพบุตรมานั่งข้างขวา ส่วนอังกูรเทพบุตรมานั่งข้างซ้าย แต่พอเทวดาศักดิ์ใหญ่มาประชุมกัน อังกูรเทพบุตรก็ต้องถอยออกไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนอินทกเทพบุตรนั่งอยู่ที่เดิม

พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะให้พุทธบริษัทรู้ว่า ผลทานที่ถวายแด่ทักษิณบุคคลในพระพุทธศาสนามีผลมาก ที่เมื่อครั้งอังกูรเทพบุตรเป็นมนุษย์ก่อเตาไฟหุงข้าวยาว ๑๒ โยชน์ ทำทานอยู่หมื่นปีกับคนผู้ทุศีล แต่อินทกเทพบุตรเมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งที่เขานำมาเพื่อตนแก่พระอนุรุธเถระผู้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน พระพุทธเจ้าจึงตรัสวิธีถวายทานให้ได้ผลมาก ต้องเลือกให้ดีกว่านั้นจึงถวาย เหมือนพืชที่หวานในนาดี อังคุระไม่เลือกถวาย ทานจึงไม่เกิดผลมาก แล้วตรัสว่า

พระสุคตทรงสรรเสริญการเลือกให้
ท่านเหล่าใดควรแก่ทักษิณามืออยู่ในมนุษย์โลกนี้
ทานที่บุคคลถวายในท่านเหล่านี้อย่อมมีผลมาก
เหมือนพืชที่หวานลงในนาที่ดี^{๑๗}

เพื่อทรงแสดงธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงตรัสอีกว่า
นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีราคะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากราคะ จึงมีผลมาก
นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีโทสะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโทสะ จึงมีผลมาก
นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีโมหะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโมหะ จึงมีผลมาก
นามีหญาเป็นโทษ หมู่ชนมีความอยากเป็นโทษ

^{๑๖} บุญมี แท่นแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

^{๑๗} พ.ชา.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๗/๗๓/๒๕๖.

ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากความอยาก จึงมีผลมาก^{๑๘}

เมื่อจบเทศนา อังคุตเทปสูตรกับอินทเทปสูตร บรรลุโสดาปัตติผล พุทธพจน์ดังปรากฏข้างต้นเน้นให้เห็นถึงอานิสงส์ของการทำบุญตักบาตรแก่พระอริยบุคคลทำให้มีผลมากมีอานิสงส์มาก

ในวันพระเจ้าเปิดโลกหรือวันเทโวโรหณะ พุทธบริษัทได้พร้อมใจกันตักบาตรแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วยอาหารที่เตรียมมา ผู้ที่จะตักบาตรมีจำนวนมากเข้าไปไม่ถึงพระ จึงเอาข้าวสาเลีมาหอบ้าง ทำเป็นปิ่น ๆ บ้าง แล้วโยนไปถวาย เหตุนี้จึงเป็นที่นิยมทำข้าวต้มลูกโยน เพื่อรักษาจารีตประเพณีในการตักบาตรเทโวโรหณะที่เกิดขึ้นในวันนั้น พุทธบริษัท จึงนิยมปฏิบัติจนเป็นประเพณีของชาวพุทธในวันแรก ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุก ๆ ปีจนถึงทุกวันนี้^{๑๙}

สรุปความว่า การทำบุญตักบาตร เป็นการทำความดีแบบที่ได้ทุกวัน และการทำบุญตักที่ถือว่าได้บุญมากและถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จะต้องประกอบด้วยสิ่งสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

๑. วัตถุประสงค์ของที่ทำมาตักบาตรจะต้องเป็นของที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์

๒. ผู้จะตักบาตรจะต้องมีความบริสุทธิ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ก็มีใจดี กำลังให้ก็ทำจิตใจให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน

๓. ผู้รับที่เรียกว่า ปุจฉาหก ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์สามเณรจะต้องบริบูรณ์ด้วยศีล หรือมีองค์ของปุจฉาหก ๓ ประการ คือ เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ, เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ, เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

ประเพณีทำบุญตักบาตรแก่พระสงฆ์ ที่ชาวพุทธปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว ก็เพราะถือว่าพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื่อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณความดี เพื่อจะได้เข้าถึงความดีสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณต่อพุทธศาสนิกชน กล่าวคือเป็นผู้ส่งเคราะห์พุทธศาสนิกชนด้วยธรรมะ ทำให้คนซึ่งปฏิบัติธรรมะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีสังคมที่เป็นสุข ควรที่พุทธศาสนิกชนจะแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพระสงฆ์ผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ด้วยความเคารพบูชา โดยการปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ

จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

ต้อนรับด้วยความเต็มใจ

อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔^{๒๐}

เมื่อพุทธศาสนิกชนปฏิบัติตนตามหลักดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที และเป็นการเกื้อกูลส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้

^{๑๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๖/๑๔๕.

^{๑๙} พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๑๙๕-๑๙๗.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยกันและกันจึง บรรลุสัทธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน ย่อมต้องการ ปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชอันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่าย คฤหัสถ์ ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนอาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้วเชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดี ของพระอรหันต์เป็นผู้พึ่งพิงอาศัยอยู่ด้วยอริยปัญญาประพตีสัทธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ใน อดีตกาลนี้มีความเพลิดเพลิน เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงอยู่ในเทวโลก^{๒๑}

สรุปความว่า มูลเหตุของพิธีนี้เกิดขึ้น เพราะศรัทธาและความเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชน ที่มีต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เพื่อหวังความสุขความเจริญในปัจจุบันและอนาคต โดยถือว่าพระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื้อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณงามความดี เพื่อเข้าถึงความดีสูงสุดคือ นิพพาน และนิพพานเมื่อเข้าถึงแล้ว ย่อมดับความทุกข์ได้จริง ดังนั้นชาวพุทธศาสนิกชนจึงจัดให้มีพิธี การทำบุญตักบาตร เพื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าว

๓.๑.๖ ประเพณีสารทไทย

ประเพณีสารทไทยมีมาเป็นเวลาช้านานก่อนครั้งพุทธกาล ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธร่วมกัน โดยเฉพาะพราหมณ์ถือว่าเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน้ามน ดังนั้น จึงทำพิธีรับขวัญรวงข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา ส่วนศาสนาพุทธถือว่าเป็นการทำบุญ เพื่อแสดงความยินดีว่า วัน เดือน ปี ได้ล่วงไปแล้วด้วยความสวัสดิ์มีชัย จึงทำพิธีกวณกระยาสารทไป ทำบุญเพื่อระลึกถึงพระพุทธองค์และเพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว^{๒๒}

สมัยพุทธกาลถึงคราวที่จะทำบุญสารท พวกที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ได้นำเอาเครื่อง ไทยทานในการทำบุญสารทมาถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ บางพวกที่นับถือทั้งสองอย่าง ก็ทำบุญแก่ พระสงฆ์และพราหมณ์ด้วย ดังที่กล่าวกันว่า ทำบุญแก่สมณพราหมณาจารย์

พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนวิธีการถวายมาเป็นถวายกับผู้ทรงศีล เช่น พระพุทธองค์และ พระอริยสงฆ์ และมีอานิสงส์ขยายมากออกไปไม่จำกัดบุคคล ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ถวายนั่นว่า ต้องการอุทิศผลบุญนั้นไปให้ใครบ้าง^{๒๓} เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้มีการทำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีการทำพิธีกรวดน้ำหลังการทำบุญ และได้เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ปัจจุบันพิธี กรวดน้ำไม่ใช่เฉพาะทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายเท่านั้น แม้แต่กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี ก็นิยม กรวดน้ำอุทิศกันมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมและเพณีที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้ เห็นถึงคุณธรรมข้อ กตัญญู จะเห็นว่า เป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณทั้งสิ้น สะท้อนให้เห็นถึงน้ำใจ

^{๒๑} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๗.

^{๒๒} ชัยวัฒน์ คำอินทร์, “ประเพณีวันสารทไทย”, ใน ชีวิตไทย, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม แห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๒.

^{๒๓} จรูญ สมน้อย, อธิบายพุทธประวัติ น.ธ. ตริ ฌบับสมบุรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธ ลีลา, ๒๕๔๑), หน้า ๘๕-๘๗.

เราจะเห็นว่าการที่คนไทยส่วนใหญ่มีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพราะหวังอยู่ว่าผลแห่งความมีน้ำใจ จะทำให้ไม่ตกทุกข์ได้ยาก และเปรตที่ล่วงลับไปแล้วที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้ากรรมนายเวรประเภทหนึ่งก็จะไม่มาหลอกลอนรบกวนสร้างความเดือนร้อนวุ่นวายด้วยว่าได้รับผลบุญที่อุทิศให้แล้ว

ปัจจุบัน เทศกาลสารทของไทยเรา เป็นการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรด้วย กระจายสารทพร้อมด้วยกล้วยไข่อันเป็นประเพณีขนบธรรมเนียมสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล นอกจากจะทำบุญแล้ว ก็ยังเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างวงศ์วานญาติและวัดที่เกิดผลทำให้ความสัมพันธ์ ระหว่างญาติ และวัดกับบ้านแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่น ลูกก็คิดถึงพ่อแม่ผู้ล่วงลับ จึงไปวัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พระสงฆ์ก็ได้อาศัยจุดปัจจัยไทยธรรมที่ชาวบ้านนำมาถวายไปใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อสอนให้คนในสังคมเป็นคนดีมีน้ำใจเสียสละไม่ลืมนญาติพี่น้องผู้มีพระคุณ ล้วนทำให้คนในสังคมหันมาร่วมมือช่วยเหลือกันจริงใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น ร่วมกันจัดงานศพ พิธีทำบุญ ถวายสังฆทาน หรืออย่างประเพณีสำคัญมีประเพณีสารทไทยเป็นต้น จึงมีความสำคัญประการหนึ่งในฐานะที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สังคม ศาสนา ประเทศชาติ และมีผลให้คนในสังคมมีความกตัญญูทกเวทช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

สรุปความว่า พิธีสารทของไทยเราทำเพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศให้แก่เปรตทั้งหลาย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ดวงวิญญาณของญาติและเปรตหากตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากทุกข์ และหากเสวยสุขอยู่แล้วก็จะมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงนับว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทกเวทแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ทำบุญนั้นเป็นคนดี เพราะรู้จักพระคุณของผู้มีพระคุณ และได้แสดงออกซึ่งการตอบแทนคุณด้วย ส่วนเปรตทั้งหลายผู้มีบุญญาติ หากได้รับส่วนบุญก็เป็นผลพลอยได้ ถือว่าผู้ทำบุญเป็นคนเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม กุศลผลบุญที่ทำก็คงจะกลับมาสนองให้ผู้กระทำความบุญประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ นับถือแก่ผู้รู้จักคุ้นเคยอย่างหนึ่ง และทำให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ตัวเอง ในเมื่อตนมีอายุล่วงมาได้ครึ่งปีย่างหนึ่ง ทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้านอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนพึงปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ซึ่งนอกจากเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๓.๑.๗ ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลังย่อมมีการจัดการเรื่องศพของผู้ตายตามประเพณี ทำบุญงานศพ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสิ่งที่เรียกว่าญาติธรรม ๆ แปลว่า ธรรมะของญาติมิตร กล่าวคือ ธรรมหรือหน้าที่ของญาติมิตรต่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้ที่มาร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความสัมพันธ์กับท่านผู้ล่วงลับเหล่านั้นในฐานะใดฐานะหนึ่ง เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นญาติ เป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย เป็นต้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีหน้าที่ต่อกัน คบหาสมาคมมีความสุขรื่นเริงสนุกสนานด้วยกัน มีทุกข์ก็ทุกข์ร่วมกันเป็นต้น แต่เมื่อบุคคลหนึ่งล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้อีก เพราะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว มีทางเดียวที่จะทำได้ก็คือการทำบุญอุทิศกุศลไปให้ ถ้าเป็นลูกหลานก็เรียกว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทกเวทิตาธรรม ถ้าเป็นเพื่อนเป็น

ญาติเป็นมิตรก็เรียกว่าเป็นการบำเพ็ญสังฆธรรม แปลว่า ธรรมคือการสงเคราะห์ ซึ่งเรียกว่าเป็นการบำเพ็ญญาติธรรม คือการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติมิตรจะถึงกระทำต่อกัน^{๒๔}

สรุปความว่า พิธังกล่าวนี้ ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน จนเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันประจำว่า หลังจากที่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งในครอบครัวถึงแก่กรรมแล้ว จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้ ซึ่งถือว่าเป็นความผูกพันระหว่างญาติมิตรที่มีต่อกัน เช่น เคยช่วยเหลือเกื้อกูล เคยช่วยทำกิจธุระ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงลับลงไปถึงเกิดความเสียอกเสียใจอาลัยหาหวนรำลึกถึงห่วงใยว่าตายไปแล้วจะตกทุกข์ได้ยาก เพราะไม่สามารถหยั่งรู้ได้ว่าหลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในคติใด รวมทั้งความเชื่อว่าการทำทานแก่พระสงฆ์ นอกจากผู้วายชนม์จะได้รับผลบุญกุศลแล้ว ผู้ถวายก็ได้รับส่วนบุญกุศลอันเป็นเหตุให้ตนได้รับความสุขกายสบายใจ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ
ที่ญาติผู้ละไปแล้ว(เปรต)เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา
ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา
ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^{๒๕}
ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์
ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนาน
แก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้น โดยพลันทีเดียว^{๒๖}
ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว
การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว
ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว
เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มิใช่น้อยเลย^{๒๗}

ทั้งนี้ เป็นผลเนื่องมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่า คนทุกคนมีญาติพี่น้องผู้ล่วงลับซึ่งอาจไปเกิดเป็นเปรตในเปรตโลก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ผลทานที่ทายกบำเพ็ญแล้วนั้น จะถึงแก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปเกิดในเปรตวิสัยแน่นอน ไม่มีใครเลยจะไม่มีญาติพี่น้องที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทุกคนมีญาติไปเกิดเป็นเปรตทั้งสิ้น^{๒๘}

ดังนั้น เมื่อบุคคลล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ เพราะบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้วย่อมได้รับทักษิณาทานที่มีผู้ทำบุญอุทิศถวายไปให้ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ทักษิณาทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตนั้นโดยทันที สิ้นกาลนาน^{๒๙} ในคัมภีร์มงคลัตถที่ปนี้ได้กล่าวถึง

^{๒๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

^{๒๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

^{๒๖} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗.

^{๒๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๙.

^{๒๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๙.

^{๒๙} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๓/๑๗๐.

ฐานะของผู้ล่วงลับที่จะได้รับส่วนบุญจากการอุทิศของญาติ ได้แก่ ฐานะของผู้ที่เกิดในภพเปรต เนื่องจากว่าในภพอื่น ๆ นั้น สัตว์ย่อมมีอาหารเป็นประจำของภพนั้น ๆ ส่วนภพเปรตไม่มีอาหารอื่นใด นอกจากส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีญาติได้ถึงการล่วงลับไป จึงมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไป วิธีทำบุญที่ดีที่สุด คือ ทำกุศลที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ เช่น นิมนต์พระสวดอภิธรรม แสดงพระธรรมเทศนา ทำบุญครบ ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน ครบ ๑๐๐ วัน ถวายสังฆทาน บวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ซึ่งจะทำให้ผู้วายชนม์ได้รับกุศลบุญทั้งสิ้น^{๓๐}

ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้ ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวไทย มีอิทธิพลส่งเสริมให้คนไทยมีความกตัญญู ความมีน้ำใจ ความสัมพันธ์ผูกพันระหว่างวงศ์ญาติและวัดกับบ้าน รวมทั้งสันติสุขของผู้คนในสังคมปรากฏอย่างเด่นชัด ประเพณีดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากความกตัญญู อันเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า หลักคำสอนในมงคลข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู ได้หยั่งรากฝังลึกลงในจิตใจของผู้คน โดยแสดงออกมาทางความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ การแสดงความกตัญญูทวนเวียนที่มีใช้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งอื่น ๆ เช่น พืช สัตว์ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ผู้ที่ไม่มีความกตัญญู คือผู้เนรคุณ ความกตัญญูเป็นพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมทุกชาติทุกประเทศในโลก การที่สังคมจะอยู่ร่วมกันและดำเนินชีวิตต่อไปด้วยความสงบสุขต้องอาศัยคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงหลายประการที่จะส่งเสริมให้เกิดความกตัญญู

หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูต่อบุคคล สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ พรหมวิหาร ๔ หลักธรรมของผู้มีใจประเสริฐ

ในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ เรียกว่า พรหมวิหาร ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้อบรมสั่งสอน ชี้แนะบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่งเป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

^{๓๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

๑. เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ ทาง ได้แก่ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (๒) เมตตาวาจกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขาตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีปิตามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะปิตามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดปล่อยความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจโดยไม่หวังผลตอบแทน

๓. มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปรารถนาปลื้มบันเทิงใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง^{๓๑} คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุข เป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสังคม เช่น สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย^{๓๒} โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๒ สังคหวัตถุ ๔ ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้คน

ในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน เรียกว่า สังคหวัตถุ^{๓๒} แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่างปิตามารดาบุตร, สามิภรรยา, มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็น

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

รากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๔ อย่าง ได้แก่

ทานในสังคหวัตถุนี้ มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดี มีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของ จึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ

๑) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

๒) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

๓) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ประรณานุชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตา ยาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้ออาไว และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ป่านนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๓๓} ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคายบาดหุบบาดใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีดีใจกัน จึงมิได้หมายความว่าเพียงพูดไพเราะหวานจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวจีสุจริตทุกประการ การพูดเพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรัก ความนับถือ หรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงความยำเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ย่อมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดีดีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง

^{๓๓} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๗/๗.

สรุปความว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภาสิต ย่อมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูดชักชวนให้ผู้อื่นทำ การงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคน เคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรม สารริกาธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ แม้แต่สุภาสิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท พระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด”

เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยำเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดความ เอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้อง เป็นเหตุให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปรานี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้สำนึกผิดชอบชั่วดี ย่อม เป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้าและลับหลัง ย่อมเป็นทาง เจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

๓. อัตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวน ช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริม ในด้านจริยธรรม

การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดง กตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว ศึกษาพุทธจริยธรรมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมหลายอย่าง^{๓๔} ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันสิ่งของของตนเพื่อช่วยเหลือสังคม เพื่อให้ คนในสังคมเกิดความสงบสุข

๒) ศีล คือ คนมีศีล มีความประพฤติดีงามตามกฎระเบียบของสังคม ไม่ฝ่าฝืน กฎระเบียบและศีลธรรมอันดีงามของสังคม

๓) ปัญญา คือ การทำให้เกิดปัญญาความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ และใช้ปัญญาให้เกิด ประโยชน์แก่สังคมที่ตนเองอยู่ ทำให้สังคมเจริญรุ่งเรือง

๔) วิริยะ คือ มีความเพียรมีความพยายามมีความอดุสาหะในการทำงานไม่ทอดทิ้งธุระ หน้าที่ของตนเองและของสังคมที่ตนเองได้รับมอบหมาย

๕) ขันติ คือ มีความอดทนต่อความทุกข์ต่อความลำบากในหน้าที่การงานที่ทำและไม่ตก อยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหา

๖) อธิษฐาน คือ มีความตั้งใจมั่นแน่วแน่ มีจิตใจที่เด็ดเดี่ยวมั่นคง ที่จะนำชีวิตนำสังคม ไปสู่จุดหมายอย่างไม่ย่อท้อ

๗) สัจจะ คือ มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๘) สมานัตตตา คือ ความเป็นคนดีเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือตัว เป็นกันเองกับทุกคน และให้การช่วยเหลือสังคมด้วยความเต็มใจ

^{๓๔} พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมั่งคั่งถก ทิพนี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๗๒-๗๓.

๙) กตัญญูทวาที คือ ความเป็นคนรู้จักอุปการคุณที่คนอื่นทำแก่ตน และหาทางตอบแทนอุปการคุณเมื่อมีโอกาส

๑๐) จิตตะ คือ เอาใจใส่ในภาระกิจการงานของสังคมอย่างเต็มอกเต็มใจ เพื่อให้สังคมได้บรรลุจุดมุ่งหมายคือสันติสุข

๑๑) อาชีวนารีสุทธี คือ มีการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ คือ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม ไม่หลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีวิต

๑๒) อุฏฐานสัมปทา คือ ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการของตนเองและสังคม

๔. สมนัตตตา หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

สรุปความว่า การวางตนอย่างเหมาะสมพอดี เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสามารถผูกพันรักษาน้ำใจกันไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว แต่เกลียดชังความไม่เสมอต้นเสมอปลาย ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เยอหยิ่ง ถือตัว หรือทะนงตัว ดุหมั่นกัน เป็นธรรมดาประจำโลกที่คนทั้งหลายย่อมไม่เท่ากัน ด้วยทรัพย์ ยศ ศักดิ์ บริวาร และศิลปวิทยาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นเครื่องกีดกันขัดขวางคนผู้ไม่เสมอกันมิให้รักใคร่สนิทสนมกันไม่ แต่กลับเป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมความรักความนับถือสนิทสนมกัน

สังคหัตถุนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูได้เป็นอย่างดี เมื่อกล่าวโดยสรุป คือ เป็นการตอบแทนด้วยการช่วยด้วยทุน ด้วยสิ่งของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ไขปัญหา

๓.๒.๓ ขรवासธรรม ๔ ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน

ในพระพุทธศาสนา ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ขรवासธรรม^{๓๕} ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวไม่ให้เกิดขึ้นได้ ขรवासธรรมนั้น มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ไม่ฝืนทำชั่วทั้งปวงและซื่อสัตย์ต่อผู้อื่น ไม่โกหกหลอกลวง มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ มีความรับผิดชอบ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งตามสัจจะแห่งธรรม

๒. ทมะ คือ ความข่มใจ ฝึกตนเองให้ข่มใจไม่ให้โกรธ ข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งไม่ดี สิ่งที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขขึ้น สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดี ต้องข่มใจที่จะไม่ทำ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวเข้ากับการงาน และสิ่งแวดล้อมได้ดี ตลอดถึงแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

^{๓๕} พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

๓. ขันติ ความอดทน ต้องมีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกับคนอื่น อดทนต่อความยากลำบากในการประกอบอาชีพ อดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่สร้างความลำบาก ขัดเคืองให้เกิดขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ มุ่งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔. จาคะ คือ เสียสละ เสียสละทรัพย์สินเงินทอง เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อบุคคลผู้มีพระคุณ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือคนอื่น บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละกิฐิมานะ ร่วมงานกับคนอื่นได้ มีใจกว้างขวาง ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน^{๓๖}

การอยู่ร่วมกันในครอบครัว ในท้องถิ่น หมู่บ้าน และประเทศชาติบ้านเมือง หากทุกคน ปฏิบัติตามคุณธรรมทั้ง ๔ นี้ ย่อมเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู อันจะทำให้เกิดความผาสุกร่มเย็น

๓.๒.๔ โภคอาทิยะ ๕ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภครัตถ์

โภคอาทิยะ หมายถึง ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภครัตถ์ บุคคลพึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภครัตถ์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใด ๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงรู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ดังพระพุทธพจน์ว่า

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภครัตถ์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภครัตถ์ ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้^{๓๗}

เมื่ออริยสาวกแสวงหาโภครัตถ์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ดังต่อไปนี้

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย

๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ

๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ

๒) อติถิพลี ต้อนรับแขก

๓) ปุพเพตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

๔) ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากรเป็นต้น

๕) เทวตาพลี ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตาม

ความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ^{๓๘}

^{๓๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐/๕๔๕.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

^{๓๘} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว

บุคคลผู้รู้จักสงเคราะห์ช่วยเหลือ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุสิ่งของหรือด้วยธรรม ย่อมได้ชื่อว่ามีความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีอุปการคุณต่อตน ดังนั้น การใช้โภคะให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณ ย่อมไม่สูญเปล่า เพราะนอกจากจะเกิดประโยชน์แก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว ยังได้ประกอบบุญกุศลที่เกิดจากการใช้โภคะ ย่อมทำให้เป็นที่รักของผู้อื่น ผู้รับก็ได้ประโยชน์ ได้รับความสุข เกิดความสามัคคี รักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓.๒.๕ คารวะ ๖ ความเคารพ

คารวะ ได้แก่ ความเคารพนับถือ การแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพนอบน้อม เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูทวาทิ ความเคารพในบุคคลที่ควรแก่การเคารพ เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดถึงความเคารพในสิ่งมีชีวิต ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีมีความเคารพ

ในพระพุทธศาสนา คารวะมี ๕ ประการ^{๓๙} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสนา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
๕. มีความเคารพ ความยำเกรงในกันและกัน

อีกประการหนึ่ง คารวะมี ๖ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสนา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
๕. มีความเคารพในความไม่ประมาท
๖. มีความเคารพในการต้อนรับ

สรุปความว่า ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้อื่น ตลอดถึงสิ่งอื่น ๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจ จัดว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันตามลำดับพรรษา คือผู้บวชภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน เป็นตัวอย่างให้สังคมไทยต่างเคารพกันตามหลักทศ ๖ อันเป็นหลักธรรมสำคัญ เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ ภรรยาสามี มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์คฤหัสถ์ ความเคารพนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเหตุนำความเจริญ และความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน

^{๓๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๔๐} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๒.

ในสังคมไทย วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมเรื่องการระ ทำให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ทำให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัยและพึง ประสงค์ เช่น ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ หากตรงกันข้าม เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทฐิ ด้อรัน เรียกว่า การระ คือการไม่เคารพกัน ก็จะเกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๕ และ ๖ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู ที่เ็นไปเพื่อความสะดวกแก่ผู้มีความ เคารพ เพื่อความดำรงมั่นแห่งคุณความดี อันเป็นสัจธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง และ สังคมตลอดกาลนาน และพระพุทธองค์ตรัสว่า ความเคารพ เป็นมงคลอันสูงสุด

๓.๓ สรุปท้ายบท

ความกตัญญูกตเวทิมิบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่ง นับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากมี ความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทิ

ความกตัญญูกตเวทิจึงเป็นวัฒนธรรมที่ดิงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย ได้สอดแทรกความกตัญญูไว้ เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณี สงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

ประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เป็นประเพณี ที่เนื่องด้วยความกตัญญูกตเวทิจึงคุณของผู้มีพระคุณ และตอบแทนพระคุณของผู้มีพระคุณ ซึ่งจะ ก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อกุลบุตรและเป็นเหตุให้คนอื่น ๆ ด้รับอานิสงส์นั้นด้วย ส่งผลให้ พุทธศาสนิกชนไทยนิยมให้กุลบุตรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และคงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจน บัดนี้ ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณ ได้มีข้อคิดสอนว่า การลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อ แม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคน ไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ด้ ทำบุญร่วมญาติตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจาก ผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูกตเวทิจึง คือ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ฆราวาสธรรม ๔ โภคอาทิยะ ๕ การระ ๖

บทที่ ๔

ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณในการดำเนินชีวิตของ สังคมไทย

การวิจัยในบทนี้ เป็นการศึกษานโยบายเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณในการดำเนินชีวิตใน
สังคมไทยและปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณในสังคมไทย ดังนี้

๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณ

๔.๒ ความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

๔.๓ แนวทางการปลูกฝังความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณ

๔.๔ สรุปท้ายบท

๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณ

แนวทางในการเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณต่อพระพุทธเจ้า นั่นก็คือคนไทยควรปฏิบัติ
ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้มาก ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานพระองค์ตรัสว่า
ต่อไปพระพุทธองค์ไม่อยู่ มีแต่พระธรรมวินัยเท่านั้นที่จะเป็นศาสดาแทนพระองค์ เพราะฉะนั้นจาก
การตีความจากพระพุทธพจน์นี้ คนไทยควรตอบแทนหรือแสดงความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณต่อพระพุทธเจ้า
ด้วยการประพฤติดี ตั้งกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม ไม่ทำให้ตนเอง
และผู้อื่นเดือดร้อน พระพุทธองค์ทรงหวังให้สัตว์โลกมีเมตตาต่อกันตั้งตนเป็นคนดี พระพุทธองค์เน้น
การปฏิบัติมากกว่าสิ่งอื่นใด หากมนุษย์หรือคนไทยมีการปฏิบัติตามหลักคำสอนแล้ว ก็ถือว่าคนไทยได้
ตอบแทนพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว

แนวทางในการเสริมสร้างความมั่งคั่งทางจิตวิญญาณของคนไทยต่อพระสงฆ์ นั้น จากข้อความ
ข้างต้นจักเห็นได้ว่า พระสงฆ์นั้นได้มีบทบาทสำคัญต่อคนไทยเป็นอย่างมาก ปัจจุบันคนไทยตกอยู่กับ
ความสับสนว่าจะกตัญญูหรือตอบแทนคุณพระสงฆ์อย่างไร ยิ่งปัจจุบันมีข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์จากสื่อ
โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์มากมาย โจมตีพระสงฆ์หลายช่องทางหากคนไทยไม่รู้จักวิธีการตอบแทนหรือ
แสดงความกตัญญูพระสงฆ์อาจถูกทำลายและพระพุทธศาสนาก็จะหายไปจากสังคมไทยเช่นเดียวกัน
เพราะฉะนั้นจักเห็นได้ว่า การตอบแทนคุณพระสงฆ์มีหลากหลายวิธีแต่วิธีที่สำคัญที่สุดก็คือ คนไทย
ควรตอบแทนพระสงฆ์โดยการช่วยสนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้อยู่คู่กับสังคมไทยให้นาน
คนไทยควรมีศรัทธาในพระสงฆ์ในฐานะที่ถูกต้อง คนไทยส่วนใหญ่ตั้งศรัทธาการนับถือพระสงฆ์ไม่
ถูกต้อง พอเกิดกรณีมีข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์คนไทยส่วนใหญ่ก็จะคิดว่าพระสงฆ์นั้นประพฤติไม่สมควร
คนไทยควรพิจารณาให้รอบครอบไม่อย่างนั้นศรัทธาความเคารพในพระสงฆ์อาจเสื่อมไปและทำให้
พระสงฆ์กับคนไทยห่างเหินกัน เพราะฉะนั้นปัจจุบันสังคมไทยควรตอบแทนพระสงฆ์ด้วยการช่วยกัน
สนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้า หรือคนไทยคนช่วยพระสงฆ์ในการพยุ

พระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทย การที่พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองได้ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์อย่างเดียวแต่เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะช่วยเหลือกัน เพราะฉะนั้นคนไทยควรตอบแทนคุณด้วยการสนับสนุนพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ และคอยปกป้องภัยอันตรายที่เกิดจากการโจมตีของศาสนาอื่น ๆ หรือภัยที่นอกเหนือจากการโจมตีพระศาสนา ช่วยกันสอดส่องดูแลพระสงฆ์อาจจกเป็นเหตุทำให้พระศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทต่อบิดา มารดา คนไทยควรปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธศาสนาวางไว้ดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากรดาบิดา ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใด ๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทต่อครูอาจารย์ของคนไทย คนไทยควรตอบแทนคุณครูอาจารย์ ด้วยความเคารพ คือ มีความเคารพในครูอาจารย์คนไทยควรสนับสนุนกิจกรรมที่แสดงให้เห็นคุณค่าของความเป็นครู อาจารย์เช่น กิจกรรมการไหว้ครู ปลุกฝังให้เยาวชนหรือนักศึกษาในสังคมไทยได้ตระหนักคุณค่าของความเป็นครูให้เห็นคุณค่าได้อย่างชัดเจน นอกจากคนไทยสนับสนุนกิจกรรมเพื่อให้เห็นคุณค่าของความเป็นครูแล้ว คนไทยที่มีฐานะเป็นศิษย์ คือ ผู้รับความรู้หรือการถ่ายทอดจากอาจารย์ นักศึกษาไทยหรือคนไทยควรตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทในการตอบแทนธรรมชาติคนไทยควรแสดงความกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อมเพราะสิ่งแวดล้อมทำให้คนไทยได้รับความสุขในการดำเนินชีวิต หลักกตัญญูทศเวท เป็นหลักของการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน หลักการตอบแทน บุคคลไม่ว่าจะถือลัทธิศาสนาใดก็ต้องมีไว้เป็นสิ่งที่คำนึงถึงคุณค่าของสิ่งที่ให้และเคยให้ประโยชน์แก่เราทั้งด้านสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย เราจะเห็นว่าชีวิตที่เราดำเนินมาได้ก็เพราะต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร สิ่งเหล่านี้ได้ให้ชีวิตแก่มนุษย์ ปัจจุบันสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ถูกทำลายไปเรื่อย ๆ ในสังคมไทยมีข่าวอยู่เสมอว่า มีคนลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หรือทำลายสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีกมากมาย สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบกับคนไทยเองทำให้คนไทยประสบกับปัญหา ภาวะอากาศร้อน ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาอื่น ๆ อีกมากมายตามมาทำให้สังคมไทยอยู่แบบดิ้นรนและลำบากมากยิ่งขึ้น

สรุปความว่า แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทในสังคมไทย สำหรับแนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้าท่านนั้น คนไทยควรตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อพระพุทธเจ้าด้วยการประพฤติดี ตั้งกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมจริยธรรมอันดีงาม แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทของคนไทยต่อพระสงฆ์นั้น สังคมไทยควรตอบแทนพระสงฆ์ด้วยการช่วยกันสนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้าหรือคนไทยคนช่วยพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทย การที่พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองได้ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์อย่างเดียวแต่เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะช่วยเหลือกัน เพราะฉะนั้นคนไทยควรตอบแทนคุณด้วยการสนับสนุนพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ สำหรับแนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทต่อบิดา มารดา คนไทยควรตอบแทนโดยการเลี้ยงกายและเลี้ยงใจของบิดามารดา แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทต่อครูอาจารย์ คนไทยควรตอบแทนคุณครูอาจารย์ ด้วยความเคารพคือมีความเคารพในครูอาจารย์คนไทยควรสนับสนุนกิจกรรมที่แสดงให้เห็นคุณค่าของความเป็นครู แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทเพื่อตอบแทนธรรมชาติคนไทยควรแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อสิ่งแวดล้อมเพราะสิ่งแวดล้อมทำให้คนไทยได้รับความสุขในการดำเนินชีวิต คนไทยควรตระหนักเห็นคุณค่าของธรรมชาติให้มากยิ่งขึ้น โดยรู้จักมีความกตัญญูตอบแทนดูแลรักษาธรรมชาติร่วมกัน คนไทยทุกภาคส่วนควรร่วมมือกันรณรงค์ให้คนไทยรู้จักรักธรรมชาติเพราะธรรมชาตินั้นเป็นสมบัติของคนไทยทุกคนที่จักต้องดูแลและการตอบแทนธรรมชาติเป็นสิ่งที่สำคัญเมื่อเราเห็นธรรมชาติเสื่อมเสียแล้วควรเริ่มช่วยกันแก้ไขโดยด่วน ช่วยกันดูแลและอนุรักษ์

๔.๒ ความกตัญญูทวดเวทในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

ชาวไทยส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนเพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ ชาวไทยส่วนใหญ่มีนิสัยที่ประกอบด้วยความเมตตากรุณา ความอ่อนน้อม ถ่อมตน ความมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ความกตัญญูทวดเวท ความมีใจกว้างขวาง และความรักความสงบเป็นต้นพระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานและมีอิทธิพลสำคัญต่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทย

ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แยก “ความกตัญญูทวดเวท” ว่าโดยขอบเขตเป็น ๒ ระดับ ไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์^๑ คือ

๑) การแสดง “ความกตัญญูทวดเวท” ต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรือสิ่งที่มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นการส่วนตัว ได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ สัตว์เลี้ยง เป็นต้น

๒) การแสดง “ความกตัญญูทวดเวท” ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือสิ่งที่มีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม ได้แก่ พระมหากษัตริย์ ประเทศที่เราอาศัย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (หมายถึง สัตว์ พืช และทรัพยากรธรรมชาติ) และพระรัตนตรัย เป็นต้น

^๑ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (พิมพ์ครั้งที่ ๙), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๐), หน้า ๒-๓.

๔.๒.๑ ความกตัญญูทวนเวียนต่อบุคคลในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

บุตรต้องบำรุงดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข เพราะมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดนั้นเป็นผู้ที่มีอุปการะมากแก่บุตร ถ้าปราศจากมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดแล้ว บุตรจะมีชีวิตและมีโอกาสเกิดขึ้นมาดูแลโลกนี้ได้อย่างไร บุญคุณการให้กำเนิดแก่บุตรของท่านทั้งสองนั้นสุดจะพรรณนาได้

ในพรหมสูตร ๑ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิพรหม บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบุตรเทพบุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิอาหุไนยบุคคล”^๒ สาเหตุที่มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะประกอบไปด้วยคุณธรรมของพรหม ๔ ประการ คือ

๑. มีเมตตา คือ มีความปรารถนาดีต่อบุตรไม่มีที่สิ้นสุด

๒. มีความกรุณา คือ คอยช่วยเหลือปัดเป่าความทุกข์ของบุตร

๓. มีมุทิตา คือ เมื่อบุตรมีความสุขสบาย ก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ

๔. มีอุเบกขา คือ คอยดูอยู่ใกล้ๆ ว่าบุตรทำถูกไหม ถ้าบุตรทำไม่ถูก มารดาและบิดาก็คอยชี้แนะ ให้คำปรึกษาเรา หากมารดาและบิดามีอุเบกขา เด็กจะเก่งและเข้มแข็ง แต่ถ้าไม่มีอุเบกขา มีแต่เมตตาและกรุณา เด็กจะอ่อนแอ และทำอะไรไม่ค่อยเป็นมารดาบิดาเป็นเทวดาคนแรกของบุตร เพราะคอยคุ้มครองป้องกันภัยแก่บุตร เลี้ยงดูบุตรและเป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อบุตรก่อนบุคคลอื่นๆ ทั้งหมด ครอบครัวใดมีการเคารพบุขามารดาบิดา ครอบครัวนั้นก็มีเทวดารักษา ซึ่งเทวดาในที่นี้หมายถึงความดีงาม ความรักของมารดาบิดา คือ สิ่งที่คุ้มครองครอบครัว มารดาบิดาจึงเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้บุตรในครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข^๓

มารดาบิดาเป็นครูคนแรกของบุตร ก่อนครูอาจารย์อื่น ๆ ทั้งหมด ให้การอบรมสั่งสอน และปลูกฝังสิ่งที่ดีให้กับบุตร เริ่มตั้งแต่บุตรเกิด มารดาบิดาเป็นคนสอนให้บุตรรู้จักนั่ง ยืน เดินและสอนให้รู้ในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ สอนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม สอนวิธีการดำรงชีวิตตลอดจนกิริยามารยาท และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและมารดาบิดาเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นผู้ควรแก่การรับของกราบไหว้ของลูก คือเป็นผู้ที่ควรรับของที่บุตรนำมาให้ ซึ่งมีข้าว น้ำ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะคุณอย่างมากแก่บุตร ได้แก่การให้ชีวิต การเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ เป็นต้น พระอรหันต์เป็นผู้ควรแก่ของที่บุคคลนำมาบูชาเคารพสักการะฉันใด มารดาบิดาก็เป็นผู้ควรแก่ของที่บุตรนำมาบูชาเคารพสักการะฉันนั้น มารดาบิดาจึงเป็นพระอรหันต์ประจำบ้านที่บุตรควรให้การบำรุงดูแลและให้การอุปการะท่านทั้งสองอย่างเต็มความสามารถ ด้วยการจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างดีมาบำรุงท่านทั้งสอง และชวนท่านทั้งสองไปทำบุญสร้างกุศลเมื่อมีโอกาส เป็นต้น^๔

^๒ พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕.

^๓ พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันตภิกขุ), พ่อ-แม่ พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬารัตนบวรวิหาร, ๒๕๕๔), หน้า ๗-๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความรักโดยทั่วไปมีสองประเภท คือ ความรักประเภทที่หนึ่งมุ่งรักผู้อื่นเพื่อจะเอาผู้อื่นมาบำเรอความสุขให้แก่ตัวหรือจะเอาความสุขให้แก่ตนเอง ความรักประเภทนี้มีลักษณะจำเพาะเจาะจง โดยมีบุคคลที่ชอบใจถูกใจเป็นเป้าหมาย เป็นความยึดติดผูกพันเฉพาะตัว ความรักประเภทนี้จึงมากับความหึงหวงเพราะมีการยึดถือเป็นของตัว ต้องการครอบครองเป็นเจ้าของแต่ผู้เดียว ไม่ต้องการให้ผู้อื่นมายุ่งเกี่ยวหรือแม้แต่ได้รับความเอาใจใส่ ความรักประเภทนี้ทำให้เกิดการแย่งชิงทะเลาะเบาะแว้ง มุ่งกอบโกยผลประโยชน์เพื่อตนเองและคนที่ตนรักเท่านั้น ทำให้เกิดการเบียดเบียนกันมาก^๕

ส่วนความรักประเภทที่สอง เป็นความรักที่ต้องอาศัยการพัฒนาชีวิต เมื่อรักใคร่ก็อยากให้ความมีความสุข คือมีความปรารถนาดีอยากเห็นเขามีความสุข เป็นความต้องการที่จะให้มีความสุขแก่ผู้อื่น ผู้ที่มีความรักประเภทที่สองจึงมีความสุขในการให้และให้ด้วยความสุข ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความแตกต่างของความรักประเภทที่หนึ่งและความรักประเภทที่สองคือ คือ ความรักประเภทที่หนึ่ง การได้มาเป็นความสุข ส่วนความรักประเภทที่สอง การให้เป็นความสุข นั่นก็คือความรักประเภทที่หนึ่งเป็นการเอา ส่วนความรักประเภทที่สองเป็นการให้ ความรักประเภทที่สองจึงเป็นความรักที่ยั่งยืนมั่นคง

ในทางพระพุทธศาสนาเรียกความรักประเภทที่หนึ่งว่า “ราคะ” หรือ “เสนหา” ส่วนความรักประเภทที่สอง เรียกว่า “เมตตา” รวมทั้ง “ไมตรี” หากเป็นความรักประเภทที่สอง เมื่อคนที่เรารักเกิดมีความสุข ลำบากเดือดร้อน ความ “เมตตา” ก็จะเปลี่ยนเป็นความ “กรุณา” คือความสงสารคิดหาทางช่วยคนที่เรารักจากความทุกข์เดือดร้อน ความรักประเภทที่สองจึงมีความ “เมตตา” และความ “กรุณา” ควบคู่กัน ความรักประเภทที่สองเป็นความรักที่เห็นอยู่ในครอบครัว เป็นความรักของมารดาบิดาที่มีต่อบุตร มารดาบิดาอยากเห็นบุตรของตนมีความสุข จึงพยายามทำสิ่งต่างๆ ให้บุตรมีความสุข เมื่อมารดาบิดาเห็นบุตรของตนมีความสุขมารดาบิดาก็มีความสุขด้วย มารดาบิดาจึงมีความสุขในการที่ได้ให้กับบุตรของตน แม้ว่ามารดาบิดาจะต้องทุกข์เดือดร้อนก็ตาม

มารดาบิดาเป็นผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราโดยไม่หวังผลตอบแทน ตามธรรมชาติของบุคคลทั่ว ๆ ไป เมื่อจะอุปการะใครเขาต้องพิจารณาก่อนว่าเขาจะได้อะไรเป็นผลตอบแทน เมื่อแน่ใจแล้วว่า การอุปการะของเขาจะไม่สูญเปล่า จึงลงมือช่วยเหลือ แต่การอุปการะของมารดาบิดาเรานั้นเป็นการอุปการะโดยบริสุทธิ์ใจจริง ๆ ไม่ต้องการผลตอบแทนใด ๆ เลย เวลาที่เราเกิดมาก็มาตัวเปล่าไม่มีอะไรติดตัวมา อวัยวะร่างกายจะได้ครบถ้วนหรือไม่ นิสัยใจคอเมื่อโตขึ้นมาจะเป็นอย่างไร ไม่สามารถรู้ได้ จะเป็นคนอกตัญญูหรือไม่ แต่ท่านทั้งสองก็พร้อมที่จะให้การช่วยเหลือเราสุดชีวิตอยู่ตลอดเวลา แม้ว่ามารดาบิดาบางท่านที่ยากจนจะต้องกู้หนี้ยืมสินคนอื่นมาช่วยบุตรของตนก็ตาม แต่ทั้ง ๆ ที่ไม่มีหนังสือสัญญาหรือการรับปากตอบแทนบุญคุณ ระหว่างเรากับท่าน ท่านทั้งสองก็ยินดีช่วยเหลือเรา มารดาบิดาจึงเป็นผู้มีอุปการะมาก เราไม่สามารถที่จะหาผู้ใดมาเสมอเหมือนมารดาบิดาของเราได้หากมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดไม่มีโอกาสมอบความรักและความเมตตากรุณาต่อบุตรหลังจากการให้กำเนิด ไม่ว่า

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความรักจากวาเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖), หน้า ๕-๗.

ด้วยสาเหตุใดก็ตาม บุตรก็ต้องแสดงความกตัญญูทวนที่ต่อท่านทั้งสอง เพราะบุตรจะต้องไม่ลืมว่าชีวิตของบุตรนั้นเกิดมาได้มาอย่างไร มารดาผู้ให้กำเนิดต้องอดทนในขณะที่ยังอุ้มท้องบุตร เพราะในเวลาที่มาตราตั้งครรภ์อยู่ มารดาย่อมได้รับความลำบากไม่ว่าจะเป็นเวลา นั่ง นอน ยืน เดิน มาตราต้องคอยระวังรักษากายไม่ให้เกิดอันตรายแก่บุตรที่อยู่ในครรภ์แม้เวลาที่มาตรารับประทานอาหาร ขณะที่ตั้งครรภ์ก็ต้องรับประทานอย่างระวัง พยายามกินอาหารที่ตนคิดว่าจะมีประโยชน์ต่อบุตรในครรภ์ และงดเว้นอาหารที่จะเป็นอันตรายต่อบุตรมาตราจึงต้องอดทนด้วยใจที่มีความเมตตากรุณาต่อบุตรอย่างมาก และมาตราต้องดูแลบำรุงครรภ์เป็นเวลานานประมาณ ๙ เดือนกว่าจะถึงเวลาคลอดบุตร การคลอดบุตรก็อาจเป็นอันตรายต่อมาตราได้ และในบางกรณีอาจถึงขั้นเสียชีวิต ดังนั้นพระคุณของมาตราในการอุ้มท้องบุตรจนกระทั่งคลอดจึงเป็นพระคุณที่แสนจะยิ่งใหญ่ที่สุดที่จะพรรณนาได้ แม้ว่าบิดาไม่ได้อุ้มท้องบุตร แต่ก็เป็นผู้ที่คอยดูแลบำรุงและให้กำลังใจมาตราขณะที่อุ้มท้อง บิดาจึงเป็นผู้ที่มีพระคุณรองจากมาตรา พระคุณในการให้กำเนิดแก่บุตรของมาตราบิดาจึงยิ่งใหญ่มา บุตรทุกคนไม่สามารถที่จะตอบแทนพระคุณการให้กำเนิดของท่านทั้งสองได้หมดในชาตินี้ ฉะนั้นบุตรทุกคนจะต้องระลึกถึงและซาบซึ้งในพระคุณของท่านทั้งสองอยู่เสมอตลอดชีวิต

ดังนั้น บุตรที่ดีต้องเอาใจใส่ปรนนิบัติมารดาบิดาของตน โดยดูแลท่านทั้งทางกายและทางใจ ตัวอย่างการดูแลท่านทางกายก็คือการซื้อหาอาหารและเครื่องใช้ต่างๆที่ท่านชอบให้ท่านได้บริโภค และการดูแลท่านทางใจก็คือการถนอมน้ำใจของท่าน ไม่ทำให้ท่านเสียใจ การตอบแทนบุญคุณของท่านทั้งสองอาจเริ่มจากวัตถุ แต่ไม่ได้จบด้วยวัตถุ เพราะการให้วัตถุหรือการอำนวยความสะดวกสบายเป็นสัญลักษณ์ของความรัก แต่ไม่ใช่เครื่องพิสูจน์ความรักและไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะทดแทนความรัก วิธีการปรนนิบัติมารดาบิดาของตนในแต่ละครอบครัวจะไม่เหมือนกัน เพราะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายอย่าง เช่น ในครอบครัวนั้นมีบุตรกี่คน บุตรเล็กหรือโต บุตรอยู่ร่วมกับมารดาบิดาหรือไม่ บุตรแต่งงานหรือยัง หากบุตรไม่ได้อยู่ร่วมกับมารดาบิดาแล้วอยู่ไกลหรือใกล้มารดาบิดาของตน หากบุตรยังเป็นเด็กเล็กก็เริ่มต้นจากการเชื่อฟัง การให้บริการและดูแลรับใช้ท่านทั้งสองในกิจการงานที่บุตรสามารถจะทำได้ เช่นการขยันเรียนหนังสือ การช่วยทำงานบ้านเพื่อช่วยผ่อนแรงของมารดาบิดา และหากบุตรมีเงินที่เก็บไว้ก็สามารถตอบแทนบุญคุณของท่านโดยการซื้อของกิน ของใช้ที่ท่านชอบใจให้ท่านทั้งสองได้กินได้ใช้ หากบุตรมีเงินเดือนก็แบ่งเงินเดือนของตนให้ท่านทั้งสองได้ใช้จ่ายตามความพอใจ หากบุตรแต่งงานแล้วไม่ได้อยู่ร่วมกับมารดาบิดาก็ต้องหมั่นไปเยี่ยมท่านทั้งสอง เมื่อเอาใจใส่ดูแลปรนนิบัติมารดาบิดาของตนทางโลกแล้ว ก็ต้องเอาใจใส่ดูแลมารดาบิดาในทางธรรมด้วย ควรที่จะหมั่นชวนท่านทำบุญ ให้ท่าน ศึกษาและปฏิบัติธรรม โดยบุตรต้องแสดงตนเป็นตัวอย่างที่ดีในการปฏิบัติตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๖

ชาวไทยพุทธมีประเพณีอย่างหนึ่งที่บุตรสามารถแสดงความกตัญญูทวนที่ต่อมารดาบิดาของตน คือ ประเพณีการบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดา ชาวไทยพุทธมีความเชื่อว่ามาแต่โบราณจนกระทั่งปัจจุบันว่าในครอบครัวที่มีบุตรชายและหากบุตรชายของตนได้ออกบวชมารดาบิดาของบุตรชายนั้นก็จะสามารถเกาะชายจิวรของบุตรชายนั้นขึ้นสวรรค์ ในความเป็นจริงแล้วเมื่อ มารดาบิดา

^๖ พระชยสาโรภิกขุ, ร่อนทอง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๗-๑๖๐.

ของบุตรชายนั้นก็จะมีโอกาสได้เข้าวัด ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมมากขึ้น ซึ่งจะทำให้มารดาบิดาของบุตรชายที่ออกบวชนั้นมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น และจะได้ทำบุญสร้างกุศลมากขึ้นด้วยอันเป็นการสร้างทางไปสู่สวรรค์ด้วยตนเอง ไม่ใช่การเกาะขาของบุตรชายเพื่อไปสวรรค์ตามคำกล่าวเท่านั้น แต่เป็นการกระทำกุศลของตนเอง ซึ่งเป็นไปตามหลักของกฎแห่งกรรมอันเป็นหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่หากบุตรชายของครอบครัวใดออกบวชเมื่อมารดาบิดาของตนเสียชีวิตแล้ว พระที่เป็นบุตรชายนั้นก็สามารถอุทิศส่วนกุศลที่ท่านได้ทำสำเร็จแล้วแก่มารดาบิดาของตน

ในสังคมชนบทชาวไทยพุทธเกือบทุกครอบครัวมีค่านิยมที่จะให้บุตรชายบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดา ขณะที่บุตรชายสามารถบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดาแต่บุตรสาวไม่สามารถที่จะบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดาได้ บุตรสาวจึงถูกคาดหวังให้ช่วยดูแลความเป็นอยู่ของมารดาบิดา และในบางครอบครัวที่ยากจนก็คาดหวังให้บุตรสาวหาเงินมาเลี้ยงมารดาบิดาเพื่อทดแทนคุณ ในสังคมของชาวเหนือบางแห่งมีค่านิยมที่จะให้บุตรสาวขายบริการเพื่อหาเงินมาเลี้ยงมารดาบิดา เนื่องจากในบางครอบครัวอาจประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจและบุตรสาวก็ไม่มีความรู้มากพอที่จะประกอบอาชีพอื่นได้จึงทำให้บุตรสาวจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพขายบริการนี้ด้วยความสมัครใจ เพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่มีรายได้ดี และสามารถช่วยมารดาบิดาหาเงินใช้ได้ในระยะเวลาที่รวดเร็ว แม้ว่าความตั้งใจของบุตรสาวที่ประกอบอาชีพขายบริการนี้จะมีเจตนาที่ดีที่จะทดแทนคุณของมารดาบิดาโดยหาเงินให้ท่านใช้ แต่อาชีพการขายบริการเป็นอาชีพที่ไม่ถูกต้องตามศีลธรรมเพราะถือเป็นการละเมิดศีล หากมีทางเลือกอื่นใดบุตรสาวที่ประกอบอาชีพขายบริการนี้ก็ควรเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่นแทน นอกจากนั้นมารดาบิดาควรที่จะห้ามปรามมิให้บุตรสาวของตนประกอบอาชีพที่ผิดศีล เพราะมารดาบิดาที่รักบุตรของตนอย่างแท้จริงไม่ควรเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและควรทำตามหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในทิส ๖ ที่ให้มารดาบิดาห้ามปรามบุตรธิดาจากการประพฤติตนในทางที่ไม่ดีหรือในทางที่เสื่อมเสีย ห้ามปรามบุตรธิดาจากการทำความชั่ว และสอนให้บุตรธิดาตั้งอยู่ในความดี

มารดาบิดานอกจากการมอบความรักที่ยิ่งใหญ่ให้กับบุตรแล้วยังอนุเคราะห์บุตรของตนด้วย เมื่อมารดาบิดาได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างสมบูรณ์แล้วบุตรควรที่จะแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อท่านทั้งสอง เกณฑ์ที่จะใช้วัดว่าบุตรมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดามากน้อยเพียงไรสามารถใช้เกณฑ์ตามคำสอนของพระพุทธองค์ในทิส ๖ กล่าวคือ หากบุตรได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ตามคำสอนในทิส ๖ อันประกอบไปด้วย การเลี้ยงดูมารดาบิดา การช่วยกิจการงานของท่าน การดำรงวงศ์สกุลของท่าน การประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทของท่าน และเมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้ว บุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้มารดาบิดา หากบุตรได้ทำหน้าที่ทั้งหมดนี้ครบถ้วนแล้ว ก็ถือว่าบุตรมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา นอกจากนั้นบุตรควรมีความรู้สึกถึงและซาบซึ้งในพระคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านทั้งสองอยู่เสมอ และวิธีการตอบแทนพระคุณของท่านทั้งสองนั้นจะต้องเหมาะสมกับโอกาสและประกอบด้วยศีลและปัญญา

๔.๒.๒ กตัญญูทเวทีต่อครู อาจารย์ในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

ในสังคาลงสูตร พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องทศ ๖ อันเป็นข้อควรปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงเปรียบศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทศเบื้องขวา^๗ เพราะเป็นทักษิณบุคลควรแก่การบูชาคุณ เนื่องจากครู อาจารย์เป็นผู้ที่มีความเมตตาและปรารถนาดีต่อศิษย์รองจากการดาบิดา ครูอาจารย์เป็นผู้สอนวิธีการดำเนินชีวิต วิชาความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมแก่เรา ดังนั้นศิษย์จะต้องแสดงความกตัญญูทเวที และบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทศเบื้องขวา โดยการลูกต้อนรับครูอาจารย์ เข้าไปหาครูอาจารย์ ใฝ่ใจเรียน เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ดูแลปรนนิบัติและช่วยบริการครูอาจารย์ เป็นต้น ส่วนครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ โดยการฝึกฝนแนะนำให้ศิษย์เป็นคนดี สอนให้ศิษย์เข้าใจแจ่มแจ้งในวิชาความรู้ที่ตนสอน สอนศิลปวิทยาที่ตนมีให้ศิษย์โดยสิ้นเชิง ยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่คณะ ครูอาจารย์จึงเปรียบเสมือนผู้จุดแสงเทียนแห่งปัญญาให้ส่องสว่าง เพื่อทำลายความมืดบอดจากจิตใจของลูกศิษย์ ครูอาจารย์ต้องเห็นดีเห็นงามจากการสอนลูกศิษย์ อย่างมาก เพื่อให้ลูกศิษย์ของท่านมีความรู้และมีคุณธรรม พร้อมทั้งมีปัญญา ดังนั้นเราจะต้องแสดงความกตัญญูทเวทีต่อท่าน

ตัวอย่างลูกศิษย์ที่มีความกตัญญูทเวทีและมีความเคารพรักต่อพระอาจารย์ของท่านอย่างมากในสมัยพุทธกาลก็คือความความกตัญญูทเวทีและความเทิดทูนเคารพต่อพระอาจารย์ของท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรได้เรียนรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจากท่านพระอัสชิจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันก่อนที่ท่านพระสารีบุตรจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อท่านพระสารีบุตรทราบว่าพระอัสชิจอยู่ทางทิศไหน เวลานอนท่านพระสารีบุตรก็จะกราบไหว้ในทิศนั้นก่อน แล้วนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้นเพื่อแสดงความกตัญญูทเวทีที่มีต่อพระอาจารย์ของท่าน^๘ จะเห็นได้ว่าของลูกศิษย์ที่มีความกตัญญูทเวทีต่ออาจารย์ของตนจะประสบกับความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต แต่ในทางตรงกันข้ามหากลูกศิษย์คนใดทรยศหรืออกตัญญูต่ออาจารย์ของตน จะไม่มีทางประสบความสำเร็จ ความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตได้เลย ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ตรัสเล่าในพระสูตร เช่น ในคุดติลชาดก และ ในอัมพชาดก เป็นต้น

ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์มีความห่างเหินกันมากขึ้น ลูกศิษย์ไม่คิดว่าครูอาจารย์มีบุญคุณเพราะถือว่าครูก็ได้เงินเป็นค่าจ้างในการสอนความรู้ต่างๆ ให้กับลูกศิษย์ ลูกศิษย์จึงไม่มีความรู้สึกในเรื่องของคุณธรรม ไม่มีความกตัญญูทเวทีต่อครูอาจารย์ ไม่มีความรู้สึกซาบซึ้งในบุญคุณเอาเพียงเงินตราว่าวัดความดีของครูอาจารย์ หากลูกศิษย์ไม่นับถือครูอาจารย์ ความเจริญงอกงามของความรู้ในตัวลูกศิษย์ก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะไม่พร้อมที่จะรับคำสอนของครูอาจารย์

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓.

^๘ พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิโก), กตัญญูทเวที, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๔๑), จำกัด. หน้า ๒๗-๓๕.

๔.๒.๓ กตัญญูทศเวทิต่อพระมหากษัตริย์และประเทศ

พระมหากษัตริย์ไทยเปรียบเสมือนพระราชบิดาของประชาชนชาวไทยทุกคน ประชาชนชาวไทยได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ในประเทศไทย เพราะอาศัยพระบารมีของบูรพกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ และเพราะพระบารมีองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙) บูรพกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงปกป้องและรักษาเอกราชให้ลูกหลานชาวไทยมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ประเทศไทยเราจึงไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด ประชาชนชาวไทยทุกคนจึงได้อยู่อาศัยบนแผ่นดินที่ร่มเย็นสงบสุข และองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดูแลเอาใจใส่ความเป็นอยู่ของชาวไทยในทุกภาคของประเทศ พระองค์ทรงครองแผ่นดินไทยด้วยทศพิธราชธรรม และทรงอุทิศเวลาของพระองค์เป็นระยะเวลาอันยาวนานกว่า ๖๐ ปี ในการดูแลความผาสุกของพสกนิกรชาวไทยให้อยู่ดีกินดี พระองค์ทรงเข้าพระราชหฤทัยในความต้องการของปวงชนชาวไทย พระองค์ได้ทรงวางรากฐานในการพัฒนาชนบท และทรงช่วยเหลือแนะนำให้ชาวไทยที่มีฐานะยากจนตามท้องถิ่นต่าง ๆ ให้สามารถพึ่งพิงตนเองได้โดยใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือทรงสอนให้ชาวไทยมีความอิสระในการเลี้ยงชีพโดยไม่ต้องยึดติดอยู่กับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์^๙ พระองค์ทรงเห็นว่าหากประชาชนพึ่งตนเองได้ก็จะมีส่วนช่วยเสริมสร้างความมั่นคงและความมั่นคงของประเทศชาติโดยรวมได้ในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลในการช่วยเหลือและขจัดปัดเป่าความทุกข์ของประชาชนทั้งในกรุงเทพมหานครและในชนบทที่อยู่ห่างไกล ทรงพระราชทานโครงการในพระราชดำริมากมายเพื่อช่วยให้ปวงชนชาวไทยมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น โครงการแก้ไขปัญหามลพิษในกรุงเทพมหานคร โครงการแก้มลิงเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล^{๑๐} โครงการฝนหลวงเพื่อสร้างฝนเทียมสำหรับบรรเทาความแห้งแล้งให้แก่เกษตรกร โครงการหลวงที่ช่วยพัฒนาหาอาชีพให้ชาวเขา เพื่อแก้ปัญหาการทำไร่เลื่อนลอยและหารายได้ทดแทนการปลูกฝิ่น เป็นต้น และทรงจัดตั้งมูลนิธิชัยพัฒนาเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการพัฒนาอื่น ๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้^{๑๑} ดังนั้นปวงชนชาวไทยควรจิตสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เพราะพระองค์ทรงมีพระคุณต่อประเทศไทยอย่างมากจนไม่สามารถหาคำพรรณนาใดๆมาเปรียบได้ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักมากเพื่อความผาสุกของประชาชนชาวไทย ชาวไทยทุกคนจึงควรแสดงความกตัญญูทศเวทิต่อพระองค์โดยมีความจงรักภักดีและปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อตอบแทนพระคุณของพระองค์

^๙ สมพร เทพสิทธิธา, พระมหากรุณาธิคุณ ดุจแผ่นดินและดวงตะวัน, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๕๐) หน้า ๖๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐-๙๑.

^{๑๑} เฉลิมเกียรติ แสนวิเศษ, อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๗๔-๑๑๗.

นอกจากนั้นประชาชนชาวไทยจะต้องระลึกถึงพระคุณของแผ่นดินคือประเทศที่เราได้อาศัยอยู่ เพราะแผ่นดินที่เราได้อาศัยเกิดและอยู่อย่างปลอดภัยเปรียบเสมือนแม่ของเรา เพราะทำให้เราได้อยู่อาศัยอย่างปลอดภัยและมีความสุขร่วมกับครอบครัวของเรา แผ่นดินไทยจึงมีพระคุณต่อประชาชนชาวไทยทุกคนอย่างมาก ประชาชนชาวไทยจึงต้องตอบแทนคุณของแผ่นดินโดยการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดี ทำการงานเลี้ยงชีพอย่างสุจริต และเสียภาษีอากรให้กับประเทศชาติอย่างถูกต้อง รัฐบาลจะได้มีรายได้มาพัฒนาประเทศไทยต่อไป ประชาชนชาวไทยที่มีความรักต่อประเทศนั้นสามารถแสดงออกถึงความรักต่อประเทศของเรา ได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับความสามารถหรือความถนัด อาชีพ และสถานภาพของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นฆราวาสหรือพระภิกษุสงฆ์ก็ตาม ดังเช่น พระเถระผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ท่านได้ริเริ่มโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยชาติ โดยการช่วยเหลือคนที่ด้อยโอกาสในประเทศไทย ให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในอนาคต อันได้แก่ โครงการเพื่อเด็ก สตรี คนชรา และคนที่ไร้ที่พึ่งไม่มีที่อยู่อาศัย โดยการฝึกพัฒนาฝีมือ และอาชีพให้บุคคลเหล่านั้น จะได้สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง จะได้ไม่เป็นภาระของผู้อื่น และของสังคม การช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้นั้นเป็นการช่วยลดปัญหาของประเทศ ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่วิธีหนึ่ง

๔.๓ แนวทางในการปลูกฝังความกตัญญู

การปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิต

อ้อมเดือน สดมณีและคณะ ได้ศึกษาสภาพการฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของคนไทย ในเชิงลึกจากองค์การวิจัยที่ประสบความสำเร็จในด้านการดำเนินการ ฝึกอบรมด้านคุณธรรมจริยธรรม ๒๐ แห่ง โดยได้รับทุนการวิจัยจากศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังงานแผ่นดินเชิงคุณธรรม พบว่าสภาพการจัดฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณธรรมโดยผ่านกระบวนการการเรียนรู้ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านการปฏิบัติธรรม การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิต มีรายละเอียดดังนี้

๑. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการการเรียนรู้การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ จะเน้นทั้งความรู้ การปฏิบัติ และความตระหนักในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยกิจกรรมจะหนัก เบาตามกลุ่มอายุของผู้เข้าอบรมและใช้สื่อต่าง ๆ เข้ามาประกอบในกิจกรรมอยู่เสมอ การจัดค่ายไม่ได้จัดแบบเน้นการฝึกปฏิบัติทางพุทธศาสนา และใช้เทคนิคการสอนของครูเข้าไปประยุกต์ให้เหมาะสมในแต่ละกลุ่มวัยทั้งด้านเนื้อหาและหาวิธีการ เช่น ใช้นิทานสำหรับเด็ก มีการลงมือปฏิบัติจริงเพื่อให้ผู้รับการอบรมได้เห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ได้ใช้ปัจจัยต่าง ๆ มาช่วยในการฝึกอบรม เช่น บรรยายภาคที่เน้นธรรมชาติและเจียบสบ มีกระบวนการกลุ่มช่วยผลักดันร่วมกับการได้รับการถ่ายทอดทางสังคมจากสถาบันศาสนา การจัดฝึกอบรมจะใช้วิธีการจัดแบ่งคนเป็นกลุ่ม ซึ่งเป็นตัวช่วยในการขับเคลื่อนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้มากกว่าฝึกอบรมเป็นรายบุคคล เพื่อนในกลุ่มมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรม เช่น กัลยาณิเมต การเป็นแบบอย่าง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน ส่วนวิทยากรส่วนใหญ่เป็น

พระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของสถาบันที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีอิทธิพลสูงต่อการดำเนินชีวิต ได้สร้างความศรัทธาแก่ผู้เข้าอบรม

๒. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านการปฏิบัติธรรมการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นรูปแบบที่เน้นการพัฒนาจิตของบุคคลให้เกิดความสงบ มีสมาธิ ก่อให้เกิดปัญญาและสามารถนำไปสู่การมีพฤติกรรมที่ดีงามทั้งทางกาย วาจาและใจ แนวทางการปฏิบัติธรรมมีอยู่หลายแนวทางเน้นทั้งในภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติควบคู่กันไป โดยพิจารณาให้เหมาะสมกับระดับความสามารถหรือความรู้พื้นฐานของผู้เข้าร่วมฝึกปฏิบัติซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนักทฤษฎี กลุ่มพัฒนาการทางความคิดที่เชื่อว่าการพัฒนาทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาและวัยของบุคคล

๓. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะพัฒนาชีวิตการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิต เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญ ตามแนวคิดทางสังคมวิทยาโดยผ่านตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ครู อาจารย์ พ่อ แม่ เพื่อน เป็นต้น ในการปลูกฝังความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและหลักการปฏิบัติที่ดีงาม การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิตขององค์กรต่าง ๆ เป็นรูปแบบที่เป็นการผสมผสานการพัฒนาเข้ากับวิถีชีวิต โดยเน้นการใช้ธรรมควบคู่กับการออมเงินการจัดการหลักสูตรเนื้อหา หรือกิจกรรมให้เหมาะสมกับช่วงวัยของกลุ่มผู้เข้ารับการอบรมนั้น สอดคล้องกับทฤษฎีพัฒนาทางความคิดที่เชื่อว่าการพัฒนาทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญา อาชีพ ระดับการศึกษาและวัยของบุคคลเริ่มจากการให้บุคคลมีโอกาสรู้และสนใจในเรื่องที่จะปลูกฝัง มีโอกาสในการตอบสนองต่อสิ่งที่สนใจเห็นคุณค่าของสิ่งที่ปฏิบัติและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างสม่ำเสมอ และท้ายที่สุดก็คือการพัฒนาลักษณะนิสัยส่วนบุคคลจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม สอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาที่ว่าปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันสามารถแก้ไขหรือบรรเทาเบาบางลงได้ด้วยพระพุทธศาสนา เนื่องจากต้นเหตุของปัญหาต่าง ๆ ในสังคมนั้นมาจากการกระทำของมนุษย์ การแก้ปัญหาจึงต้องแก้ไขที่ตัวมนุษย์เอง มนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนได้ ก็สามารถช่วยตนเองให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสงบและสามารถนำตนไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด นอกจากนั้นการรวมกลุ่มกันนับว่าเป็นการช่วยพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมเกิดจิตใต้สำนึกที่ดีในการประหยัดอดออม รู้จักรักษาสัจจะ และมีระเบียบวินัย รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่นด้วย อันส่งผลให้เกิดความสามัคคีปรองดองขึ้นในชุมชน^{๑๒}

นางสาวพุทธชาด แผนสมบุญ ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดทำโครงการวิจัยศึกษารูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๔ รูปแบบ คือ รูปแบบของบ้าน (ครอบครัว) วัด โรงเรียน (สถานศึกษา) และชุมชนดังต่อไปนี้

^{๑๒} อ้อมเดือน สดมณีและคณะ, ศึกษาสภาพการจัดฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของคนไทย, รายงานการวิจัย ฉบับที่ ๑๐๖, ๒๕๔๙, หน้า ๑-๘๙.

๑. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูแก่เด็ก โดยครอบครัวมีเนื้อหาสำคัญ คือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้เรื่องความดี ความชั่ว พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย กติกาสังคมและ ศาสนาวัฒนธรรมความรู้เหล่านี้ ฝึกพฤติกรรมทางกายได้โดยปลูกฝังความสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญู มี ระเบียบ ทำตามหน้าที่ของตนเองและอดทน ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รักเคารพ เชื่อมั่น อดทน มีสำนึกขณะจะกระทำ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังทำได้โดยวิธีอบรมด้วยวาจา ด้วยการปฏิบัติ เอง ด้วยการปฏิบัติให้เห็นและการกระตุ้นให้คิด ให้ทั้งนี้ต้องอาศัยความใกล้ชิดและทำตัวเป็น แบบอย่างของพ่อแม่

๒. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมเรื่องความกตัญญูกับเด็ก โดยโรงเรียน (สถานศึกษา) มี เนื้อหาที่สำคัญคือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้ในเรื่องความดี ความชั่ว ความกตัญญู พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย การพัฒนาตนความเป็นไทยสิ่งแวดล้อม และศาสนาวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ฝึก พฤติกรรมทางกายได้ โดยปลูกฝังความมีสัจจะ มีน้ำใจ กตัญญูทำหน้าที่มีระเบียบวินัย ฝึกฝนสม่ำเสมอ เรียนรู้จากความคิดคือ ฟังตนเองปฏิบัติตามคำสอน รักษาวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และทำตนให้เป็น ประโยชน์ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รักภาคภูมิใจมุ่งมั่น เชื่อฟัง มีเหตุผล มีสำนึกขณะจะ กระทำอย่างรอบคอบ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังและการประเมินผลทำเช่นเดียวกับรูปแบบของ ครอบครัว แต่รูปแบบนั้นผู้ที่ต้องทำตัวเป็นแบบอย่าง คือ ครูอาจารย์ผู้สอน ผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กมีสัจจะ มีน้ำใจ มีกตัญญู รู้หน้าที่มีระเบียบวินัย เรียนรู้ผิดถูก รักษาวัฒนธรรม สร้างประโยชน์ มี ความภาคภูมิใจ มุ่งมั่น มีเหตุผล และมีสำนึกที่ดี

๓. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูต่อเด็ก โดยสถาบันศาสนา มีเนื้อหาที่ สำคัญ คือด้านความรู้และวิธีการอบรมเช่นเดียวกับรูปแบบครอบครัว แต่ผู้ที่ทำหน้าที่ขัดเกลา คือ พระสงฆ์ หรือนักบวช บุคลากรทางศาสนา ส่วนที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กเป็นคนสุภาพ มีน้ำใจกตัญญู ร่วมและมีระเบียบวินัย ยืนยันสัตย์ประหยัด อดทน ตระหนักในความดีเคารพตัวเอง เชื่อมั่นมีความ รักและเมตตา รวมทั้งมีสำนึกที่จะทำดี

๔. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูสำหรับเด็ก โดยชุมชน มีเนื้อหาที่ สำคัญ คือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้วิธีการปลูกฝัง เช่นเดียวกับรูปแบบที่ ๑ แต่ผู้ที่ทำหน้าที่อบรม คือ กระบวนการภายในชุมชน ส่วนผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กรับผิดชอบต่อสังคม เสียสละ รักษา สิ่งแวดล้อมบำเพ็ญประโยชน์และเคารพกติกา พฤติกรรมและทัศนคติของเด็ก ส่วนผลที่คาดว่าจะ ได้รับ คือ เด็กเป็นคนสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญูเอื้อเฟื้อมีระเบียบวินัย ยืนยันสัตย์ประหยัด อดทน ตระหนักในความดีเคารพตัวเอง เชื่อมั่น มีความรักเมตตา รวมทั้งมีสำนึกที่จะทำดี

ดังนั้นจะเห็นว่ารูปแบบของการฝึกฝังคุณธรรมจริยธรรม หากจะได้ผลดีต้องมีการ กระทำทั้ง ๔ ส่วนไปพร้อม ๆ กันและ โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์ใน การปลูกฝังคุณธรรมและวิธีการปลูกฝังที่ได้ผลในเชิงรูปธรรม ก็คือ การอบรมคุณธรรมจริยธรรม โดยใน การอบรมนั้นต้องมีกระบวนการทำ ๒ ประเภท คือ

๑. การทำซ้ำ ๆ การปลูกฝังคุณธรรมโดยการทำซ้ำ ๆ นับเป็นหัวใจสำคัญของความจำ ซึ่งเป็นคำสอนของนักปราชญ์ที่มีมาแต่โบราณ ในการสอนบุตรหลานให้รู้จักทำดี ซึ่งหมายถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถจดจำได้อย่างดีนั้น ต้องสอนหรือกระทำซ้ำ ๆ หรือบ่อย ๆ ในเรื่องเดิมหรือเนื้อเรื่องที่ต้องการจะให้จดจำ ดังนั้นหากต้องการที่จะปลูกฝังค่านิยม หรือความคิดใด ๆ ให้กับใครก็ตามไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ก็ใช้วิธีการทำซ้ำ ๆ ด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่นการเล่นิทาน การใช้ภาพยนตร์ภาพนิ่ง เครื่องบันทึกเสียง การตั้งความหวังการยกคำพูดผู้อื่นมาอ้าง การบรรยาย การเทศนา การดัดเตือน การยกย่อง การสรรเสริญชมเชย การแก้ไขวิจารณ์ข้อบกพร่อง การตัดสิน และการให้รางวัล การให้คะแนนการประกวด การประเมินค่า ระเบียบข้อบังคับ เกณฑ์ การสาบาน พิธีกรรมต่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี การใช้วิธีการปลูกฝังค่านิยม คุณธรรมจริยธรรมเดือนละ ๑ ตลอดจนการใช้สัญลักษณ์ ป้ายประกาศ คำขวัญ คำคม คำพังเพย สุภาษิต อบรมคุณธรรม ค่านิยมจริยธรรมให้อธิบายคำถามทางจริยธรรมจริยศาสตร์ให้เด็กมีความรู้เห็นนอกเหนือจากผู้อื่นหาวิธีให้ได้รู้คุณค่าของตนเอง เช่น การเล่นกีฬา เป็นต้น

๒. การแทรกคุณธรรมในกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้สามารถพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนได้โดยไม่ต้องมีวิชาคุณธรรมให้เรียนพิเศษ เช่น การฝึกทดลองทำงานร่วมกับผู้อื่น ฝึกทดลองด้วยตนเองเพราะการทำงานร่วมกับผู้อื่นต้องมีความรับผิดชอบ ความตรงต่อเวลา ความอดทน ความเสียสละ ความซื่อสัตย์สุจริต หากทำได้มาก ๆ บ่อย ๆ ก็จะกลายเป็นเจตคติเป็นความเชื่อ หากปฏิบัติอยู่เสมอก็จะกลายเป็นความเคยชิน เป็นสำนึกที่ต้องประพฤติเช่นนั้นอยู่เสมอ การปลูกฝังคุณธรรมต้องเลือกว่าจะปลูกฝังเรื่องใดแก่ใครก่อนแล้วจึงออกแบบวิธีการต่างๆ ข้างต้น สุดท้ายจึงนำไปปลูกฝังให้กับบุคคลเป้าหมาย โดยผ่านการทำซ้ำจนกลายเป็นความทรงจำ ความเชื่อ และสำนึกสุดท้ายการพัฒนาจิตใจให้มีความรู้คุณธรรมนั้นก็ต้องพัฒนาผู้ใหญ่ควบคู่กันไปไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครูอาจารย์ ข้าราชการ นักการเมืองต้องพัฒนาตนเองให้มีความรู้คู่คุณธรรม และผู้ใหญ่ต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของเด็ก สื่อมวลชนต้องเสนอข่าวคนดีที่เป็นตัวอย่างที่ดียกย่องคนดีอย่าส่งเสริมสิ่งที่ยั่ววนให้กำเริบซึ่งส่งผลให้เกิดเป็นปัญหาสังคมอย่างที่เห็นในปัจจุบันเพราะต้องช่วยกันเผยแพร่คุณธรรมเข้าสู่จิตใจประชาชนเมื่อคนในสังคมมีคุณธรรมและมีศีลธรรมประจำใจจะเป็นเหตุให้คิดดี ทำดี พุดดี ความสุขสงบจะเกิดขึ้นในครอบครัวในสังคมอย่างแน่นอน

จะเห็นว่าในการฝึกสอนคุณธรรมให้กับวัยรุ่นนั้น จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนทั้งจากสถาบันการศึกษาและสถาบันครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับโรงเรียนและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญด้านหลักสูตรและวิธีการสอนแบบปลูกฝังพฤติกรรม^{๑๓}

ฤกษ์ชัย คุณูปการ ได้เสนอทฤษฎีที่สามารถใช้สอนและฝึกอบรมให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมและจริยธรรมที่พึงประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การปลูกฝังจริยธรรมโดยวิธีกระจำค่านิยม

^{๑๓} นางสาวพุทธชาต แผนสมบุญ, กระบวนการปลูกฝังความกตัญญูทศเวทีแก่เยาวชน, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์คุณภิวัตน์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

หมายถึง การกระตุ้นให้บุคคลเข้าใจค่านิยมของตนเองและค่านิยมของผู้อื่นได้ อย่างชัดเจนซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะช่วยให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น การที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจค่านิยมคุณธรรมและจริยธรรมของตนเองได้อย่างชัดเจน เพื่อป้องกันความสับสนและความลังเลใจในการประพฤติปฏิบัติทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้เรียนมีอิสระในการพิจารณาถูกผิดได้ด้วยตนเอง กล่าวคือสิ่งใดที่ผู้เรียนคิดว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม สิ่งนั้นก็จะเป็สิ่งที่ถูกต้องดีงาม ของผู้เรียนซึ่งบุคคลที่เกี่ยวข้องจะต้องเข้าใจและยอมรับสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม ดังกล่าวของเขาด้วยในกรณีที่ค่านิยมของผู้ใดไม่ถูกต้องตามหลักคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมของสังคมไม่เกิการตัดสินใจว่าค่านิยมของเขาผิดและบังคับให้เขาเปลี่ยนค่านิยม แต่ควรส่งเสริมให้เขาได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและค่านิยมกับผู้อื่นจนกระทั่งเขายอมรับค่านิยมถูกต้องตามหลักคุณธรรมและจริยธรรมด้วยตนเองการเปลี่ยนพัฒนาด้วยวิธีการดังกล่าวจึงเป็นวิธีการเปลี่ยนค่านิยมหรือพฤติกรรมโดยที่ผู้เปลี่ยนไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวของตัวเองและมีความเชื่อมั่นว่าตนได้กระทำในสิ่งที่ถูกต้องและเหมาะสมซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จสูงสุดของการเปลี่ยนแปลงเจตคติและพฤติกรรมของบุคคล การปลูกฝังจริยธรรมโดยให้เหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นวิธีการที่สามารถนำมาใช้สอนและฝึกอบรมให้เป็นคนมีคุณธรรมและจริยธรรม ที่พึงประสงค์โดยเหตุผลเชิงจริยธรรมจะทำหน้าที่เป็นเหตุจูงใจให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ทุกคนจึงสามารถประเมินคุณธรรมและจริยธรรมของผู้อื่นได้โดยการสังเกตและซักถามเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ ของเขา^{๑๔}

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้เสนอวิธีการยกระดับเหตุผลเชิงจริยธรรมไว้ดังต่อไปนี้

๑. การให้ความรู้ขั้นสูงขึ้นนักจิตวิทยาได้ใช้คือการให้เหตุผลที่เหนือกว่าที่เด็กใช้ ทั้งนี้เพื่อให้เด็กได้ความรู้ในขั้นที่สูงขึ้นกว่าที่ตนมีอยู่ เมื่อเด็กได้รับเหตุผลใหม่หรือจะนำไปใช้เปรียบเทียบกับเหตุผลโดยของตนซึ่งการเปรียบเทียบนี้เด็กจะเกิดความรู้สึที่ขัดแย้งกัน ซึ่งความขัดแย้งนี้จะเป็เครื่องกระตุ้นให้เด็กปรับปรุงโครงสร้างทางความคิดของตนเพื่อให้เกิดความสมดุลซึ่งจะช่วยให้เด็กเข้าใจและยอมรับเหตุผลในขั้นที่สูงขึ้นจากข้างของตนเองได้

๒. การแสดงบทบาท วิธีนี้เกิดความเข้าใจที่ว่าคนที่คนเราจะเข้าใจก็ควรเกี่ยวข้องกับจริยธรรม โคลเบอร์ก^{๑๕} ได้กล่าวว่าการสวมบทบาทนั้น ได้แก่ การวัดทัศนคติของผู้อื่นการรับรู้ในความคิดและความรู้สึกของผู้อื่น การนำตนเองไปอยู่ในฐานะของคนอื่นกระบวนการดังกล่าว จะทำให้มีความคิดกว้างขวางและเกิดความคิดความเข้าใจแตกต่างไปจากเดิมไม่ยึดอยู่แต่ตัวเอง

๓. การใช้อิทธิพลของกลุ่มให้เกิดการคล้อยตาม การแสดงเหตุผลเชิงจริยธรรมเพื่อเป็นการยกระดับจิตใจของเด็กนั้น อาจทำได้โดยการใช้อิทธิพลของกลุ่มเพื่อน ซึ่งแบ่งออกทางจริยธรรมในระดับเดียวกัน เด็กจะยึดถือเพื่อนเป็นแบบอย่าง และสอดคล้องตามลักษณะเพื่อนไปโดยง่าย การปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องจากมีผลต่อจริยธรรม เด็กที่ได้รับร่วมสังคมกันจะมีความก้าวหน้ามากกว่าเด็กที่แยกเดี่ยวจากเพื่อนทั้งนี้เพราะการให้เด็กมีโอกาสและเปลี่ยนความคิดเห็นได้โดยแย้งกับเพื่อนจะทำให้เขา

^{๑๔} ฤกษ์ชัย คุณูปการ, **หลักการและทฤษฎีการปลูกฝังจริยธรรม**, ๒๕๓๙, หน้า ๓๓.

^{๑๕} นวลลอ อวชิรา, ผลของโปรแกรมพัฒนาการแสดงความกตัญญูตเวทีของเด็กไทย, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

ได้รับความคิดเห็น และทัศนคติใหม่ ๆ ต่างไปจากที่ตัวมีตนมีอยู่ถ้าเขาแล้วพิจารณาเปรียบเทียบความรู้เดิมที่เขาเคยมีอยู่ และสามารถปรับให้เข้ากันได้เขาจะมีโครงสร้างแต่ความรู้และเหตุผลใหม่ขึ้นมา

๔. การให้เลียนแบบจากตัวแบบการใช้ตัวแบบแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้องจะเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ผู้ถูกทดลองทำพฤติกรรมต่าง ๆ ตามตัวแบบได้เป็นการให้ความรู้แก่ผู้ทดลองอีกวิธีหนึ่ง ลักษณะและความเหมาะสมของตัวแบบเป็นสิ่งสำคัญมากเพราะตัวแบบจะต้องมีลักษณะดึงดูดและชักชวนให้ผู้อื่นสังเกตเห็นเกิดความเชื่อถือและคล้อยตามได้^{๑๖}

ธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ปาฐกถาพิเศษ เรื่องคุณธรรมจริยธรรมกับปัญหาเยาวชนไทยในสังคม ได้กล่าวว่าสำหรับการฝึกอบรมคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนนั้นผู้ที่มิพบบาทสำคัญ ได้แก่ครู อาจารย์สถานศึกษาและพ่อแม่ โดยอิทธิพลของครูบาอาจารย์ที่มีต่อนักเรียนนั้นรำลึกและเยาวชน ดังนั้นครูดีย่อมเป็นครูอนันต์แก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการฝึกอบรมด้านคุณธรรมและจริยธรรมนั้น เป็นหน้าที่สำคัญของครูนอกเหนือจากการในทวิวิชาครูที่ดีคือครูที่นอกจากต้องหนักและข้อใดสับและอุทิศตนให้แก่ การสอนแล้วต้องรู้จักส่งเสริมจุดเด่นแก่จุดด้อยให้กับศิษย์ตระหนักในหลักการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องชอบธรรมนอกจากนี้ยังได้เสนอแนะแนวทางในการฝึกอบรมเด็กและเยาวชน ดังนี้

๑. สร้างเสริมกระบวนการให้รางวัลและการลงโทษ ในการศึกษาอบรมเด็กเรื่องการฝึกสอนคตินั้นใช้วิธีเป็นตัวกำหนดในการให้รางวัลแก่ผู้กระทำดี และการลงโทษแก่ผู้กระทำชั่ว การลงโทษนี้มีเกณฑ์กำหนดว่าต้องได้สัดส่วนกับความดีความชอบหรือหนักเบา และดีกับความร้ายแรงของการทำความผิด ส่วนร่วมของการให้รางวัลที่ประกอบคุณงามความดีนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อกระทำให้เด็กมีจิตสำนึกว่าตัวเขานั้นมีเกียรติศักดิ์ศรีและมีคุณค่าทั้งยังมีศักยภาพที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม เพื่อจรรโลงสังคมและเป็นฟันเฟืองเล็กที่มีความสำคัญในการสร้างความเจริญมั่นคงให้กับประเทศชาติ และการยกย่องให้รางวัลนั้นมันเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วย

๒. ปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนคุณธรรมและจริยธรรมให้ชัดเจน เห็นค่าเพื่อคุณธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องนามธรรมถึงต้องมีวิธีการสอนที่จูงใจผู้สอน จึงควรนำตัวอย่างที่ผู้เรียนสามารถเห็นภาพได้ว่าจะเป็นเรื่องจริงจากข่าวเหตุการณ์ปัจจุบัน หรือภาพยนตร์ และละคร ตามที่ผู้สอนสามารถสอดแทรกลงในอุทาหรณ์ จากเรื่องเหล่านั้นหรือแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดมีสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมและควรปฏิบัติตามหรือสิ่งใดเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่ควรถือว่าเป็นแบบอย่าง

๓. ต้องมีตัวอย่างที่ดีอันเป็นแบบอย่างฉบับมีการรักษาคุณธรรมจริยธรรมในการอบรมปลูกฝังคตินั้นแก่เยาวชนสิ่งสำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ ตัวอย่างที่ดีเป็นแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่ได้ถือปฏิบัติตามสถานศึกษาหรือองค์กรวิชาชีพต่าง ๆ จึงควรส่งเสริมให้มีการประกวดเรียงความหรือการเรียบเรียงชีวประวัติของปุชนียบุคคลเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียน ได้รู้คุณคุณธรรมและเรียนรู้วิธีการทำงานและการดำรงชีวิตในทางชอบธรรมต่อไป

^{๑๖} ดวงเดือน พันธุสินวิน, **จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน**, รายงานการสัมมนาโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๔๕-๕๖.

ในส่วนของผู้ปกครองนั้น การอบรมสั่งสอนจากผู้ปกครองมีความสำคัญยิ่ง นักจิตวิทยากล่าวว่า การอบรมสั่งสอนของเด็กนั้นทั้งบิดามารดาต้องร่วมกันทำหน้าที่เอง จะมอบให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจัดการมิได้โดยเพราะในเรื่องทางเพศของชายและในทางกลับกันมารดาพูดได้ดีกว่าบิดาในเรื่องปัญหาต่าง ๆ ของเด็กหญิงและการฝึกอบรมนี้มีใช้ด้วยความจำใจหรือทำอย่างเสียไม่ได้ แต่ต้องทำด้วยความรักความเมตตาและความห่วงใย^{๑๗}

๔.๔ สรุปท้ายบท

สรุปว่าความกตัญญูทเวทิตีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทิตี เพราะเป็นบุคคลที่หาได้ยาก รวมทั้งผู้ที่มีความกตัญญูทเวทิตีต่อบิดามารดา โดยทิศเบื้องหน้า คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ดังนั้น บุตรต้องเลี้ยงดูบิดามารดาได้เป็นอย่างดี ทั้งทางกาย และทางจิตใจ ให้ท่านมีความสุขอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์จากการให้ มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ประมวลได้ ดังนี้ คือ ความกตัญญูทเวทิตีระหว่างบุตรกับมารดาบิดา มีลักษณะคือ การปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ การยอมเสียสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชีวิตของมารดาบิดา และการให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรม เสียสละ แม้ว่าเราจะตอบแทนพระคุณท่านถึงเพียงนี้แล้ว ก็ยังนับว่าเล็กน้อยมาก เมื่อเทียบกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อเรา ผู้มีความกตัญญูทเวทิตีต้องการจะสนองพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมด พึงกระทำดังนี้ ถ้าท่านทางยังไม่มีศรัทธา ในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ทาน ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ เพราะการท่านไม่ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทานให้ได้ถ้าท่านอย่างไม่มีศีลก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนาก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้ เพราะว่าการตั้งอยู่ในสภาวะการให้ทานการรักษาศีลการทำสมาธิภาวนาเป็นประโยชน์โดยตรงและเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อบิดามารดาผู้ประพฤติดุติปฏิบัติทั้งในภพนี้ ภพหน้า

^{๑๗} ชานินทร์ กรัยวิเชียร, ศาสตราจารย์, “คุณธรรมจริยธรรมกับปัญหาเยาวชนไทยในสังคม”, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดวุฒิพันธ์การพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมายและสำคัญของกตัญญูในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาความกตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย จากการวิจัยพบว่า

๕.๑.๑ ความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิต เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ

ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงยำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูกตเวทิตเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูกตเวทิตไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิตเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิต ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษาช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

๕.๑.๒ กตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันนั้น สภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทำให้วิถีชีวิตของคนไทยมีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก จากที่เคยอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่มีสมาชิกจำนวนมากก็ลดน้อยลงไป เป็นสมาชิกที่มีเพียงพ่อแม่ลูกแต่ละครอบครัวจะมีความสนใจในการทำมาหากินเลี้ยงสมาชิกภายในครอบครัวของตนเท่านั้น เพราะค่าของเงินตรานั้นได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุดจึงพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะหาเงินทำให้ไม่มีเวลาอยู่กับลูก จึงไม่มีโอกาสอบรมสั่งสอนในเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรม ในปัจจุบันลูกบางคนจึงมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องของความกตัญญูกตเวทิต ลูกบางคนมีความเข้าใจว่าการที่พ่อแม่หรือครูบาอาจารย์ทำอะไรให้คนนั้นก็เพราะทำตามหน้าที่เท่านั้น จึงไม่มีบุญคุณต่อตนและไม่จำเป็นที่จะต้องทดแทนคุณเรานั้น ลูกบางคนก็มีความเข้าใจว่าการตอบแทนบุญคุณคุณท่านเหล่านั้นสามารถตอบแทนได้ด้วยการให้เงินหรือวัตถุสิ่งของก็จะเป็นการเพียงพอแล้ว ขนาดที่ลูกบางคนมีความคิดที่สุดโต่งว่าจะต้องทำวิถีทางเพื่อทำให้พ่อแม่ของตนนั้นมีเงินไว้ใช้สอยเพราะคิดว่าการให้

เงินกับพ่อแม่จะทำให้พ่อแม่มีความสุขจึงยอมที่จะขายตัวเพื่อหาเงินมาให้พ่อแม่ของตนโดยไม่สนใจว่าจะเป็นวิธีการที่ถูกต้องหรือไม่การตอบแทนบุญคุณผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราในทางที่ถูกต้องนั้นจะต้องเป็นการตอบแทนที่ประกอบด้วยคุณธรรมและศีลธรรมพร้อมด้วยปัญญาดังเช่นตัวอย่างในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนนา

๕.๑.๓ การส่งเสริมความกตัญญูทศเวทียที่ถูกต้องในสังคมไทย จะต้องมีความร่วมมือจากทุกฝ่ายเริ่มตั้งแต่ที่บ้านที่โรงเรียนรัฐบาลและสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ รัฐบาลจะต้องให้ความสำคัญในหลักสูตรการศึกษาของเยาวชนไทยโดยการนำเอาหลักสูตรคำสอนของพระพุทธศาสนาขึ้นมาอยู่ร่วมกับหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียน เพื่อจะได้พัฒนาเยาวชนให้มีทั้งความรู้และในการประกอบอาชีพและมีคุณธรรมเมื่อเยาวชนมีความรู้คู่กับคุณธรรมแล้วก็จะเป็เยาวชนที่มีคุณภาพคือมีพฤติกรรมและจิตใจที่ดีพร้อมทั้งมีความกตัญญูทศเวทียนอกจากนั้นรัฐบาลควรมีโครงการที่สนับสนุนความกตัญญูทศเวทียของบุตรที่มีต่อมารดาบิดาให้มากขึ้น สื่อมวลชนก็ต้องนำเสนอสิ่งที่ดีให้กับประชาชนและพยายามปลูกเร้าให้ประชาชนใช้ความคิดใช้สติปัญญาพยายามทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องสื่อมวลชนควรสนับสนุนและส่งเสริมค่านิยมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องควรนำเสนอรายการชีวิตจริงของผู้ที่มีความกตัญญูทศเวทียที่มีต่อมารดาบิดาเพื่อที่จะปลูกฝังค่านิยมที่ดีและเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เยาวชนไทยสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ต้องช่วยกันเผยแพร่คุณธรรมและคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไปเช่นค่านิยมในการมีความกตัญญูทศเวทียเป็นต้น ถ้าสื่อมวลชนให้ความรับผิดชอบต่อสังคมสื่อมวลชนจะต้องช่วยการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีมีคุณธรรมต่อเยาวชนเพื่อช่วยกันพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้กับเยาวชนและประชาชนทั่วไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในวิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างกตัญญูทศเวทียในการดำเนินชีวิตตามหลักคัมภีร์พุทธานุศาสนนาเท่านั้น มีประเด็นที่จะศึกษาได้อีกหลากหลาย คือ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปประยุกต์ใช้

๑. ผู้ปกครอง ครอบครัว โรงเรียน วัด ให้การศึกษาอบรมเลี้ยงดู สั่งสอน การประพฤติปฏิบัติตน ของนักเรียนให้มีความกตัญญูทศเวทียที่มีต่อมารดาบิดาด้วยความเคารพ

๒. รัฐมีนโยบายมุ่งเน้นด้านการศึกษา โดยส่งเสริม สอดแทรก คุณธรรม ศีลธรรม ด้านความกตัญญูทศเวทียที่มีต่อมารดาบิดา ความเป็นคนดีมีความกตัญญูทศเวทีย ความเป็นคนเก่งคนกล้าแก่นักเรียนอย่างจริงจัง

๓. ให้ความรู้หลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนา ปลูกฝังคุณธรรมศีลธรรมจริยธรรม กระตุ้นให้นักเรียนตระหนัก ถึงหน้าที่ของตน ที่จะต้องประพฤติ ปฏิบัติ ต่อมารดาบิดาด้วยความกตัญญูทศเวทีย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป

๑. ศึกษาเปรียบเทียบความกตัญญูทเวทึในพระพุทธานาของแต่ละภาคในประเทศไทย
๒. ศึกษาความกตัญญูทเวทึของในคัมภีร์พระพุทธานาเพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน
๓. ศึกษาพฤติกรรมเยาวชนกับกตัญญูทเวทึในการดำเนินชีวิตตามคัมภีร์พุทธานาในสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

จรรยา สมน้อย. อธิบายพุทธประวัติ น.ร.ตรี ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑.

จันทร์ ไพจิตร. ประมวลพิธีมงคลของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

ชัยวัฒน์ คำอินทร์. “ประเพณีวันสารทไทยในชีวิตไทย”. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ชุดบรรพบุรุษของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

ดวงเดือน พันธุพานิช. จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน. รายงานการสัมมนาโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๒.

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต. พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ทวี บุญยเกตุ. “พ่อสอนลูก”. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๓๔.

บุญมี แท่นแก้ว. ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๑๕

ปฐม และภัทรา นิคมานนท์. โครงการหนังสือบูรพาจารย์หลวงพ่อเทสก์ เทสรังสี. กรุงเทพฯ: บี.พี.เอ. เลฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๘.

พระชยสาโรภิกขุ. ร้อนทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตโต. การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี โชติก ญาณสิทธิ. มงคล ๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระธรรมโกศาจารย์ ปญญานันทภิกขุ. พ่อ-แม่ พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๕๔.

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

- _____ . **ธรรมบุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเฟื่องฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.
- _____ . **คนไทยกับสัตว์ป่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . **ความรักจากวาลเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖”
- _____ . **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด} ๒๕๓๙.
- _____ . **คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕
- พระธรรมโสภณ ปิ่น ปาสาทิโก. **กัตถุญกตเวที**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๔๑.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ ประยูร ธมมจิตโต. **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘”
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- พุทธทาสภิกขุ . **กัตถุญกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- _____ . **บรมธรรมภาคปลาย**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ ๒๕๒๕.
- _____ . **พ่อแม่สมบูรณ์แบบ**. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ . **พุทธจริยา**. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕,
- วีระชัย มีชอบธรรม. **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖**. กรุงเทพมหานคร: หจก อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗.
- สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า พิมพ์ ธรรมธโร . **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.
- สมสุตา ผู้พัฒน์ และจุฬารัตน์ วัฒนะ. **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวที**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- โกวิท ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วย การทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** ศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕.
- นางสาวพุทธชาต แผนสมบุญ. **กระบวนการปลูกฝังความกตัญญูกตเวทีแก่เยาวชน**. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระมหาเจิม สุวโจ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมั่งคั่งถกที่ป็น”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย แก้ววงศ์น้อย. “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาภูเนต จันทรจิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

พระมหาสมชาย เกิดแก้ว. “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตร” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นวลลออ วรชีนา. ผลของโปรแกรมพัฒนาการแสดงความกตัญญูตเวทีของเด็กไทย. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐.

อำนวย จั่นเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” ทองย้อย กิตติทินโน”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระครูธรรมสารโกศล ธรรมสนธิโก (พันธุ์จิรพัฒน์)
- ว/ด/ป เกิด : วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕
- สถานที่เกิด : จังหวัดสุพรรณบุรี
- การศึกษาทางโลก**
- พ.ศ. ๒๕๕๖ : ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.) รุ่นที่ ๙
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปริญญาตรี พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- การศึกษาทางธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๕๔ : นักธรรมชั้นเอก
สำนักเรียนคณะบวรนิเวศน์วรวิหาร
- ประสบการณ์การทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : ครูสอนพระปริยัติธรรม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร (แผนกธรรม)
- บรรพชา/อุปสมบท** : วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖
- สังกัดวัด** : วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ตำแหน่งหน้าที่** : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ปีที่เข้าศึกษา** : ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
: กรุงเทพมหานคร
- โทรศัพท์** : ๐๘-๑๖๘๖-๒๒๔๗
- E-mail** : Pbs90046@gmail.com

แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิต
ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา

A WAY OF GRATITUDE CULTIVATION FOR LIVING IN THE
BUDDHIST SCRIPTURES

พระครูธรรมสารโกศล (สมรศักดิ์ ธมฺมสนฺติโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิต
ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา

พระครูธรรมสารโกศล (สมรศักดิ์ ธมฺมสนฺติโก)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Way of Gratitude Cultivation For Living in the Buddhist Scriptures

Phrakhru Thammasarakosol (Samonrsak Dhammasantiko)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูกตเวทีในการดำเนินชีวิตตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา” เป็น ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชรัตนมุนี, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ น้การเรียน)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑโฒ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.ธานี สุวรรณประทีป)

กรรมการ

(พระมหาชิต ชาญชิต, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.ธานี สุวรรณประทีป

ประธานกรรมการ

พระมหาชิต ชาญชิต, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูธรรมสารโกศล)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: แนวทางการเสริมสร้างกตัญญูทวีกตเวทีในการดำเนินชีวิต ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนา
ผู้วิจัย	: พระครูธรรมสารโกศล [สมรศักดิ์ ธรรมสนธิโก (พันธุ์จิรพัฒน์)]
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร.ธานี สุวรรณประทีป, ป.ธ.๙, ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา). : พระมหาชิต จานชิต, ดร., ป.ธ.๗, ศน.บ, (การศึกษา). M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทวีกตเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาความกตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผลการวิจัยพบว่า ความกตัญญูทวีกตเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ กตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันนั้น พบว่าสภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทำให้วิถีชีวิตของคนไทยมีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต คนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุดจึงพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะหาเงินทำให้ไม่มีเวลาอยู่กับลูก ลูกบางคนมีความเข้าใจว่าการที่พ่อแม่หรือครูบาอาจารย์ทำอะไรให้คนนั้นก็เพราะทำตามหน้าที่เท่านั้น จึงไม่มีบุญคุณต่อตนและไม่จำเป็นที่จะต้องทดแทนคุณเรานั้น การตอบแทนบุญคุณผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราในทางที่ถูกต้อะนั้นจะต้องเป็นการตอบแทนที่ประกอบด้วยคุณธรรมและศีลธรรมพร้อมด้วยปัญญาดังเช่นตัวอย่างในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การส่งเสริมความกตัญญูทวีกตเวทีที่ถูกต้องในสังคมไทย พบว่า รัฐบาลควรสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนเพื่อให้สำนึกในความกตัญญูทวีกตเวที ประการสำคัญต้องปลูกฝังความกตัญญูทวีกตเวทีโดยเริ่มจากสถาบันครอบครัว

Thesis Title : A Way of Gratitude Cultivation For Living in the Buddhist Scriptures

Researcher : Phrakhru Thammasarakosol [Samonsak Dhammasantiko (Panjirapat)]

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Thanee Suwanprateep, Pali IX, M.A. (Buddhism and Philosophy), Ph.D. (Buddhist Studies)

Phramaha Chit Tanachito, Dr., Pali VII, B.A. (Education), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)

Date of Graduation : March 16, 2018

Abstract

The objectives of this research are 1) to study the meaning and significance of gratitude in Buddhist Scriptures, 2) to study the gratitude in the way of Buddhists in present social settings and, 3) to study the method of a gratitude reinforcing for the leading of life in Thai society. This research is a qualitative research.

From the research it is found that gratitude is an important virtue for human as the basic human virtue. It creates a relationship in human society, a source of responsibility for humanity and brings basic doctrine for human as a destruction of selfishness, which is the main enemy of goodness. It is the cause of prudence, caution, realization of duty and responsibility. Gratitude in the way of Buddhists, in the present society, was founded by the social and economic conditions which were changed rapidly made the way of life of the Thai people changed from the past. Today, Thai people have the opinion that object is the ultimate pleasure, so they try to struggle different ways to make money, they do not have a time to spend with children. Some people have an understanding that what parents or teachers do for someone is because they do it as their duties. There is no merit and no need for

reward. The reward for whom, that support us in the right way is comprised of virtues and morals, along with wisdom, as per the example of the Buddhist Scriptures. The promotion of gratitude in Thai society has shown that the government should raise awareness among the youth to gratitude. It is important to reinforce of gratitude for the family.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี,ดร.(สุชาติ กิตติปญโญ) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงเรียบร้อยได้ด้วยดีนั้น ผู้ศึกษาวิจัยขอเจริญพรขอบคุณ ดร.ธานี สุวรรณประทีป ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด รวมทั้งขอกราบขอบพระคุณ พระมหาชิต จานจิตโต, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำเพิ่มเติม เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเถรานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิทุกรูป และขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ พระครูสมุห์นพดล ปิยธมโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดค้ำคาว ตำบลบางไผ่ อำเภอมะนัง จังหวัดนบพิตำ ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านการค้นคว้าข้อมูลและให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดทำวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษาทุกท่าน และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ญาติพี่น้อง ตลอดจนทั้งครูบาอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระครูธรรมสารโกศล

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีกตเวทีในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา	๑๐
๒.๑ ความหมายและความสำคัญ	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญูทเวทีกตเวที	๑๐
๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญูทเวทีกตเวที	๑๑
๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญูทเวที	๑๓
๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวที	๑๕
๒.๒.๑ ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคล	๑๕
๒.๒.๒ ความกตัญญูทเวทีต่อสถาบัน	๒๖

๒.๒.๓ ความกตัญญูทเวที่ต่อสัตว์	๒๙
๒.๒.๔ ความกตัญญูทเวที่ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	๓๐
๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที่	๓๓
๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวที่	๓๗
๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง	๓๗
๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม	๓๙
๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวที่	๔๒
๒.๕.๑ โทษต่อตนเอง	๔๒
๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม	๔๓
๒.๖ สรุปท้ายบท	๔๖

บทที่ ๓ ศึกษาความกตัญญูทเวที่ในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๔๗

๓.๑ ความกตัญญูทเวที่ในวิถีชีวิตของชาวพุทธ	๔๗
๓.๑.๑ ความกตัญญูทเวที่ทเวที่ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี	๔๘
๓.๑.๒ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท	๔๘
๓.๑.๓ ประเพณีลอยกระทง	๕๒
๓.๑.๔ ประเพณีสงกรานต์	๕๕
๓.๑.๕ ประเพณีทำบุญตักบาตร	๕๖
๓.๑.๖ ประเพณีสารทไทย	๕๙
๓.๑.๗ ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์	๖๐
๓.๒. หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู	๖๒
๓.๒.๑ พรหมวิหาร ๔ หลักธรรมของผู้มีใจประเสริฐ	๖๒
๓.๒.๒ สังคหวัตถุ ๔ ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้คน	๖๓
๓.๒.๓ ขรรวาสธรรม ๔ ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน	๖๖
๓.๒.๔ โภคอาทิยะ ๕ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์	๖๗
๓.๒.๕ คารวะ ๖ ความเคารพ	๖๘
๓.๓ สรุปท้ายบท	๖๙

บทที่ ๔ ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทวททในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๐
๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทวทท	๗๐
๔.๒ ความกตัญญูทวททในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๒
๔.๒.๑ ความกตัญญูทวททต่อบุคคลในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๓
๔.๒.๒ กตัญญูทวททต่อครู อาจารย์ในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย	๗๗
๔.๒.๓ กตัญญูทวททต่อพระมหากษัตริย์และประเทศ	๗๘
๔.๓ แนวทางในการปลูกฝังความกตัญญู	๗๙
๔.๔ สรุปท้ายบท	๘๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๘๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๗
บรรณานุกรม	๘๙
ประวัติผู้วิจัย	๙๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น ที.สี (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณวรรคบาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬารัตนปิฎก ๒๕๐๐ และหมายถึง ทีฆนิกาย สิลกขณวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จุ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๖	สั.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	สั.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐบาลี	(ภาษาบาลี)
๒๕	ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
สํ.ส.อ. (ไทย)	= สังยุตตนิกาย สार्वถปกาसिनी सत्तावररकरररर	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ. (บาลี)	= องคุดตตรนิกาย มโนรณปุรณิ ทสกนปาทอฏฐกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ปรมตลโชติกา ขุททกปาฐอฏฐกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย ธรรมปทอฏฐกา	(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชนชาติไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลานาน สันคมไทยจึงเป็นสังคมพุทธ พฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนไทย ได้อาศัยคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเป้าหมายหล่อหลอม กิจกรรมสำคัญของรัฐก็ดี ของชุมชนก็ดี มักจะมีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องเสมอ เพื่อเน้นย้ำความสำคัญและส่งเสริมคุณค่าทางจิตใจ กล่าวได้ว่าชีวิตของคนไทยผูกพันอิงอาศัยพระพุทธศาสนาโดยตลอด ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ฝังลึกในจิตใจและวิถีชีวิตของชาวไทย เป็นเครื่องหล่อหลอม กลั่นกรองนิสัยใจคอและจิตใจของคนไทยให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ที่เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย^๑

พระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาในประเทศไทย เป็นเหตุให้วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันประสานกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตลอดเวลายาวนาน จนเกิดการปรับตัวเข้าหากันและผสมผสานความเชื่อและข้อปฏิบัติสายอื่น ๆ ที่มาในหมู่ชนชาวไทย ถึงขั้นที่ทำให้เกิดมีระบบความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแบบของคนไทยโดยเฉพาะ อันมีรูปลักษณะและเนื้อหาของตนเองที่มีความโดดเด่นในบางด้าน ซึ่งเรียกได้ว่า เป็นพระพุทธศาสนาแบบไทย หรือพระพุทธศาสนาของชาวไทย ทำให้นักปราชญ์ชาวไทยได้ตีความหลักพุทธธรรมให้สอดคล้องกับสังคมไทย

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของคนไทย จึงได้ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น คนไทยมีศรัทธามีความเชื่อความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งได้นำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เอกลักษณ์หรือลักษณะของความเป็นไทย เช่น การแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ มีความกตัญญูทศเวที สุภาพอ่อนโยน เคารพ เชื่อฟังผู้ใหญ่ ครูอาจารย์ เป็นต้น มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑. ด้านประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ในวงจรชีวิตของแต่ละบุคคลก็ดี ในวงจรเวลาหรือฤดูกาลของสังคมหรือชุมชนก็ดี ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตลอด ถ้าไม่เป็นเรื่องของศาสนา หรือสืบเนื่องจากพระพุทธศาสนาโดยตรง ก็ต้องมีกิจกรรมตามคติความเชื่อหรือแบบปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ด้วย

๒. ด้านวงจรชีวิตของบุคคล เช่น การตั้งชื่อ การบวช การแต่งงาน การทำบุญอายุ พิธีศพ หรืออาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ล้วนจัดให้เนืองด้วยคติในพระพุทธศาสนา

๓. ด้านวงจรกาลเวลาของสังคมและชุมชน ก็มีงานประเพณี และเทศกาลประจำปี ทั้งที่เป็นเรื่องพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา เข้าพรรษา ออกพรรษา กลี้น และที่จัดให้

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๔.

เข้าในคติของพระพุทธศาสนา เช่น ตรุษสงกรานต์ สารท ลอยกระทง ตลอดจนงานนมัสการปูชนียวัตถุสถานประจำปีของวัดต่าง ๆ

สังคมไทยในปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในทางวัตถุและจิตใจ แนวโน้มมีทั้งดีขึ้นและเลวลง มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงของคนไทย คือ การพึ่งเทคโนโลยีมากกว่าจิตใจอันก่อให้เกิดความต้องการใหม่ ๆ รวมทั้งการไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างชาติทำให้คนไทยมีค่านิยมทางด้านวัตถุมากขึ้น ดันรนแสวงหาวัตถุมหาเสพรูปโภคยึดถือในเรื่อง กิน กาม เกียรติ มีจิตใจถอยห่างจากหลักคำสอนทางศาสนามากขึ้นเรื่อย ๆ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ได้ลดน้อยถอยลง สังคมจึงเกิดปัญหา เกิดช่องว่างระหว่างบิดามารดากับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ ดังนั้น จึงมองไม่เห็นคุณค่าความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องตอบแทนพระคุณหรือมีความเคารพนับถือเชื่อฟังความเห็นความเข้าใจเช่นนี้ เป็นความเห็นที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เป็นที่มาของความล้มเหลวของท่าน การตีตนเสมอท่าน และความกตัญญูต่อผู้มีคุณ สถาบันและสถานที่ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลเสียแก่ตนเองและสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า “ผู้ใดไม่รู้จักคุณค่าและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้”

ในขณะที่สังคมไทยกำลังตกต่ำทางจิตสำนึก ตกอยู่ในสภาพน่าอันตรายนี้ ความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง ที่ช่วยรักษาและพุงสังคมไทย ความกตัญญู คือ การรู้สำนึกในคุณ ด้วยแสดงความเคารพ นับถือ เชื่อฟัง และช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ และเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและหน้าที่การงาน สมดังพุทธพจน์ที่ว่า ”ความกตัญญูเป็นอุดมมงคลชีวิต”^๒ ตามนัยของพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่มีความกตัญญู คือ มีจิตสำนึกในคุณ และคิดตอบแทน ชื่อว่า เป็นคนดีและความกตัญญู ชื่อว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้คนนั้นประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ส่วนผู้ที่ไม่มีความกตัญญู คือ คนอกตัญญู ไม่รู้คุณ ย่อมถูกประณามว่าเป็นคนไม่ดี ไม่น่าคบหาสมาคม และเป็นเหตุนำมาซึ่งภัยพิบัติต่าง ๆ

นอกจากนี้การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโลกในประเทศไทยยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจไทย จากในอดีตที่เคยเป็นเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้คือ การทำไร่นาเพื่อกินกันภายในครอบครัวของตนเท่านั้นมาเป็นเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดต่างประเทศ การที่ชาวเกษตรกรของไทยหันไปปลูกผลิตผลที่ขึ้นกับความต้องการของตลาดต่างประเทศมากขึ้น จึงอาศัยความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยในการเพิ่มผลผลิต คืออาศัยรถไถนา รถเกี่ยวข้าว รถอีแต่น ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และยาฆ่าแมลง เป็นต้น ทำให้เกษตรกรของไทยอาศัยแรงงานของคนและสัตว์น้อยลงเมื่อสังคมไทยมุ่งเน้นการใช้เครื่องจักรทดแทนสิ่งมีชีวิตความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ยิ่งน้อยลง ทำให้ชาวไทยมีความรู้สึกที่เราสามารถอยู่ได้ในสังคมโดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันขอเพียงแต่มีเงินมาก ๆ เท่านั้น เกษตรกรไทยจึงเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อจะได้นำเอาผลผลิตไปขายให้ได้เงินมากมาย ๆ ส่งผลให้มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น จนไม่เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติรอบตัวเราทำให้เกิดความสำคัญผิดในตนว่าสามารถอยู่รอดได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้ใดและยังสามารถควบคุมธรรมชาติได้ จึง

^๒ พ.พ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

ขาดความสำนึกในคุณค่าของสิ่งอื่น ๆ รอบข้างตนรวมทั้งธรรมชาติที่เกื้อกูลให้ตนและครอบครัวมีชีวิตอยู่รอดได้อย่างมีความสุข กล่าวคือ ทำให้ไม่มีความ กตัญญูต่อบุคคลอื่นและต่อธรรมชาติ

นอกจากผลกระทบในวงกว้างที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมแล้วเงินยังเข้ามามีบทบาท ในชีวิตของคนทั้งในแง่พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว คือคนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุด และไม่เห็นความสำคัญของคุณค่าทางด้านศีลธรรม และจริยธรรมในจิตใจ จึงไม่มีการพัฒนาทางด้านจิตใจควบคู่กันไปกับการพัฒนาวัตถุ ซึ่งเห็นได้ชัดจากการเปลี่ยนแปลงในสถาบันครอบครัว เช่น มารดาบิดาที่ไม่มี เวลาอยู่กับลูกเพราะต้องออกไปทำงานนอกบ้านหาเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในครอบครัวก็แสดง “ความรัก” แก่ลูก โดยการซื้อหาวัตถุให้ลูกตามที่ลูกต้องการทำให้ “ความรัก” ของมารดาบิดาที่มีความหมายอันยิ่งใหญ่ละเอียดลึกซึ้งเกินคำพรรณนา กลายรูปเป็นเพียงวัตถุที่สามารถหยิบยื่นส่งให้ลูกได้ ซึ่งเป็นการสร้างการเรียนรู้ที่ไม่ถูกต้องให้กับลูกให้กับสังคม เด็กเยาวชนในปัจจุบันจึงเติบโตขึ้นมาในสังคมที่บริโภคนิยมวัตถุ และไม่ทันรู้ตัวว่าตนเองกำลังมองทุกสิ่งทุกอย่างอย่างเป็นวัตถุไป เมื่อเด็กเยาวชนในปัจจุบันเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างสามารถซื้อขายได้ ก็จะไม่เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมที่ดีงามแบบเดิมของไทยที่ให้ความสำคัญกับจิตใจมากกว่าวัตถุ และทำให้เด็กเยาวชน ในปัจจุบันเห็นความสำคัญของคำว่า “ความกตัญญูทวดเวท” เป็นเพียงการตอบแทน ด้วยการให้สิ่งของหรือวัตถุเท่านั้น เมื่อแม่แบบของเยาวชนเป็นเช่นนั้น เยาวชนในปัจจุบันจึงไม่รู้สึกลำบากในคุณค่าของผู้ที่ให้การอุปการะแก่ตน เพราะย่อมไม่สามารถเห็นคุณค่าของน้ำใจที่บุคคลพึงมีและเกื้อกูลให้แก่กัน ผู้ที่ให้หรือผู้ที่ทำการอุปการะต่อผู้อื่นอาจถูกมองว่าเป็นคนโง่ หรือเป็นสิ่งที่ควรให้อยู่แล้วจึงไม่มีคุยต่อกัน เช่น การที่นายจ้างให้สิ่งของอื่นใดแก่ลูกจ้างของตนนอกเหนือจากค่าจ้าง อาจถูกมองว่าเป็นหน้าที่ของนายจ้างและไม่ได้เป็นการให้ความอุปการะใด ๆ ต่อลูกจ้างชาวไทยพุทธในปัจจุบันจำนวนหนึ่งแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อพ่อแม่ของตนผ่านพิธีกรรมในวันประเพณีสงกรานต์ โดยไม่มีความเข้าใจในแก่นสำคัญของประเพณีสงกรานต์ตัวาคืออะไร เมื่อถึงช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ชาวไทยพุทธจำนวนมากจะพากันกลับบ้านเพื่อไปเยี่ยมพ่อแม่ของตนในต่างจังหวัดทำให้เกิดรดติและอุบัติเหตุมากในเทศกาลวันสงกรานต์ เราจึงควรย้อนมาคิดว่าจำเป็นหรือไม่ที่เราต้องกลับบ้านไปเยี่ยมพ่อแม่เฉพาะในช่วงของเทศกาลเท่านั้น เพื่อแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อท่านทั้งสอง

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องความกตัญญูทวดเวทว่า มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกอบรมให้เกิดมี ดังที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระภิกษุระหนักในความกตัญญูทวดเวทว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจะเป็นผู้กตัญญูทวดเวท และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลายจักไม่สูญเสีย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”^๓

ในวิทยานิพนธ์ เมื่อศึกษาเรื่องความกตัญญู ก็ต้องศึกษาเรื่องกตเวทิต์ด้วย เพราะเมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ย่อมครอบคลุมไปถึงกตเวทิต์ เพื่อให้การแสดงความกตัญญูปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจน

ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษา ความกตัญญูในการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเถรวาทที่ส่งเสริมความกตัญญูทวดเวท ตลอดทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญู จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่

^๓ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๔.

จะต้องศึกษาให้เข้าใจในความกตัญญูทเวทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูต่อบุคคลในสังคมไทยได้เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างต่ออนุชนคนรุ่นหลัง อันเป็นเหตุทำให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรือง และพัฒนาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความกตัญญูทเวทในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ความกตัญญูทเวทในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทในการดำเนินชีวิตในสังคมไทยเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ความกตัญญูทเวทตามหลักธรรมของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย คือ

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ระหว่างความกตัญญูกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ตลอดทั้งบทบาทและอิทธิพลของความกตัญญูทเวทที่มีต่อสังคมไทย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตเอกสารของ การวิจัยไว้ ๒ ด้าน ดังนี้

(๑). ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

(๒). ข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ตำราและหนังสือที่สำคัญในพระพุทธศาสนา และนิกายการอื่น ๆ ตลอดถึงแนวคิดของนักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการการวิจัย

ความกตัญญูทเวท หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วแก่ตน เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

การดำเนินชีวิต หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมปัจจุบันโดยยึดหลักความกตัญญู

แนวทางการเสริมสร้าง หมายถึง หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูทเวทต่อบุคคลในสังคมไทยได้เพื่อที่จะให้เป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ทวี บุญเขต ได้กล่าวถึง ความกตัญญูไว้ว่า ความกตัญญู หมายถึง การรู้คุณการสนองคุณคนหรือการมีน้ำใจรำลึกถึงอุปการคุณที่ตนได้รับด้วยความสำนึกในบุญคุณความกตัญญูต่อพ่อแม่ นับว่าเป็นยอดของความกตัญญูนอกจากนั้นแล้วยังต้องมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณคนอื่น ๆ อีกผู้ที่ให้ความช่วยเหลืออุปการะนี้ ได้ชื่อว่า “ผู้มีพระคุณ” ผู้ได้รับความช่วยเหลือควรจะต้องรำลึกถึงอยู่เสมอจะลืมเสียมิได้และควรต้องหาทางตอบแทนบุญคุณในเมื่อมีโอกาสสนองคุณนั้นทำได้หลายวิธีไม่ว่าจะต้องกอบโกยเงินทองหรือเข้าของมาให้เป็นการตอบแทนสิ่งที่สำคัญคือการตอบแทนทางจิตใจเมื่อถึงคราวที่ผู้เคยทำบุญคุณให้แก่ตนตกอยู่ในฐานะต้องการความช่วยเหลือก็ต้องให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดีตามกาลเทศะตามกำลังความสามารถของตนที่จะทำได้จะโดยทางกำลังทรัพย์กำลังความคิดหรือกำลังแรงงานก็ได้แล้วแต่กรณีผู้มีจิตใจเช่นนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีกตัญญูรู้คุณคนถ้าเราคิดจะอุปการะหรือช่วยเหลือคนอื่นแล้วเราไม่ควรจะหวังผลตอบแทนเลยเป็นอันขาดให้ถือเป็นอุดมคติในใจเสมอว่า เราแบ่งความสุขที่เรามีอยู่ให้แก่คนอื่นหรือช่วยคนอื่นให้เขามีความสุขเพียงเท่านี้ก็พอแล้ว สรุปความว่า ๑. ถ้าใครทำบุญคุณให้แก่เรา เราต้องรำลึกถึงความดีของเขาอยู่เสมอโดยไม่มีวันลืมและต้องพยายามสนองคุณเขาเมื่อมีโอกาส ๒. ถ้าเราจะทำบุญคุณให้แก่ใครอย่าหวังการตอบแทนจากเขาเลยแม้แต่น้อยให้คิดเสียว่าเราทำเพื่อแบ่งความสุขให้คนอื่นเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์^๔

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือคุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาลประกอบด้วยเนื้อหาที่มุ่งให้ทราบ และตระหนักพระคุณของบิดามารดาส่วนผู้ที่ป็นรู้นั้นต้องตั้งอยู่ในความกตัญญูทเวทโดยพึงเคารพมารดาบิดาผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้าโดยการปฏิบัติดังนี้ ๑.ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ๒.ช่วยทำกิจธุระ การงานของท่าน ๓.ดำรงวงศ์สกุล ๔.ประพฤติตนให้เหมาะสมกับการได้รับมรดก ๕. ทำบุญอุทิศเมื่อท่านล่วงลับ^๕

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้ให้ความหมายว่า กตัญญู คือความรู้คุณ หมายถึง การเป็นผู้มีใจกระจำง มีสติปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้กระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำคุณแก่ตนแล้วไม่ว่า

^๔ ทวี บุญเขต, “พ่อสอนลูก”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๓๔), หน้า ๓๔-๓๗.

^๕ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๔.

จะมากหรือน้อยก็ตาม เช่น เลี้ยงดู สั่งสอน ให้ที่พัก ให้งานทำ ฯลฯ ย่อมระลึกถึงความซาบซึ้งอยู่เสมอ ไม่ลืมอุปการคุณของตนที่ทำไว้แล้ว รู้ว่าตนเองพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลายได้ดีมีสุขในปัจจุบันก็เพราะ บุญทั้งหลายที่เคยทำไว้ในอดีตส่งผลให้จึงไม่ลืมอุปการะของบุญนั้นเลย และสร้างสมบุญใหม่อีก ๆ ขึ้นไป^๖

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความกตัญญูต่อสัตว์ว่า สัตว์ที่มีคุณ เช่น ช้างม้า โค กระบือ เป็นตัวอย่างที่ใช้เป็นพาหนะเทียมลากเข็น หรือไถนา คนกตัญญู ย่อมรู้คุณของสัตว์ที่ตนได้อาศัยแรงแม้น ไม่ประพฤติดุร้ายโหดแก่มั่น ใช้ด้วยความกรุณาปราณี ขณะใช้ การไม่เฆี่ยนตีมันจะเหลือเกินไม่ใช้เกินกำลังของมัน ไม่ปล่อยให้หิวอดอยากอดโรย บำรุงเลี้ยงปรนเปรอ มันให้เป็นสุข ให้มันได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา^๗

สมสุตา ผู้พัฒนและจุฬารัตน์ วัฒนะ ศึกษาเรื่องอิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูการไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิต่อความกตัญญูกตเวที สรุปได้ว่า บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตร ในฐานะ ๔ ประการ คือ ในฐานะเป็นพรหม บุรพาจารย์ บุรพาเวทดา และอาหุไนยบุคคลนอกจากนี้ แล้วการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมโนหทัยให้แก่บุตร ก็เป็นพระคุณอย่างสูง เช่น กันเพราะการได้ เกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งมีความพร้อมที่จะทำความดีได้มากกว่าสัตว์ประเภทอื่น นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นเฉพาะการที่บิดามารดาเป็นต้นแบบกายมโนหทัยแก่บุตรก็กล่าวได้ว่าเป็นพระคุณแก่บุตรมากแล้ว และถ้าท่านยังทำหน้าที่ของบิดามารดาได้สมบูรณ์แล้ว ก็ยังเป็นผู้มีพระคุณต่อบุตรในฐานะทั้ง ๔ ข้างต้นบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อบุตรอย่างยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้^๘

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โกวิท ราชวงศ์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีใน พระพุทธศาสนา กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วยการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ” พบว่า ปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยนั้นมาจากสาเหตุสำคัญ ๔ ประการคือปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านสังคม การปรับตัวให้เข้ากับสังคมปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์ในครอบครัว และในขณะที่แนวทางแก้ไขปัญหาการทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยปัจจุบัน นั้น พบว่าการเริ่มจากการแก้ไขปัญหภายในครอบครัวกันเองก่อนคือครอบครัวต้องเสริมสร้างกันเอง โดยมีความรักความเข้าใจและรัฐบาลสังคมจะต้องเข้ามาช่วยสนับสนุนอีกแรง ดังนั้นปัญหาดังกล่าว ต้องแก้ไขจะใช้หลายด้าน คือ ด้านผู้สูงอายุเอง ด้านบุตรหลาน และบ้านรัฐบาล หรือสังคมที่เกี่ยวข้อง ต้องช่วยเหลือกัน และการวิจัยภาคสนามพบว่าผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความเข้าใจหลักคำสอนเรื่องความ กตัญญูกตเวทีเป็นอย่างดี มีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาจะเข้ามาอยู่สถานสงเคราะห์คนชราใน ระดับสูง การปฏิบัติต่อบิดามารดาเมื่อครั้งเป็นหนุ่มสาวอยู่ในระดับดี ส่วนสาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถ

^๖ พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, **มงคลชีวิต “ฉบับทางก้าวหน้า”**, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมพุทธ ศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์สมเด็จพระรัชฌัมมคณาจารย์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๗.

^๗ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร), **มงคลยอชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๔.

^๘ สมสุตา ผู้พัฒน และจุฬารัตน์ วัฒนะ, **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวที**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖.

อยู่ร่วมกับบุตรหลานได้นั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากปัญหาขาดแคลนผู้ดูแลในเวลากลางวันรองลงมา คือปัญหาด้านสุขภาพ ส่วนบุคคลที่มาเยี่ยมผู้สูงอายุมากที่สุดคือหลานหรือเหลว และในบั้นปลายชีวิต ผู้สูงอายุเลือกที่จะอยู่ที่สถานสงเคราะห์คนชราบางแคมป์มากที่สุด ในด้านความพึงพอใจของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุพึงพอใจมากและที่พึงพอใจมากที่สุดคือการบริการของผู้ดูแลของสถานสงเคราะห์คนชรา ส่วนด้านความต้องการ พบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุตรหลาน ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีความต้องการมากนัก ที่ต้องการคือให้หน่วยงานรัฐเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งขณะนี้สถานสงเคราะห์คนชราก็ดูแลดีอยู่แล้ว^๙

พระมหาภูเนต จันทรจิต ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์” พบว่า บุตรธิดามีหน้าที่ต่อมารดาบิดาในฐานะเป็นกตัญญูและกตเวทิตะบุคคล คือ การรู้คุณ และกระทำการตอบแทนการกระทำดังกล่าว คือ คุณธรรมที่ได้รับการปลูกฝังจากมารดาบิดาให้เป็น มโนธรรมซึ่งสามารถต่อต้านป้องกันมิให้บุตรธิดาเป็นบุคคลอกตัญญูและเป็นบุคคลที่ไม่รู้บุญคุณของผู้อื่นซึ่งจะทำให้ประสบกับวิบากกรรมที่มีผลแผ่ตร้อน มารดาบิดา คือ บุคคลที่ประกอบด้วยคุณูปการของบุตรธิดา กล่าวคือ เป็นพระพรหม (ผู้ทรงคุณธรรม) เป็นเทวดา (เป็นผู้คุ้มครองรักษา) เป็นบูรพาจารย์ (ครูคนแรก) เป็นพระอรหันต์ (เป็นเนืองนาบุญอันประเสริฐ) ของบุตรธิดา ดังนั้นการกระทำหน้าที่ตอบแทนสามารถกระทำได้ด้วยฐานะ คือ

๑. กระทำให้เป็นผู้มีศรัทธามั่นคง (สัทธาสัมปทา)
๒. กระทำให้ท่านเป็นผู้มีศีลธรรม (ศีลสัมปทา)
๓. กระทำให้ท่านเป็นผู้เสียสละ (จาคสัมปทา)
๔. จะทำให้ท่านเป็นผู้มีปัญญา (ปัญญาสัมปทา)

การตอบแทนบุญคุณต่อบุพการี แม้ว่าการกระทำนั้น ๆ ไม่สามารถจะตอบแทนให้หมดไปเสียทีเดียวบุคคลนั้นก็ยังสามารถเชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทิตะเพราะความกตัญญูกตเวทิตะเป็นคุณธรรมของคนดี^{๑๐}

พระมหาอรุณ อรุณธมโม ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” พบว่า ความกตัญญูมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติพิธีกรรมและประเพณี เช่น ประเพณีบุญเข้ากรรมหรือปรีวาสกรรมคือประเพณีทำบุญกับพระสงฆ์ผู้อยู่ปรีวาสเรียกตามภาษาอีสานว่า “เข้ากรรม” เกิดจากอาบัติสังฆาติเสส ๑๓ แปลว่า ความละเมิดมีสงฆ์ในเบื้องต้น และกรรมที่เหลือเป็นวัตรของพระสงฆ์โดยเฉพาะ ชาวอีสานเชื่อว่าการอยู่กรรมเป็นการทดแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด เพราะธรรมเนียมของชาวอีสานนั้น แม่ลูกอ่อนที่คลอดลูกใหม่ ๆ จะต้องนอนผิงไฟอาบและดื่มน้ำอุ่นและเว้นการกินของแสลงเรียกว่าอยู่ไฟ หรืออยู่กรรมเพื่อให้หมดลูกเข้าอู่มาน้อยตาม

^๙ โกวิท ราชวงศ์, “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทิตะในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วย การทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้า๓๕๕-๓๕๖.

^{๑๐} พระมหาภูเนต จันทรจิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗), หน้า ๗๑.

ความเหมาะสมของแต่ละคนต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก ดังนั้น ลูกชายที่จะบวชแล้วต้องเข้ากรรมเพื่อทดแทนคุณแม่ที่เคยอยู่กรรมก่อน^{๑๑}

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา” พบว่า บุคคลผู้มีจิตสำนึกที่ตอบแทนบุญคุณโทษที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเอง เชื่อว่าเป็นคนดีเป็นคนที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชาควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและต่อไปในอนาคต และถือได้ว่าความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มีความกตัญญูทว่าเป็นคนที่ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัวลืมผู้เคยมีอุปการะตน

๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัวอยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่คำนึงว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพาอาศัยอย่างไร

๔. คนจำนวนมากเมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใดมักจะทำเพียงเพื่ออวดตนแก่ผู้อื่นว่าตนมีความกตัญญูทว่าทำได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ

๕. คนจำนวนมากมักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตนโดยคิดว่าเขาอุดหนุนเลือกซื้อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคนแสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูทว่าเพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^{๑๒}

อำนวย จันเงิน ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การพัฒนาความกตัญญูทว่าที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” พบว่า ความกตัญญูทว่าที่เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๓}

จากเอกสารงานวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูทว่าที่ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้มากมายเพื่อทำให้เกิดคุณธรรมคือความกตัญญูทว่า ผู้วิจัยจะทำการวิจัยจากเอกสารโดยการศึกษาความหมายและความสำคัญของความกตัญญูทว่าโดยตรงการศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ในพระไตรปิฎกมีคำสอนที่เกี่ยวกับความกตัญญูทว่าที่

^{๑๑} พระมหาอรุณ อรุณธมโม (สุภะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ

^{๑๒} แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทฏฐกถา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๑๓} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทว่าที่ตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๘.

อย่างไรบ้าง เพื่อศึกษาว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และการดำเนินชีวิตของคนไทยอย่างไร มีปัญหาอะไรที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธในปัจจุบันอันมีผลมาจากความไม่เข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับความกตัญญูทเวที่จะมีวิธีการแก้ไขอย่างไร ในการดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธที่นอกจากการมีคุณธรรมในเรื่องความกตัญญูทเวทีแล้วจะต้องประกอบไปด้วยหลักธรรมใดอีก เพื่อให้การดำเนินชีวิตของชาวไทยพุทธมีความถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับความกตัญญูทเวที

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับหลักเมตตาธรรมจากคัมภีร์ทางศาสนา เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา

๑.๗.๒ ข้อมูลชั้นทุติยภูมิได้ศึกษาจาก ข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและได้อาศัยตำราหนังสือ เอกสาร บทความ งานวิจัยเชิงวิชาการ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องและวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งปัญหาที่ต้องการทราบเพื่อนำมาประมวลใช้ประกอบในการวิจัยครั้งนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบความกตัญญูทเวทีในวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธในสังคมปัจจุบัน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

บทที่ ๒

ศึกษาความหมายและความสำคัญของกตัญญูทเวทีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความกตัญญูทเวทีโดยทั่วไปจะถูกถือเสมือนเป็นการรู้สึกสำนึกในบุญคุณของผู้ที่ให้การอุปการะกับเราด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยไม่หวังผลตอบแทน โดยผู้ที่ได้รับการอุปการะจะระลึกถึงบุญคุณนั้นอยู่เสมอ แต่หากผู้ที่ให้การอุปการะกับเราไม่หวังผลตอบแทนหรือให้การอุปการะในสิ่งที่เป็นโทษแก่บุคคลอื่น เช่นการให้เหล้า ให้บุหรี่ ก็ไม่ถือเป็นการให้ความอุปการะ และไม่ต้องมีความกตัญญูทเวทีต่อผู้นั้น ส่วนผู้ที่ได้รับการอุปการะหากมีความกตเวทีจะกระทำการตอบแทนผู้ที่ให้การอุปการะกับเราเมื่อมีโอกาส และวิธีที่จะกระทำการตอบแทนคุณนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาโดยจะได้ศึกษาดังนี้

- ๒.๑ ความหมายและความสำคัญ
- ๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวที
- ๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที
- ๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวที
- ๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวที
- ๒.๖ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญ

๒.๑.๑ ความหมายของความกตัญญูทเวที

ความกตัญญูทเวทีเป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคนผู้ที่มีความกตัญญูทเวทีย่อมจะทำให้ตนเองมีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วยพระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า ยกย่องบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทีและให้ความสัมพันธ์ต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีว่าเป็นบุคคลที่ได้ยากในโลกพระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หายากมีสองจำพวก^๑ ได้แก่

๑. บุพการี บุคคลผู้ทำอุปการะคุณ
๒. กตัญญูทเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน

บุพการีบุคคล กับ กตัญญูทเวทีบุคคล คือ บุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน^๒ จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่หาได้ยากเพราะว่าหมู่มสัตว์ส่วนใหญ่ถูกเอาวิชาครอบงำยากที่จะมองเห็นคุณค่าของมนุษย์อื่นได้

^๑ อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๙.

อย่างไรก็ตาม คำว่า กตัญญูทเวที เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญูทเวที ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทีไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ ความกตัญญูทเวทีก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคลสัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวที คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทน พระคุณช่วยเหลืออุปการะยกย่องบำรุงรักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคมและเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^๓

๒.๑.๒ ความสำคัญของความกตัญญูทเวที

ความกตัญญูทเวที เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบ โดยลำดับ^๔ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไถ่ ว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมที่สำคัญ และมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูทเวทีไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูทเวทีเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทเวทีต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

ความสำคัญของความกตัญญูทเวทีนั้นสรุปได้ดังนี้^๕

๑. ความกตัญญูทเวที เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยโดยสอดแทรกความกตัญญูทเวทีไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตายการบวชวันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูทเวที ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะอุปการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทเวทีช่วยให้ลูกอยู่รอดไม่มีปัญหาปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

^๓ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐๑.

^๔ อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทเวทีตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

^๕ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญา นันทภิกขุ), กตัญญูทเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

๓. ความกตัญญูทวนเวียนทำให้ย้อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูทวนเวียนที่เป็นเครื่องหมายของคนดี

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) ยกย่องคนกตัญญูทวนเวียนว่า เราจะดูคน ไม่ต้องไปดูแผนที่สวมนิ้ว สายสร้อยห้อยคอ แต่ดูว่าเขาปฏิบัติต่อ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครือญาติ อย่างไร คนดีย่อมมีความหนักแน่น อดทนให้การดูแลบำรุงรักษาบิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้าน เป็นเทวดาประจำบ้าน ไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหนกราบไหว้บิดามารดาก็พอแล้ว การเคารพกราบ ไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต^๖

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึง ความกตัญญูทวนเวียนว่าความกตัญญูทวนเวียนนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญูทวนเวียน ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณ จึงมีภาษิตว่า นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูทวนเวียนตา แปลว่า ความรู้คุณ และประกาศตอบแทนคุณนั้นให้ปรากฏ เป็นเครื่องหมายของคนดี^๗

ความกตัญญูทวนเวียนจึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

ส่วนคำว่า ความกตัญญูทวนเวียนที่มีความหมายดังนี้

คำภีร์อรรถกถา ปรมัตถโชติกา ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูทวนเวียนไว้ว่า ความรู้จากอุปการคุณผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย ด้วยการระลึกถึง เนื่อง ๆ ซึ่งเชื่อว่าความกตัญญูทวนเวียน

พจนานุกรม มคอ-ไทย ได้ให้ความหมายของความกตัญญูทวนเวียนไว้ว่า

กตัญญูทวนเวียน (วิ.) “ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน” โดยปกติ วิ. กต อุปการ ฆานาติ สีเลนาติ กตญญู. ผู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน^๘

กตเวที (วิ.) ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นแล้วแก้ตน ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก้ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว. ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน

กตัญญูทวนเวียน (ปุ) บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ฯลฯ ไทยตัดพูดเฉพาะกตัญญูทวนเวียน แต่ความหมาย หมายถึง กตเวทีดด้วย^๙

^๖ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูทวนเวียน เป็นเครื่องหมายของคนดี, หน้า ๑๙-๒๐.

^๗ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

^๘ ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

^๙ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกตัญญูทเวทไว้ว่า รูู้ปการะที่ท่านทำให้, (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวท และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวท ว่า (ผู้) สมองคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตัญญูทเวท

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกตัญญูทเวทไว้ว่าความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูทเวท การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา คนที่รู้บุญคุณเรียกว่าคนกตัญญูทเวทคนที่ทำตอบแทนเรียกว่าคนกตเวทีกตัญญูทเวทีกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วคำตอบแทนให้ปรากฏนั้นเป็นธรรมประกอบโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่ได้ด้วยความสะดวก

๒.๑.๓ ลักษณะของความกตัญญูทเวท

ความกตัญญูทเวทมี ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. กตัญญูทเวทที่ขึ้นสามัญ เป็นการรูู้ปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตนจะยอมรับรองว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับคนคนนั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ พอได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูทเวทอย่างสามัญทั่วไป หมายถึง ูปการะคนที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวท คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูทเวทที่ขึ้นสัดบุรุษ เป็นความกตัญญูทเวทที่ขึ้นสูง หมายถึง ก็รู้จากคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตามไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จนกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา และเมื่อศึกษาขอบเขต ความกตัญญูทเวทที่มีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูทเวทต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูทเวทต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญประโยชน์ หรือมีคุณความดีเพื่อคุณแก่ส่วนรวม เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระนางความกตัญญูทเวทต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกลยาธรรมอย่างหนึ่ง^{๑๐}

ความกตัญญูทเวทที่ขึ้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่น ทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูทเวทที่ขึ้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่างของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตามลักษณะของคนมีความกตัญญูทเวทที่เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราดีอย่างไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไรที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไรที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่ไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเราเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่ตนทั้งนั้น

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๒-๓.

เพราะเลือดของตนเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและความประพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น ความประพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างแจ่มแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่านหรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็น

ครูหรืออาจารย์ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังนี้

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๑๑}

ความกตัญญูทศเวทที่มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูทศเวทต่อผู้มีพระคุณแก่ตนเองโดยตรงและกตัญญูทศเวทต่อผู้มีพระคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวทีก็คือ การรู้คุณผู้มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและด้วยความเคารพ

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูทศเวทไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ ได้แก่ คนดีมีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนาเพราะความกตัญญูทศเวทที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทศเวท ต้องฝึกฝนตนมาดีสามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนุกต้องชีวิตจึงมีแต่ความเจริญและยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดีและเป็นแบบอย่างแก่บุคคลอื่น ๆ ได้จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูทศเวทเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิตเป็นอุดมมงคลในชีวิต

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

๒.๒ ประเภทของความกตัญญูทเวที

พระพุทธศาสนา ความกตัญญูทเวทีมีไว้ ๒ ประเภทคือ

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลผู้มีพระคุณ คือ (บุพการี) บิดา มารดา อาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. ความกตัญญูทเวทีต่อสิ่งที่มีบุญคุณ

ส่วนความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นการศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาตามสภาพสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย ทำให้พุทธศาสนิกชนคนไทยมีหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา อันส่งผลให้เอกลักษณ์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธศาสนาแบบคนไทยที่ได้ตีความหมายของความกตัญญูทเวทีทำให้กว้างขวางและสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย

ความกตัญญูทเวทีจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น ๆ แต่ก็มีกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีก เช่น พืช สัตว์ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติและสสารทำให้สิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์ให้แก่กันและกันและในฐานะที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์จึงมีความกตัญญูทเวทีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน เพราะความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมค้ำจุนโลกให้อยู่รอด และเป็นคุณธรรมที่สร้างความรักความผูกพันให้แก่มนุษย์ สัตว์ สถาบัน ธรรมชาติแวดล้อมอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนและสมดุล

ความกตัญญูทเวทีมี ๔ ประเภท ได้แก่

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคลได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ และญาติ

๒. ความกตัญญูทเวทีต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์

๓. ความกตัญญูทเวทีต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข

๔. ความกตัญญูทเวทีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๒.๒.๑ ความกตัญญูทเวทีต่อบุคคล

ความกตัญญูทเวทีนั้นผู้รู้อุปการคุณที่มีต่อบุคคลดังต่อไปนี้

๑. ความกตัญญูทเวทีต่อพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดา

พระพุทธเจ้าในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ ๆ ทรงมีพระหทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ควรควายน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไฉนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังนั้นพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา โดยการนำหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นผู้ใช้ปฐนียะบุคคลของพุทธบริษัทใน

ฐานะทรงพระปัญญาคุณ พระสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศสัจธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสั่งควรประพฤติ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กลิ่น รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำการสิ่งเหนือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิด คำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัยหรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธศาสนาเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๙ ประการ

พระพุทธคุณทั้ง ๙ ประการย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทยย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธพระองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็ควรรักษา และถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นเชื่อได้ว่าบูชาพระองค์คือ ได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนาทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่ ไฉนนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สูงสุด ตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายยุทศาสตร์สนิกชนเมื่อระลึกคุณไม่ลบหลู่ต่อ พระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๒}

๒. ความกตัญญูกตเวทีต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสังคหะสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นผู้สืบทอด พระศาสนา เป็นศาสนาทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งกัลยาณมิตรที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ที่ศึกษาเจริญ งามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพุทธเจ้า^{๑๓}

ในนี้พระพุทธเจ้าทรงแบ่งพระสงฆ์ไว้พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจะตถกรรม เพื่อปฏิบัติ และรักษาพระธรรมวินัย ความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

๒. อริยะสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุนิพพานตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมารค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๑๔}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่พึงปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

การแสดงความกตัญญูทวาทต่อคณะสงฆ์

พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

ดังนั้น พระพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ พระธรรมพระสงฆ์ควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูทวาทในพระสงฆ์ด้วยความเป็นผู้มีศรัทธาในพระสงฆ์^{๑๕} คือ นำหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้บูชาเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสอนของท่าน

๓. ความกตัญญูทวาทต่อบิดามารดา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดาเป็นบุคคลผู้มีคุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่งเป็นปูชนียะบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔ ประการได้แก่

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พรหมชาติ มาตาปิตโร)
๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (บุพพาจารย์มาตาปิตโร)
๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตรที่ (บุพพาจารย์มาตาปิตโร)
๔. เป็นอาหุเนยยบุคคล (อาหุเนยยาติ มาตาปิตโร)

๑. เป็นพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดามีความประพฤติ เช่น กับพรหมเพราะท่านประพฤติพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อ บุตร กรุณาความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์ มุทิตา ความเชื่อชมยินดีเมื่อบุตรได้ดีและอุเบกขา คอยพ่วงดูอยู่ห่างๆไม่ก้าวก่ายชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๒๙๕.

^{๑๕} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙.

การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร^{๑๖} เพราะคำว่าพรหม ในความหมายของพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐดังพระพุทธองค์ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๑๗} ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งกว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐสูงสุด การที่บิดามารดาทำการประพฤติต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วทั่วไปมิใช่บิดามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นครูคนแรกของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิดามารดาและอบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่างๆจนเติบโตใหญ่จึงเป็นครูอาจารย์คนแรกต่อบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิดามารดาเรียกว่า ปัจฉาจารย์ พุทธทาสภิกขุมีทัศนะในเรื่องนี้ว่า

“การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความหมาย กล่าวคือบิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และการเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิต วิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงาม สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตระธรรมได้แก่สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่าทันต่อธรรมชาติของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มีสัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต เชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีย่อม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่า อนุสาสนีปฏิหารีย์ เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใด ๆ”^{๑๘}

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิดามารดาได้ประพฤติเช่นกับเทพ คือ การไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความสุขความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิตเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้มีความสุขรุ่งเรืองเรื่องที่บิดามารดาได้เชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤติดนดั่งเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ๆ ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิดามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิดามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๑๙} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพ โดยสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา พระราชวงศ์

๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิตเทพ ผู้เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระอรหันต์ชีนาสพ และ พระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๑๖} อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

^{๑๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ, **พ่อแม่สมบูรณ์แบบ**, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-๑๙.

^{๑๙} ชุ.จุ. (ไทย) ๗/๓๒/๑๖๐.

กรณีเปรียบบิดามารดาเป็นเทพ เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้เชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้านสมควรที่บพจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะถ้าเรานั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชาเช่นเดียวกับ บิดามารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาลพระพุทธศาสนาแสดงเหตุผลของอาหุไนยบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๒๐}

บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาลและอยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครูคนแรกเทวดาคนแรก และอาหุไนยบุคคลของบุตรสมควรที่บุตรทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้น ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทในการทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดาปรากฏในสังคาลสูตร คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
 ๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
 ๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
 ๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
 ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
- หน้าที่ของบุตรที่ดีต่อบิดามารดา มีดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

เนื่องจากมารดาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ตมึนน้ำนมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรกประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน^{๒๑} เพราะบิดามารดามีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่าเมื่อบุตรเติบโตมาจะเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่ต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วง ๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตาม ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องจากช่วงชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจโดยสามารถปฏิบัติดังนี้

^{๒๐} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

^{๒๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑.

๑. เลี้ยงกายคือการปฏิบัติเอาใจใส่ อุปฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอหรือเมื่อมีโอกาสดูแลสามารถทำอะไรก็ได้ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้จักคุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้วเมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒. เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ หรือแค่ทำความเดือดร้อนให้แม่ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วยบุตรและธิดาจึง พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความสามารถที่ท่านต้องการเพราะในชีวิตของมารดาบิดาถ้ามีบุตรก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดาก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของบิดามารดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรมย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีซื่ออะไรคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้บ่าวใจปลื้มใจมีใจโสมนัสคือการเลี้ยงดูใจของมารดาบิดาบุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเป็นเสมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดีมี สุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม่ท้าวสักกะได้รับเสวยผลบุญในสวรรค์เพราะได้สมทานวัตรบท ๗ ประการซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้นคือ การได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิตและได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูเคารพบูชาบิดามารดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสองด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดีงามย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๒๒}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน

เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยการกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการทำกิจกรรมแทนมารดาบิดา ทุกอย่างเอาใจใส่ในกิจการงานของบิดามารดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวลเพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อ บทและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่าง ๆ ของครอบครัวที่มีอยู่บุตรควรที่จะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่านโดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ ตัวบทที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจในกิจการงานของครอบครัวปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว จนแก่ชราและหมดจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ดังคำที่ว่าเลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอสั่งเลี้ยงให้ตายอีกเป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนพระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำงานแทนบิดามารดาว่าควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบันแม้จะลาโลกนี้ไปแล้วย่อมประสบสุขคติในโลกสวรรค์^{๒๓}

^{๒๒} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๒๓} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน

บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไปเพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้นการที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมย่ำแย่ขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและไม่ใช่เป็นเพียงพุดจะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บทจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงามไม่ทำในสิ่งที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้นบุตรจึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้วงศ์ตระกูลยั่งยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาส่งเอาไว้มารวมทั้งรักษาและสะสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคงก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรักความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติดื้อน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการยึดถือหลักความกตัญญูต่องานอันเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติอันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง^{๒๔}

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษาโภคสมบัติที่บิดามารดาบ่มไว้มอบให้ เช่น ยึดถือในคำสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่าบุตรธิดาที่ดี จะต้องเชื่อฟังคำสอนของมารดาบิดาการที่บุตรธิดา ยึดถือและปฏิบัติตามคำสอนของท่านย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้อยู่ครบตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดาไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสอนของมารดาบิดาบุตรธิดาเหล่านั้นย่อมไม่สามารถจะรักษาผู้ละสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล

การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทที่จะได้รับมรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โภคสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับหลงมัวเมาในกามคุณการแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเล่นการพนันตลอดทั้งการคบคนในชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และอบายมุข ในส่วนเกี่ยวข้องกับการแสวงหาความสุขทางการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงานแบ่งออกเป็น ๖ จากนำมาอธิบาย ดังนี้

บุคคลที่จะรับได้รับทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับนับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในวันละมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวัง

^{๒๔} พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๘.

ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิตทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือคุณคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนื่อง ๆ ใช้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความวุ่นวาย ละเมิดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๒๕} ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลายอันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤติสมควรแก่ความเป็นไทยทายาทของวงศ์ตระกูล

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้หมายความว่า การทำบุญในพระพุทธศาสนา ถือว่า เป็นความดี เพราะเป็นการสะสมบุญเป็นเหตุความสุขมาให้ และบุคคลผู้กระทำบุญ^{๒๖} ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก่บิดามารดา หรือการทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้นเมื่อมีโอกาสจึงควรทำบุญให้ท่านตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้องไปในเรื่องความดีและเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้วบุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันสมควรบำเพ็ญกุศลทักษิณาทามวาระตัวอย่างเช่น การทำบุญครบเจ็ดวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก่บิดามารดาทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว

๔. ความกตัญญูต่อบุคคล

ในพระพุทธศาสนา ครูมีความสำคัญมาก อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร^{๒๗} ของศิษย์ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจงชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๒๘} ความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวได้ว่าเป็นบุคคลที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า ความมีมิตรดี มีเพื่อนดี คำว่า กัลยาณมิตร เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ การประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดหมายโดยไม่มีผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครูจึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลาย ในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

ครู มีฐานะเป็นผู้ชนะบุคคล ซึ่งสิทธิทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชนซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมช่วยพัฒนา

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗ -๒๕๓/๒๐๒-๒๐๗.

^{๒๖} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๗.

^{๒๘} คุรุรายละเอียดในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

คนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ด้วยว่าคนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สิทธิวิหาริก อันเตวาลิก ได้ระลึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สิทธิวิหาริก อันเตวาลิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพาดิตน เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมนท่าน ยึดเอาความกตัญญูทศเวทที่เป็นอารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ^{๒๙}

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทศ ๖ ดังนี้

๑. เพิ่งลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม้ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถามขอคำแนะนำปรึกษาฟังคำอธิบายแล้วนำไปประพาดิตนปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สุกงกหรือหยอกล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงอาการที่ไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวกซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง ช่วยถือหนังสือให้

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท

การปฏิบัติธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มีหลายชั้นหลายมิติทั้งสอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่รู้จบ นั่นคือการศึกษิตตามแบบแผนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยเพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะขยายความรู้ด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสารเปรียบเสมือนปลา วิธีการนั้นคือโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีการกรองข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ทันท่วงทีอันทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณธรรมและมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกว่า โลกไร้พรมแดน

๕. ความกตัญญูทศเวทต่อญาติ

ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีในกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรา รู้จัก^{๓๐} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช้ก็ตาม และเรามีความสนิทสนมคุ้นเคยมากหรือน้อย ก็นับว่า เป็นญาติเหมือนกันและมีอีก ๓ คำ คือ คำ คือ มิตร อำมาตย์ คือ

^{๒๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๓๐} พุทธศาสนิกชน, พุทธจริยา, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

ผู้ร่วมงานทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรึกษาหารือกัน หรือไปมาด้วยกันสหาย คือ เพื่อนร่วมงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในจิตทั้งหลาย และผู้มีความเลื่อมและความเจริญร่วมกัน^{๓๑} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

บุคคล ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น

ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว

ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือนหรือกึ่งเดือน

ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น

ข้าพเจ้านั้น จึงพึงละทิ้งมิตรที่ชื้อกาฬกณฺธิ ซึ่งสนิทสนมกันมานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสสาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง^{๓๒} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จักมีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเองญาติในความหมายอย่างกว้างตามพระพุทธพจน์ที่ว่าความคุ้นเคยกันชื่อว่าเป็นญาติอย่างยั้งนั้นทรงแสดงหลักการสากลไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้โลกเกิดสันติสุขจากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังใจในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืนและเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายเปรียบเสมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมาก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยวแม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อมเมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ยอมหักโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยค้ำจุน และต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องค้ำจุนจึงสามารถตั้งมั่นอยู่ได้ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกฉนใดมนุษย์ทั้งหลายย่อมเหมือนกันฉนนั่นกล่าวคือจะเจริญและปลอดภัยไม่มีอันตรายจำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืนช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแม้ต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่าย่อมค้ำจุนทานพายุได้พายุย่อมตัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวและเป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้

การแสดงความกตัญญูทวาทิตต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดจากความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งค้ำจุนสังคมในโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะการสงเคราะห์ญาติ เชื่อว่าเป็นอุดมมงคล จากการศึกษา พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญ ญาติตถจริยา คือ ทรงอนุเคราะห์และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๓๓} แม้จะเกิดความรุนแรงระหว่างญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติยังเข้มแข็งให้อภัยต่อกันได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างญาติจึง

^{๓๑} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๓-๓๙๔.

^{๓๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๓๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗,๑๙๘,๑๙๙/๙๔.

เป็นแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันซึ่งเกิดจากความรู้สึกผูกพันทางจิตตั้งที่ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะ ร่มเงาแห่งญาติ เป็นร่มเงาที่เย็นสบาย

การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควรกาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาของคนบางคนที่ขาดความรอบคอบในสิ่งอันเป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า ทรัพย์สิน ศักดิ์ ศิลปะวิชา และบิรวาร เป็นสิ่งสำคัญกว่าญาติวงศ์ จึงมีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์สินเป็นต้นของตนเป็นเครื่องสงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและสนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติเป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติเมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล่มจมเหมือนต้นไม้เอนไรรากไร้กลืนไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติได้ง่ายดาย เพราะฉะนั้นผู้ใดดูหมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลียวแล ผู้นั้น ได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเองข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม

ความกตัญญูทวนเวทต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะฉะนั้น บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พึงแสดงความกตัญญูทวนเวทด้วยการสงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๓๔} ได้แก่

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคโห)

๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมมสงคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยอามิสดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือเขาด้วยการให้อาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐานตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ใช้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากินเช่น ยานพาหนะ หรือให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาได้ยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุเช่น การช่วยค่ารักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอมความด้วยสันติวิธีเมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าวผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศลงานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอนการเตือนชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย

^{๓๔} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๙๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๗.

ในพระพุทธศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูทวนเวทิต่อญาติและแสดงความเอื้อเฟื้อเพื่อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติให้มีความสำคัญต่อความคิด ความรู้สึกของมนุษย์ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคัม การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า

การสงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือสงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไปสิ่งใดที่เป็นการกระทำที่ดีขึ้นเป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้นแม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงชาก็ตาม^{๓๕}

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่าบรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า

ดังนั้น ความกตัญญูทวนเวทิต่อญาติ ความหมายของพระพุทธศาสนามี ๒ อย่าง คือ กตัญญูทวนเวทิต่อญาติด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิตนำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อแก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้สึกปิติยินดี คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยสติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ ซึ่งจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ ถวายทอดความรู้คู่คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งทีประเสริฐสิ่งที่มีค่าของชีวิต ในบรรยายการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามีความสำคัญสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้นถ้าหากไม่มีปัญญารักษาไว้ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๒.๒ ความกตัญญูทวนเวทิต่อสถาบัน

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบันคือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของความ เป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

๑. ความกตัญญูทวนเวทิต่อประเทศชาติ

ในสถาบันแรกคือ ชาติ คำว่า ชาติ หมายถึง ประเทศ ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ความเป็นมาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกันประชาชาติที่ว่า

ทุกคนที่อยู่ในชาติได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความกตัญญูทวนเวทิต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคง คนในชาติ

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคปลาย*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๒.

จะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่องานที่ต่อประเทศชาติ จึงต้องปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีขอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบันดังกล่าวยังเป็นลักษณะสำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น トラบใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ ยังคงอยู่คน ไทยและ ความ ความเป็นไทยก็จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติศาสนาช่วยให้สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรมไม่เบียดเบียนไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กันสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนไทยทั่วประเทศดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ต่อไป

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญของชาติก็ได้กำหนดไว้ว่าเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่ต้องดำรงรักษาไว้ใน การปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องรักษาผลประโยชน์ของชาติประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้นในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศจึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคงและผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติภาคภูมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทยและช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่าขอให้ทุกคนระลึกถึงว่าทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นจะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งใจทั้งในหมู่คณะ ทั้งชาติ

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติมีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖. เสียสละประโยชน์ส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดี โดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริต และเสียสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ปกป้องและเสียสละเพื่อประเทศชาติ^{๓๖}

๒. ความกตัญญูต่องานที่ต่อพระศาสนา

พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจากบัดนี้การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมนั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแม้แต่พระ

^{๓๖} วีระชัย มีขอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐-๒๑.

พุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่าดูก่อนอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่วงไปแห่งเรา^{๓๗}

พระพุทธดำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ให้ความสำคัญเคารพพระธรรมเป็นสิ่งสำคัญซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^{๓๘} ถือเป็นเสมือนตัวแทนพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหลายอยู่กับตามหลักธรรมของการพระธรรมวินัย ในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิงและการอ้างอิงเป็นมาตรฐานสูงสุดในการตัดสินความ โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่าส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ขออนุญาตส่วนนี้ควรเว้นส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติปฏิบัติตามโอวาทในศาสนานี้ถือว่าคนกตัญญูกตเวทีต่อพระศาสนา^{๓๙}

พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ธูปเทียน อารมณ์ปัจจัย ๔ คืออาหารที่อยู่อาศัยค่ายารักษาโรคและตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชาคือบูชาด้วยการปฏิบัติได้แก่การบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา

๓. ความกตัญญูกตเวทีต่อพระมหากษัตริย์

ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่ทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ คนไทยจึงรักชาติเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์เพราะถือว่าพระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์ไทยก็ควรเคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างคุณงามความดี ได้แก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรักความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวงยากที่จะหาสิ่งใดเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศชาติความ ร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็น สิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาษฎร์ต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดีมีความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริตมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตนเพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงสามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไปเมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมด้วยเว้นการฉ้อราษฎร์บังหลวงประกอบสัมมาอาชีวะในการดำเนินชีวิตซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นศิริมงคลแก่ตน

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด ๒๕๒๒), หน้า ๑๘๓.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕๓.

ครอบครัวยุคประเทศไทยและศาสนาเมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูทวดในพระมหากษัตริย์

๒.๒.๓ ความกตัญญูทวดที่ต่อสัตว์

พระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนเรื่องกรรมคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ พระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงจัดเป็นกรรมเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลกรรมเสมอ^{๔๐} ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมารวมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตน เองไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมกัน

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมารวมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เราก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เราอยากมีชีวิตอยู่ไม่อยากจะตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหะเทียมลากเข็นคนหรือวัวตกลึงของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือ ช่วยไถนา สัตว์บางชนิดใช้น้ำมันกับมนุษย์เมื่อมันตายลงไปมนุษย์ก็เอาเนื้อมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่นเอาหนังมันมาทำรองเท้า เข็มขัด กระเป๋ใส่สตางค์กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียวแม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี

มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้แต่สรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักธรรมพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตใจให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ความเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเกิดคือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ของสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด มีตนเป็นสุขเกิด เราสัตว์ที่มีขนาดกลางยาว ขนาดกลางใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกลางเตี้ย ขนาดกายผอมหรือขนาดกลางอ้วน ของสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเกิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดีเหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้หรืออยู่ไกลก็ดี พุดหรือสัมผัสก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเกิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส ไม่ควรปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ความเมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์บุรุษ มารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่งควรแผ่

^{๔๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณกว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยัง
สัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๔๑}

การที่มนุษย์ได้ใช้งานสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักให้มาก ก็คือ ไม่ควรมองว่าสัตว์เหล่านั้นเป็น
แค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณประโยชน์ ที่อยู่อาศัยอยู่
ร่วมโลกเดียวกันไม่มีการผจญสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชนไก่
จนตาย และยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่น่าเป็นห่วงในสถานการณ์สังคมไทยในปัจจุบัน และในอนาคต

๒.๒.๔ ความกตัญญูต่อสัตว์ที่ต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามประชาติของสิ่งนั้น ๆ^{๔๒} ส่วนคำว่า

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์ได้แก่
ของที่เกิดเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๔๓} มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ
เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไปจากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้
ดังนั้นธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

ธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม่มีความสัมพันธ์ต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง เหตุการณ์
สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติการค้นพบพระสัจธรรมของพระพุทธเจ้าใต้ต้น
โพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมา
จนถึงปัจจุบัน พระสงฆ์การดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันทุกสภาพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนิน
ชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวันต้องมีส่วน
เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ในรูปแบบของปัจจัย ๔ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบ
ข้อบังคับของพระสงฆ์ที่ เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๔๔}

พระพุทธเจ้าตรัสว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดัง
พระพุทธพจน์ที่ว่า

“ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันอาจรื่นรมย์ ปลูกป่าสร้าง
สะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่โดน
เหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชน

^{๔๑} พ.บ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒๐.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐๗.

^{๔๔} พระมหาอุทัย มุลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

เหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์
อย่างแน่นอน”^{๔๕}

มนุษย์กับธรรมชาติดังเป็นสิ่งที่จะต้องอิงอาศัยดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้จะมีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้อย่างไร ในทางพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อกตเวทิต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งมวล ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาชาดกกว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อ ไต่เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มฉ่ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมาเมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้จนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ได้เตือนเหล่าพ่อค้าว่า

บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้ลำต้นของต้นไม้นั้นก็พึงตัดได้ ถ้ามีความต้องการเช่นนั้น

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้วเองก็จะต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วยมนุษย์กับธรรมชาติดังเป็นสิ่งที่จะต้องอิงอาศัยกันและการดำรงอยู่ โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ

ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูต่อกตเวทิต่ออุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการมีทัศนคติและทำที่ที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๔๖}

การอนุรักษ์ป่ามีทัศนะว่า

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้สูงขึ้นและสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ จะได้ไม่ทำลายธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่า จะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพาดังกล่าวก็หาใช่เป็นการพึ่งพาแบบเอารัดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสัตว์ชีพทั้งมวลล้วนต้องการมีชีวิตอยู่และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่คู่กับสรรพสัตว์ชีวิตอื่นซึ่งการก้าวล่วงละเมิดเบียดเบียนหรือทำร้ายชีวิตอื่น ๆ ถือเป็นการละเมิดกฎธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐานของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภคมนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมากเพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียวคือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามากจะแลกด้วยความสูญเสียและสูญเสียพันธของทรัพยากรและสัตว์อื่นบน โลก ซึ่งหากมนุษย์ยังดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลความ

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒) หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

ต้องการความสุขและการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของมนุษย์อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะภายใต้ความต้องการที่ไม่สิ้นสุดของมนุษย์นั้น ธรรมชาติบนผืนโลกนี้ก็กลับมีจำนวนจำ

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องปกป้องมิให้ถูกละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และไม่สนับสนุน ให้มีการละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้าย แล้วยังให้สิทธิ์คุ้มครองป้องกันชีวิตสรรพสิ่งในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การยกเลิกบูชายัญ การกำหนดเขตอภัยทาน การสนับสนุนด้านปัจจัย ๔ ให้สรรพสัตว์ชีวิตได้พึ่งพาอาศัย

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัยอื่นดำรงชีวิตและต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ อีกมาก มายทางใหม่เรียนรู้วิธีบริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไรเหลือให้บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป ดังนั้น การนำมาใช้ใหม่ ใช้อย่างรู้จุดประสงค์ ใช้อย่างคุ้มค่า ใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพของสิ่งสิ่งนั้น ๆ เช่น กรณีพระอานนท์ตอนพระเจ้าอุเทน จะทำให้มนุษย์อยู่รอดไปอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิตกับสิ่งอื่นใดแล้ว จะต้องรักเมตตาชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการ ไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เสียหาย มนุษย์ไม่ควร ให้มีการขุดดินไถหว่าน โดยพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิมของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่าคืออาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่านหรือการเพาะปลูกใด ๆ

๙. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอื่นอีกต่อไป

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอยและลดการใช้ให้น้อยลง

๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกรูปแบบหนึ่งซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้

๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิตแม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัยสงฆ์สอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิดห้ามขุดดิน เป็นต้น

๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น

๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

๑๕. การปลูกจิตสำนึกมนุษย์ให้รู้เข้าใจตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๔๗}

เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยเท่าที่ถูกต้องต่อธรรมชาติที่กล่าวมาถือได้ว่าบุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยที่ตนได้อาศัยเป็นการ

^{๔๗} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๙-๑๒๑.

รักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยและเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดีซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญงอกงาม^{๔๘} จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักและตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๓ ศึกษากรณีตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที

ตัวอย่างบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาโดยจะได้อธิบายไว้ดังนี้

๒.๓.๑ ตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที คือ

๑. พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ กล่าวคือ ทรงแสดงบทบาทและหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^{๔๙} จริยวัตรส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติดังนี้

ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้รวมปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประสงฆ์พระอาการสาหัส พระพุทธองค์ทรงเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา การเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระพุทธบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธบิดาจนได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นคฤหัสถ์^{๕๐}

ประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นางได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีคนอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นางได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาอีกในการต่อมา^{๕๑} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นมหาบุรุษองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพและสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งคราว เพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาจหาญร่าเริงในธรรมเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่ญาติและคนอื่น^{๕๒} การที่พระพุทธเจ้า ได้ทำหน้าที่สงเคราะห์พระญาติ ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งและทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งกล่าว ได้ว่าพระองค์เป็นมหาบุรุษพระองค์แรกที่เปิด

^{๔๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, หน้า ๑๑-๑๖.

^{๔๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗, ๑๙๘, ๑๙๙/๙๔.

^{๕๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๕๑} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

โอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนเอง ให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษ คือ สามารถบรรลุมรรคผล นิพพานได้เช่นเดียวกัน^{๕๓}

๓) ทรงแสดงพระอิทธิพรโปรดพุทธมารดา

เหตุการณ์ในพุทธประวัติพระพุทธรเจ้า และพระองค์ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ทรงตระหนักถึงผู้อุปการคุณของพระมารดา เพราะฉะนั้น ขณะที่พระพุทธรเจ้ากำลังแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ทรงรำพึงว่า พระพุทธรเจ้าทั้งหลายในอดีตหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้วเสด็จไปจำพรรษา ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอิทธิพรโปรดพุทธมารดา ดังนั้นหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ เพื่อแสดงพระอิทธิพรโปรดพระมารดาเป็นเวลา ๓ เดือนโดยทรงเนรมิตพระพุทธรนิรมิตขึ้น เพื่อแสดงพระอิทธิพรโปรดพระองค์เมื่อทรงทำภารกิจต่าง ๆ เช่น ทรงสรงน้ำ หรือ เสวยภัตตาหาร สารัตถะสำคัญในพระอิทธิพรโปรดที่พระองค์ทรงแสดงนั้นคือ กุสลา ธมมา อุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็น กุศล อกุศล และอพยากต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เมื่อทรงแสดงพระอิทธิพรโปรดเสร็จเทวดาทั้งหลายได้บรรลุธรรมแม้พระมหายาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล^{๕๔}

๔) ทรงห้ามทัพของพระญาติ

จากการศึกษาพุทธประวัติทำให้ทราบว่าแม่ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการแย่งน้ำ ระหว่างพระญาติสองฝ่าย คือ พวกเจ้าศากยะและพระเจ้าโกลิยะ ซึ่งให้กันแม่น้ำโรหิณีเนื่องจากน้ำในแม่น้ำมีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำกิจกรรมของทั้งสอง เมือง ทาส กรรมกร ประชาชนต่างแย่งน้ำกัน ใช้วาจาตู่ถูกชาติกำเนิดซึ่งกันและกันกระหนาบกระทั่งจนถึงอำมาตย์และพระราชอาชญาทั้งสองเมือง จึงเตรียมทัพแล้วออกมาเพื่อทำการรบแย่งชิงน้ำ พระองค์ก็เสด็จไประงับความทะเลาะของหมู่พระญาติตั้งค้ำสนทนาระหว่างพระพุทธรเจ้ากับพวกพระดังนี้ญาติ ดังนี้

พระพุทธรเจ้าตรัสถามว่า น้ำมีเรื่อราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า น้ำมีราคาน้อย พระเจ้าข้า

พระพุทธรเจ้าตรัสถามว่า กษัตริย์ มีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ย่อมหาค่ามิได้

พระพุทธรเจ้า ตรัสต่อไปว่า การทำให้กษัตริย์ ซึ่งหาค่ามิได้พินาศ เพราะการทะเลาะกันด้วยน้ำ ย่อมไม่สมควร ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระประยูรญาติหยุดการแย่งน้ำกันหันมาเจรจาตกลงแบ่งน้ำกันด้วยดี^{๕๕}

๕) ทรงยับยั้งกองทัพของพระเจ้าวิชูทกะ

ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระเจ้าวิชูทกะ หลังจากได้ครองราชย์สมบัติแล้ว กำลังจะกรีธาทัพออกไปฆ่าล้างแค้นพวกเจ้าศากยะ พระพุทธรองค์ ก็เสด็จไปยับยั้งไว้ได้ถึง ๓ ครั้ง โดยตรัสกับ

^{๕๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

^{๕๔} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๗-๘๘.

^{๕๕} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๙-๑๒๑.

พระเจ้าวิฑูทกะ ในขณะที่ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไทรที่มีเงาโปร่งในเวลากลางวัน ว่า ชื่อว่าเงาของหมู่พระญาติเป็นของเย็น ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อทรงประสงครักษาหมู่ญาติไว้ แต่ในครั้งที่ ๔ พระเจ้าวิฑูทกะได้ กริธาที่พออกไปอีกครั้ง คราวนี้ พระพุทธเจ้า ได้ทรงพิจารณาเห็นกรรมเก่าของหมู่พระญาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถห้ามได้ จึงทรงวางอุเบกขา

พระจริยาวัตรเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูทเวทิตะของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้มีพระคุณต่อพระองค์ ซึ่งเป็นจริยาประการหนึ่งในจริยา ๓ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก^{๕๖}

๒. ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ

๓. พุทธัตถจริยาการบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

และพระองค์ก็ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่ในการตอบแทนอุปการคุณได้อย่างยอดเยี่ยมในทั้ง ๒ ระดับคือ

๑. ในระดับโลกียสุข คือ สงเคราะห์พระประยูรญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์เป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขสมบัติที่ยังประกอบด้วย กิเลสอาสวะ เช่น มนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ

๒. ในระดับโลกุตตรสุข คือ สงเคราะห์เหล่าพระญาติจะได้บรรลุพระนิพพานให้ได้รับความสุขขั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือกว่ารอบชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูทเวทิตะทั้งสองระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบมีสัมมาทิฐิ และเพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพานปฏิปทาของพระพุทธองค์ ดังกล่าวนั้น ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูทเวทิตะต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นแบบอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

๒. เรื่องพระสารีบุตร

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรพบว่า พระสารีบุตรผู้มีความกตัญญูทเวทิตะเป็นอุปการคุณของคนที่เคยถวายอาหารเพียงเล็กน้อย จึงสงเคราะห์ให้เขาได้บวช และมีเรื่องราวพระสารีบุตรมีความกตัญญูทเวทิตะต่ออาจารย์อย่างยิ่ง คือ

๑. อุปสมบทให้ราธพราหมณ์

มีเรื่องราว ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราธพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชาภิเษกกับภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายซูบผอมหมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราธพราหมณ์ซูบผอมหมองคล้ำเช่นนั้นจึงตรัสถามภิกษุทรงทราบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่ามีใครระลึกถึงบุญคุณของราธพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นั้นได้ถวายภิกษา ๑ ทักขิ ขณะที่ตนเที่ยววิณฑาบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงตัดยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้กตัญญูทเวทิตะ เป็นผู้กตเวทิตะ

๒. มีความกตัญญูทเวทิตะคารพในอาจารย์

^{๕๖} วิ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๙.

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่เป็นคฤหัสถ์ สารีบุตร (โกลิตะปริพาชก) ไปเที่ยวแสวงหา โมกขธรรม ได้พบพระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ก็เริ่มใส จึงติดตามไปถึงที่พักฉันอาหาร บิณฑบาตได้ปุอาสนะกรองน้ำถวาย ท่านฉันแล้วจึงได้ไต่ถาม พระอัสสชิก็แสดงธรรมเทศนา ครั้นจบ ธรรมเทศนาความว่าเป็นพุทธสาวกสารีบุตรจึงอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟังพระอัสสชิแสดง สารีบุตรก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน จึงกราบลาพระอัสสชิแล้วจึงไปหาโมคคัลลานะ ต่อมาทั้งสองพร้อม ทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดาทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระศาสดาได้ประทานอุปสมบทให้ อีก ๑๕ วันต่อมาพระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรจึงทราบว่า ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หากท่าน ทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ใด ท่านจะน้อมสการไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์จะน้อมสการไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่พวกภิกษุเป็น พระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธรูปว่าพระสารีบุตรยังไหว้ทิศเหมือน พวกพราหมณ์พระพุทธรูปองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตรพระสารีบุตรกราบทูลว่าที่ตนยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์พระพุทธรูปองค์จึงตรัสสรรเสริญว่าพระสารีบุตรมีความ กตัญญูทศเวทที่รู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่าบุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง แสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นด้วยความเคารพเหมือนพราหมณ์ นอบน้อมไฟที่ บูชา^{๕๗}

๓. เทศนาโปรดมารดา ก่อนนิพพาน

มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประคองอัญชลีนมัสการทั้ง ๔ ทิศกราบทูลลา พระพุทธรูปแล้วท่านใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ก็ไปที่บ้านมารดาในราตรีนั้น พระเถระเกิดอาพาธอย่าง แแรงกล้า อาเจียนแล้วถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรมได้แสดงพระธรรมโปรดมารดา พรหมนาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เทศน์ให้มารดาผู้เป็นมิจฉาภิภูติ (ความเห็นผิด) ดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล

พระสารีบุตรจึงเป็นผู้มีความกตัญญูทศเวทที่ พ่อท่านกตัญญูทศเวทที่รู้คุณของราชพราหมณ์ ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงเข้าทัพพีเดียว และตอบแทนคุณด้วยการให้อุปสมบทพร้อมทั้งให้การอบรมสั่ง สอนแก่พระราชนัดดาบรรลุประอรหัต และมีความกตัญญูทศเวทที่เป็นเลิศ โดยที่ท่านแม่ได้รับตำแหน่ง พระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ เพราะอุปการคุณที่ท่าน เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิและในวาระสุดท้ายก่อนท่านจะนิพพานก็ได้ แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ใน โสดาปัตติผลได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำการสนองคุณมารดาโดย แท้จริง

๔. ภิกษุเลี้ยงพ่อแม่

เล่าว่าในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธรูปเจ้า ลาพ่อแม่ออก บวชศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนพ่อแม่ของท่านจำเดิมแต่เวลาที่ลูกชาย บวชแล้ว ทรัพย์สินสมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่ง

^{๕๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๒/๑๕๖.

พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่า พ่อแม่ยากจน จึงคิดจะลาสิกขาไปเลี้ยงพ่อแม่ ไปพูลลาพระพุทธรองค์ พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงพ่อแม่ได้ ตั้งแต่นั้นมา เมื่อท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงพ่อแม่ ได้สังฆทาน ได้ผ้าห่มห่ม ก็นำไปให้แก่พ่อแม่ท่านปรนนิบัติบำรุงพ่อแม่จนตัวเองซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพบพระองค์ทรงทราบ ตัดสาธุการถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในหนทางที่พระองค์ดำเนินมาแล้ว ทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาดกให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงพ่อแม่ เป็นวงของบัณฑิต แล้วทรงประกาศสัจจะ ผลสุดท้ายภิกษุผู้เลี้ยงพ่อแม่ได้เจริญวิปัสสนาเข้าถึงแทงตลอดอริยะสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจึงทราบว่า ผู้เลี้ยงพ่อแม่ย่อมได้รับแต่ความยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ เป็นสิริมงคลแก่ตนทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นภาวะปัจจัยให้ผู้นั้นได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน

๒.๔ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวท

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวท ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกบท ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉากผู้ขายตั๋ว ผู้เก็บตั๋ว ผู้ดูพิเศษเมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญูทเวท ผู้แสดงที่กตัญญูทเวท ผู้บอกบทที่กตัญญูทเวทผู้เขียนเรื่องกตัญญูทเวท ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญูทเวท ผู้ขายตั๋วที่กตัญญูทเวท เก็บตั๋วที่กตัญญูทเวท ผู้ดูพิเศษที่กตัญญูทเวท ชื่อว่าเป็นคนดีความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตนชื่อว่าความกตัญญูทเวทและความกตัญญูทเวทนี้คือความดีที่เป็นพื้นฐานของคนดีเพื่อคนดีมีความกตัญญูทเวทเป็นพื้นฐานแล้วความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้นเหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ ประโยชน์ของความกตัญญูทเวทมีทั้ง ๒ ฝ่ายคือตนเองและสังคม

๒.๔.๑ ประโยชน์ต่อตนเอง

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความกตัญญูทเวท ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพุทธพจน์ว่า

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อนร่วมงาน เทวดาพวงรับพิธีกรรม และสมณะพราหมณ์ โดยโภกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโต ธรรม มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับพิธีกรรมและสมณะพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน กุลบุตรผู้พินิจมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ เพื่อนชานา เพื่อร่วมงาน เทวดาผู้รับ พิธีกรรม และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว จึ่งหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๕๘} และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทที่ซึ่งชีวิตไปยอมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ดังพุทธพจน์ว่า

^{๕๘} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์อุปถัมภ์ ท่านเรียกว่าพรหมบุรพาจารย์และเอนายกบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการราชสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้าเพราะการปฏิบัติมารดาบิดานั้นแหละบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๕๙}

บุคคลที่มีความกตัญญูตเวที ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ตีเียนและประสบบุญอันมาก ดังพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤติปฏิบัติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์สมบูรณ์เป็นอันมาก^{๖๐}

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูตเวทีไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๖๑} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนาเพราะความกตัญญูตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ^{๖๒}

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๖๓} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูตเวทีต้องฝึกฝนตนมาดีสามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ซึ่งมิใช่จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข เนื่องจากประพฤติดนุกต้องชีวิตจึงมีแต่ความเจริญและ สุขมาให้แก่บุคคลอื่นๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญเพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่งประกอบด้วยคุณธรรมอันดีและเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต เพราะความกตัญญูตเวทีเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิตเป็นอุดมมงคลในชีวิต

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูตเวทีไว้ดังนี้

ความกตัญญูตเวทีทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดชความเจริญเดช ทำให้เป็นที่น่ารักใคร่ ความเป็นที่น่ารักใคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสำราญใจ ที่เกียจก็หาย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มาปัญญาก็เกิดความมีบุญมาปัญญาเกิด นั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นมงคลจากความกตัญญูตเวทีโดยแท้^{๖๔}

^{๕๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๖๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

^{๖๑} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๖๒} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๖๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๖๔} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๑.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ยานะสิทธิ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที่ย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้
๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก
๓. ทำให้เกิดสติไม่ประมาท
๔. ทำให้เกิดหิริโอตตัปปะ
๕. ทำให้เกิดขันติ
๖. ทำให้จิตใจผ่องใสมองโลกในแง่ดี
๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี
๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม
๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดายากช่วยเหลือ
๑๐. ทำให้ไม่มีเวรไม่มีภัย
๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย
๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๖๕}

๒.๔.๒ ประโยชน์ต่อสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูทเวที่ ย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องของคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียวในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล”

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นนั้น”^{๖๖}

“ผู้ใดทอถักด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับ นักปราชญ์ ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๖๗}

“คนพาลมีปัญญาทราม ย่อมแนะนำสิ่งที่ควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งไม่เป็นเรื่อง

“พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาข่มชี้ เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คนเช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรคบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง”^{๖๘}

“พึงแนะนำตักเตือนเถิด พึงพรั่นสอนเถิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเถิด, คนที่ทำเช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ”^{๖๙}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๗๐}

^{๖๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ยานะสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๖๖} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๗} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๖๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๖๙} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒.

^{๗๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็น ตัวเอง”

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมูไม้มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ ขึ้นอยู่โดดเดียว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา ถ้าไม่ได้สหายที่มีปัญญาปกครองตน พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำความชั่ว”^{๗๑}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ ครั้นรู้จักประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปด้วยเดียว เหมือนนอแรด”^{๗๒}

“การพึงธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล นี่เป็นอุดมมงคล”^{๗๓}

ขอความเหล่านี้ นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคม เกี่ยวกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทีผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหา สมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๗๔}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร) กล่าวว่า ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลกให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะข้ามยากได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประดุจร่มโพธิ์ในทะเลทรายที่ทุรกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใครแล้วไม่สำนึกในอุปการะ ของผู้มีคุณทำเป็นลืมนคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิถี จรรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสงบสุขอยู่ได้ เพราะอาศัย คนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดี ยังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีความสงบ สุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๗๕}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึก ในอุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้นความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยัง ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ ทำในคนผู้มีความกตัญญูกตเวที มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืช ในนาที่ดี”

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูกตเวทีเป็นเบื้องหน้า ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมนคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้น บุคคลเมื่อได้ทำคุณ ต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

^{๗๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๗๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๗๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙/๘.

^{๗๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

^{๗๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมมธโร), มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบ เยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เราสามารถทำมันให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง และจะไม่ทำให้โลกนี้ กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๗๖}

บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีเวที ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณแล้วและสนองคุณ เท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ก็มีความเมตตากรุณาปราณีโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่ แก่ผู้น้อยที่ทำได้กับตน เป็นผู้เล็กก็มีสัมมาคารวะซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณ แก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูทเวทีจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุข และความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหาประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงประโยชน์ผล กระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อนเขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐสุด คือความที่มนุษย์ทุกคนเป็น หนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่เป้นศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำ ความดีเพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตนให้พ้นนี้อันนี้และถ้าหัวใจของคนทุกคนในโลกนี้เต็มไปด้วย ความกตัญญูทเวทีจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะเป็นโรคที่งดงามยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลกแน่แท้

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร) กล่าวว่า เมื่อทุกคนเกิดมาในโลก ที่เป็นโรง ละครโรงใหญ่แล้วตั้งใจปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้จัดการที่กตัญญูทเวที ผู้แสดงที่กตัญญูทเวที ผู้บอกบทที่ กตัญญูทเวที ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญูทเวที ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญูทเวที ผู้ขายตั๋วที่กตัญญูทเวที ผู้ เก็บตัวที่กตัญญูทเวที ผู้ดูที่กตัญญูทเวที ซึ่งแต่ละคนได้สัญญาว่ามงคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ ความกตัญญูทเวทีของคนที่ได้สัญญาว่ามงคลนั้น ว่าเป็นมงคลยอดชีวิตประการหนึ่งเพราะเป็นเหตุให้ ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญและความสุข^{๗๗} คุณธรรมคือความกตัญญูทเวทีนี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้วย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองทั้งต่อคนในสังคมและเป็นธรรมป้องกันความ เสียหายที่เกิดขึ้น เป็นคุณธรรมปกครองโลกให้อยู่ได้ และอยู่ด้วยความสงบสุข

^{๗๖} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูทเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

^{๗๗} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖๒.

๒.๕ โทษของการไม่มีความกตัญญูทเวที

บุคคลที่ไม่มีความกตัญญูทเวที ย่อมสร้างความเสียหาย ทั้งตนเองและสังคมดังนี้

๒.๕.๑ โทษต่อตนเอง

บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทเวที เรียกว่า คนอกตัญญูทเวทีย่อมประสบความเสื่อม ไม่มี ความสุขความ ความเจริญและถูกติเตียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อม ประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย^{๗๘}

อีกประการหนึ่ง คนอกตัญญูทเวที มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น สิ่งอื่นทั้งคอยจ้อง โทษบุคคลอื่น มีความโลภ เอาเปรียบคนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความช่วยเหลือ จากเพื่อนมนุษย์ในที่สุด ดังข้อความว่า

คนอกตัญญูทเวทีคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจ ไม่ได้ และผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้น ใน ภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้

พระพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธศาสนาถือว่าบุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูทเวที เป็นคนไม่ รู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักค่อย ๆ หลีกเลียงห่าง จากห่างไปและเป็นคนที่น่าตำหนิ แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูทเวทีก็ไร้ประโยชน์ซ้ำยัง ก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดี อย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้ว น่าตำหนิ ความกตัญญูทเวทีไม่มีในผู้ใดการคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ได้ว่าบุคคลนั้นเพ่งค้อย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย

เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉันทิความดีที่ทำในคนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่ งอกงาม ฉันทิขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน เสขเสนาดิเพื่อนขอพระองค์เป็นคนมีความคิด ต่ำทราม อกตัญญูทเวที ประทุษร้ายมิตร กระทำการอันไม่ประเสริฐเช่นนี้

นอกจากนี้ บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูทเวที จะถูกประณามว่าเป็น คนอกตัญญูทเวทีถือว่าเป็นคนพาล ไม่ควรคบหา เพราะถือว่าคนอกตัญญูทเวทีเป็นผู้ที่ไม่มี คุณสมบัติของคนดี การทำความดีกับคนอกตัญญูทเวทีย่อม ไม่มีผลดี ท่านเปรียบเสมือนกับการ หว่านพืชลงไปในไฟ ยอดไม่เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญูทเวที ย่อมได้รับ ผลดีเหมือนหว่านพืชลงในดินดี

^{๗๘} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

ลักษณะของคนอกตัญญูทเวทีสรุปไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณบุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้ค้นหาด้วยซ้ำไป

๒. เป็นคนเลวทรามท่านกล่าวว่า บุคคลที่อาศัยร่มเงาของต้นไม้ได้ ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ที่นั่นผู้ที่กระทำถือว่าเป็นคนเลวทราม เพราะความกตัญญูทเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ถือว่าเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูทเวทีมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจเขาได้ด้วยเหตุว่าคนที่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือเป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงานหรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีความประโยชน์สำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่าเก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูทเวทีขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่นๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูทเวทีที่ไม่มีประโยชน์ อาจจะกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแค่นอนเดียว หรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่เ็นคุณต่อผู้มีพระคุณเมื่อน้อย ย่อมมีแต่ความเสื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญูทเวทีย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก^{๗๙}

๒.๕.๒ ความเสียหายต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูทเวที จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูทเวทีบ้าง คนเนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาลการคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคนอกตัญญูทเวทีเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะและนำมาความไม่น่าชอบ เช่น การนินทา

ในพระพุทธศาสนาแสดงโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๘๐} คือ

๑. มีนิกเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒. มีนิกเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓. มีนิกเลงเหล่าเป็นมิตรสหาย

^{๗๙} พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

๔. มีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๕. มีโจรเป็นมิตรสหาย

ดังนั้น ถ้าบุคคลคบคนนอกตัณญูกตเวทีซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตรแม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วยดังพระพุทธรูปว่า

ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่วแต่เกลือกกลัวกับผู้ทำบาปผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางในกรรมชั่ว และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่งยิ่ง ๆ ขึ้น^{๘๑}

ผู้คบคนเลวย่อมพลอยเลวลง^{๘๒}

ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบคาใบคา ย่อมเหม็นกลิ่นปลาคละคลุ้ง และเกือบทั่วคนพาลย่อมมีผลอย่างนั้น^{๘๓}

การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิด โทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะมีแต่ความเสื่อม ความเจริญมิได้

พระพุทธรูปศาสนาแสดงลักษณะของมิตรเทียมไว้ ๔ ประการ^{๘๔} ดังนี้

๑. ที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๒. มิตรดีแต่พูด

๓. มิตรพูดประจบ

๔. มิตรชักนำไปทางเสื่อม

บุคคลผู้เป็นบัณฑิตกระทำความดีกับคนนอกตัณญูกตเวทีย่อมไม่ได้รับผลท่านเปรียบเสมือนกับการหว่านพืชลงไปในไฟ ย่อมจะมอดไหม้เสียเปล่า ดังนั้น คนนอกตัณญูกตเวทีเป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคมเพราะการคบหาเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยเข้าไป เพราะคนนอกตัณญูกตเวทีเปรียบเสมือนมิตรผู้มีดาบในมือ^{๘๕}

นอกจากนี้พบว่า คนนอกตัณญูกตเวทีมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ ที่เป็นคนมองโลกไม่เห็นความงดงามความดีของบุคคลอื่น แม้จะให้ผืนแผ่นดินทั้งโลกแต่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี เช่น พ่อแม่ ผู้ที่มีอุปการคุณแก่เขาเมื่อพ่อแม่แก่ลงไม่สามารถที่จะทำงานเลี้ยงเขาได้ คนนอกตัณญูกตเวทีอาจจะมีความรู้สึกว่า พ่อ แม่ เป็นตัวถ่วงความเจริญ ซึ่งลูกนอกตัณญูกตเวทีสามารถจะทอดทิ้งพ่อแม่ให้อยู่ได้ไม่ได้ดูแลเอาใจใส่และกำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

^{๘๑} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๘๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๕/๑๕๘.

^{๘๓} ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙.

^{๘๕} มงฺคล. (บาลี) ๑/๓๐/๒๔.

คนอกตัณญุตเวทียูไนทีใด ย่อมทำให้คนในที่นั้นมีชีวิตที่หาความสุขได้ยาก ต้องพบกับความทุกข์ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในรอก ดังพุทธพจน์ว่า ผู้คบค้าสมาคมกับคนพาลย่อมเศร้าโศก สิ้นกาลนานการอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู^{๘๖}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คนในโลกแต่ละคนยังไม่รับรู้ในความเป็นหนี้บุญคุณของกันและกัน อย่างที่จะแยกกันไม่ออกยิ่งขึ้นเพียงใด ก็ยิ่งทำให้โลกเต็มไปด้วย การแข่งขันแย่งชิง โหดร้ายทารุณ และเกิดลัทธิการเมืองอันทำให้ โลกกระส่ำกระส่ายมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้ไม่รู้คุณของป่า ย่อมทำลายป่าเสีย ด้วยความเห็นแก่ตัวข้างเดียว จนลูกหลาน ไม่มีไม้จะปลูกเรือนกันอีกต่อไป จนห้วยหนองคลองลำธารเหือดแห้ง เพราะป่าอันเป็นกำเนิดน้ำนั้นถูกทำลายหมด ไม่มีความชื้นของป่าจะคายน้ำออกมาเป็นลำธารและจะดึงดูดแม่ฝนให้มาตกเป็นฝน ณ ที่นั้นจนเพียงพอ

ดังนั้น การอยู่ร่วมกันคบค้าสมาคมกับคนอกตัณญุตเวทีย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หาความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับบอสรพิษเป็นคนอกตัณญุตเวทียุเป็นคนที่เห็นแก่ตัว เอาแต่เอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว มักจะลบลู่คู่มิผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัณญุตเวทียและไม่ควรเป็นคนอกตัณญุตเวทีย

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงคุณของบุคคลที่มีความเป็นคนกตัณญุตเวทียไว้ในอกตัณญุตาสูตร ๑ ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เหมือนลูกเขี้ยวประติฐานไว้ในสวรรค์ คือ ๑. บุคคลผู้ประกอบด้วยกายสุจริต ๒. บุคคลผู้ประกอบด้วยวจีสุจริต ๓. บุคคลผู้ประกอบด้วยมโนสุจริต ๔. บุคคลผู้เป็นคนกตัณญุตเวทีย และพระพุทธเจ้าทรงกล่าวสอนว่า บุคคลที่เป็นบัณฑิต ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ฉลาดนั้นจะดำเนินชีวิตของตนโดยการใช้ปัญญา จะต้องเป็นคนกตัณญุตเวทีย และรู้จักคบหากัลยาณมิตรที่ดีในพระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะในพระสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าตัวอย่างในชาตกมากมายเกี่ยวกับอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ว่าพระองค์ได้บำเพ็ญบารมีโดยการแสดงความกตัณญุตเวทียต่อมารดาบิดา อาจารย์ มิตรสหาย และ ผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์อย่างไรบ้าง เพราะพระองค์ทรงทราบว่ามารดาบิดามีพระคุณอันไม่สามารถประมาณได้ และการตอบแทนคุณของท่านทั้งสองก็จะส่งผลให้ได้รับความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ดังนั้นไม่ว่าพระองค์จะเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือมนุษย์ พระองค์ก็ทรงแสดงความเป็นบัณฑิต คือแสดงความกตัณญุตเวทียต่อมารดาบิดาและผู้ที่มีอุปการคุณต่อพระองค์ สุดกำลังความสามารถที่จะทำได้ แม้กระทั่งยอมที่จะสละชีวิตของพระองค์เองเพื่อตอบแทนคุณมารดาบิดาและการแสดงความกตัณญุตเวทียของพระองค์ในแต่ละชาตินั้นก็ยังต้องประกอบกับคุณธรรมข้ออื่น เช่น ความเมตตา และต้องใช้ปัญญาประกอบด้วยทุกครั้ง

^{๘๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗.

๒.๖ สรุปท้ายบท

ความกตัญญูทวีก่มาจากคำว่า กะตัน เป็นคำนาม (ผู้) รู้อุปการะที่ท่านทำให้ (ผู้) รู้คุณ ท่าน เป็นคำคู่กัน กับ กตเวที. [ป. กต ว่า (อุปการคุณ) ที่ท่านทำแล้ว และ ถ ว่า ผู้รู้. (พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน) เป็นการรู้สึกสำนึกในคุณ เป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นทำให้แก่ตน ซึ่งความกตัญญูทวีก่จะเป็นความดีที่ เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูทวีก่เป็นพื้นฐานแล้ว ความดีทั้งหลายก็ไหลไปอยู่กับคนดี เปรียบเสมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่ และสร้างความมีประโยชน์ให้แก่คน สัตว์ สิ่งของและแม้แต่สิ่งแวดล้อม ซึ่งการเป็นคนดีที่คิดทำดีต่อและสนองดีตอบ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ ๑. คนดีแบบมีเงื่อนไข ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นคนดีไม่บริสุทธิ์ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ๒. คนดีแบบไม่มีเงื่อนไขซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นคนดีบริสุทธิ์ ไม่หวังผลตอบแทน พื้นฐานที่ดีของมนุษย์ คือ ความกตัญญูทวีก่ อันเป็นศิลปะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่นอยู่อย่างเป็นพลวัต นับตั้งแต่เกิดก็มีบุพพการีเลี้ยงดู เข้าโรงเรียนก็มีครูบาอาจารย์สั่งสอน เข้าปฏิบัติงานก็มีผู้บริหารอบรมการปฏิบัติงานที่ถูกต้อง มีเพื่อนร่วมงาน ช่วยกันทำงานเป็นทีมเพื่อส่งผลให้งานประสบความสำเร็จ รวมทั้งอาศัยปัจจัย ๔ เพื่อการดำรงชีวิต มนุษย์จึงจำเป็นต้องเข้าใจความหมายของกตัญญูทวีก่ซึ่งเป็นคุณสมบัติของคนดีดังกล่าวมาข้างต้น

ความกตัญญูทวีก่ เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๘๗} ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไกลว่าอะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูทวีก่เป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูทวีก่ไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูทวีก่เกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทวีก่ ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

^{๘๗} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูทวีก่ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๘.

บทที่ ๓

ศึกษาความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน

ในสังคมปัจจุบันชาวไทยส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักธรรมสำหรับเกี่ยวกับความกตัญญูทวาทที่ต่อบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติ สถาบัน และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ทำให้คนไทยส่วนใหญ่มีนิสัยที่ประกอบไปด้วยความเมตตา ความอ่อนน้อม ความมีสัมมาคารวะ ความกตัญญูทวาท และรักความสงบ พระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานที่สำคัญต่อความเป็นอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทยบทนี้ผู้วิจัยจึงรวบรวมข้อมูลมาศึกษา ดังนี้

๓.๑ ความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธ

๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญูทวาท

๓.๓ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความกตัญญูทวาทในวิถีชีวิตของชาวพุทธ

สังคมไทยคนส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ ความคิด คำพูด วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทย ได้อาศัยหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาช่วยขัดเกลาและเป็นเป้าหมายหล่อม ทำให้กิจกรรมของสังคมชาวพุทธโดยทั่วไป อยู่ในกรอบแห่งการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม มีความมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ที่อยู่ในสังคมได้รู้จักปฏิบัติต่อกัน ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีความรักใคร่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สมนามัคคี มีความเสียสละ ไม่เอาเปรียบเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว ต่างพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลต่อกันและกัน วิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมไทย ที่เป็นเช่นนี้ กล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมคือ ความกตัญญูทวาท ที่พระพุทธองค์ได้ทรงกระทำเป็นทิวาฐานคติที่พุทธศาสนิกชนไทยได้ถือเอาเป็นแบบอย่าง

สังคมไทยมีประเพณีให้ความสำคัญต่อความกตัญญูทวาท ความกตัญญูเป็นบ่อเกิดความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรและความปรารถนาดีต่อกัน วิถีชีวิตของสังคมไทยมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นครอบครัวใหญ่ เน้นการพึ่งพาอาศัยกันและการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่ละคนในครอบครัวมีความรับผิดชอบต่อกันและต้องช่วยเหลือกันทำงาน ตามบทบาทและหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบ อันส่งผลให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคมไทย ล้วนแต่มีความกตัญญูเป็นที่ยึดสำคัญ และทั้งเป็นไปเพื่อรักษา และส่งเสริมคุณธรรมข้อนี้ให้คงมีอยู่ในโลกนี้อย่างแน่นแฟ้นพร้อมกันไปในตัว

บุคคลผู้ที่มีจิตสำนึกคิดตอบแทนคุณผู้ที่เคยมีอุปการคุณต่อตนเองชื่อว่า เป็นคนดี เป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญบูชา ควรถือเป็นแบบอย่างและถือว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล ถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่มีบทบาทต่อสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และ

ต่อไปในอนาคต และถือได้ว่า ความกตัญญูเป็นอุดมคติของสังคมไทยที่ถือปฏิบัติกันมาช้านาน ด้วยคนที่มีความกตัญญูทเวที เป็นคนที่หาได้ยากเพราะ

๑. คนจำนวนมากได้ดีมีความสุขแล้วมักลืมตัว ลืมผู้เคยมีอุปการะตน
๒. คนจำนวนมากเห็นแก่ตัว อยากได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๓. คนจำนวนมากแสวงหาผลประโยชน์ โดยมีคำอ้างว่าผู้อื่นมีคุณความดีที่พึงพาอาศัย

อย่างไร

๔. คนจำนวนมาก เมื่อจะตอบแทนคุณแก่ผู้ใด มักจะทำเพียงเพื่ออวดตน แก่ผู้อื่นว่าตนมีความกตัญญูทเวที มิได้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงจัง

๕. คนจำนวนมาก มักเมินเฉยต่ออุปการะที่คนอื่นทำแก่ตน โดยคิดว่าเขาอุดหนุนเอื้อเพื่อแก่ตนเพียงนิดหน่อยหรือเขาทำตามหน้าที่ของเขา

๖. คนบางคน แสดงให้เขาเห็นว่าตนเป็นคนกตัญญูทเวที เพราะหวังผลประโยชน์บางอย่างจากเขา^๑

สรุปความว่า ความกตัญญูมีบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญู อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดปลอดภัย ปัญหาสังคม เช่น ปัญหาคนชรา ไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจจะหมดไป สภาวะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจะไม่ถูกทำลาย เพราะคนมีความกตัญญูยอมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ ทุ่งนา แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุล

๓.๑.๑ ความกตัญญูทเวทีด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

ชนชาติไทยเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองมาแต่บรรพกาล เพื่อใช้กล่อมเกล่าอุปนิสัยของชุมชนให้ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เพื่อให้รู้ว่าอะไรถูกต้อง อะไรไม่ถูกต้อง และสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน มุ่งสอนให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับผล คือ ความสงบใจ ปราศจากความทุกข์ และอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข

ความกตัญญูเป็นวัฒนธรรมที่งดงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูไว้ เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

^๑ แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

๓.๑.๒ ประเพณีบรรพชาอุปสมบท

สมัยพุทธกาลมีการบรรพชาได้ทั้งหญิงและชาย การบรรพชา ถ้าเป็นชาย เรียกว่า สามเณร ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าสามเณรี ส่วนการอุปสมบท ถ้าเป็นชาย เรียกว่าภิกษุ ถ้าเป็นหญิง เรียกว่าภิกษุณี แต่ในปัจจุบัน ผู้ที่จะอุปสมบทจะต้องเป็นผู้ชายเท่านั้น และการบรรพชาเป็นสามเณรก็เช่นเดียวกัน^๒

การบวช คือ บรรพชา นั้น หมายถึงการเว้นความชั่วทุกอย่าง กล่าวคือ การละสิ่งที่ไม่ดี ไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ ที่ยังติดอยู่ในใจด้วยการฝึกฝนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ดังนั้น การบวช จึงถือได้ว่าเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเอง คือ การศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วต่าง ๆ ให้หมดไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ทรรศนะเกี่ยวกับเหตุที่คนเข้ามาบวชว่าสาเหตุของบุคคลที่เข้ามาถือบวชในสมัยพุทธกาลมีสาเหตุที่ต่างกัน สรุปได้คือ บุคคลบางคนรู้จักคิดพิจารณา มองเห็นชีวิตของหมู่มนุษย์ในสังคม มีความเป็นไปทั้งทางดีและทางร้าย บางครั้งสังคมก็มีความเสื่อม บางครั้งก็มีความเจริญแปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หาสาระและความสุขแท้จริงไม่ได้ และบุคคลบางคนมีชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคม เห็นแต่ความวุ่นวายหาความสุขจากความสงบได้ยาก จึงไม่มีโอกาสที่จะแสวงหาความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับชีวิต ดังนั้น จึงต้องการที่จะออกไปอยู่ห่างไกล เพื่อที่จะได้มีความสุขสงบ และมีความคิดค้นหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตโดยไม่ถูกรบกวน ด้วยเรื่องวุ่นวายเกี่ยวกับบุคคลอื่น^๓

สรุปความว่า สังคมไทยนิยมการบวชมาตั้งแต่โบราณ แม้จะเป็นการบวชเพียงเวลาสั้น ๆ พรรษาเดียวก็ตาม ผู้บวชจะมีโอกาสสัมผัสความสุข ซึ่งเกิดจากความสงบภายใน ซึ่งในชีวิตประจำวัน อาจพบได้ยาก ผู้บวชเป็นพระภิกษุจะได้สัมผัสกับความสุขในขณะที่มีเครื่องนุ่งห่มครองกายเพียง ๓ ผืน มีบาตร ๑ ใบ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ จะไม่มีความห่วงใย ไม่มีการสะสม ไม่ผูกมัดกับวัตถุอะไร ๆ มีอิสระในจิตใจ ทำให้เข้าใจถึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในการดำเนินชีวิต คนไทยจึงนิยมให้ลูกหลานบวชมาแต่โบราณ

การบรรพชาอุปสมบท เป็นการปรับวิถีชีวิตชาวไทย ให้มองเห็นคุณค่าที่แท้ของชีวิต รู้จักปรับตนให้อยู่ภาวะสมดุล ไม่ขาดไม่เกิน ผู้บวชจะรู้ธรรมชาติของชีวิต รู้หน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติ ต่อผู้มีพระคุณต่อสังคม ประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทของไทยจึงถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามที่คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวชซึ่งเป็นการศึกษาอบรมฝึกหัดขัดเกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญงอกงามขึ้น จนเป็นคนที่มีสมบูรณ์ที่เรียกว่า “บัณฑิต” หรือ “ทิด” เมื่อสึกหาลาเพศออกมาเป็นคฤหัสถ์

คนไทยในอดีตได้เห็นประโยชน์ของการบวช ก็จึงคิดว่าถึงแม้จะไม่บวชอยู่ตลอดเวลา แม้แต่จะบวชชั่วคราวระยะหนึ่ง ก็เป็นประโยชน์ที่จะช่วยขัดเกลาให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้น ยิ่งถ้าเป็นผู้

^๒ บุญมี แท่นแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

^๓ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

ที่จะอยู่รับผิดชอบสังคมต่อไป ถ้าเป็นคนไม่ได้ฝึกหัดขัดเกลา ไม่พัฒนาตนเองแล้ว ก็จะไม่สามารถรับผิดชอบต่อสังคม ไม่สามารถไปสร้างสรรค์สังคมได้ แต่อาจจะไปก่อปัญหาแก่สังคมด้วยซ้ำ ถ้าเขาได้มาบวช มีการศึกษาอบรมดีแล้ว เป็นคนดี มีปัญญา มีจิตใจดีงาม ก็จะไปช่วยรับผิดชอบต่อสร้างสรรค์สังคมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น ประเพณีการบรรพชาอุปสมบท จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามในสังคมไทยขึ้นมาว่า กุลบุตรถ้ามีโอกาสก็ควรจะบวชอย่างน้อยระยะเวลาหนึ่ง เพื่อจะได้ศึกษาอบรมตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งประเพณีการบรรพชา-อุปสมบทในสังคมไทย ได้มีความหมายหลายประการที่แสดงออกถึงความกตัญญูของผู้ได้บวช

ทรงสนธิเรื่องการบรรพชาอุปสมบท^๔

๑. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนอยากจะช่วยกันทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงดำรงอยู่ตลอดไปอย่างดีที่สุด ก็คือการได้บวชเข้าไปศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และรักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป ซึ่งเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เมื่อเรียนรู้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เท่ากับเอาพระศาสนาเข้ามาไว้ในชีวิตของตน หรือเอาตัวเราเป็นที่รักษาพระพุทธศาสนา ถ้าทำได้อย่างนี้ トラบใดที่ชาวพุทธแต่ละคนยังมีชีวิตอยู่ พระพุทธศาสนาก็ยังอยู่อย่างนี้เรียกว่า การบวชเป็นการแสดงความกตัญญูและเป็นหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน

๒. เป็นการทำหน้าที่ของคนไทย พระพุทธศาสนาเป็นมรดกของชนชาติไทย เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยที่เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจในทางคุณธรรมจริยธรรมให้คนไทยประพฤติดีงาม เป็นหลักให้แก่สังคม ทำให้สังคมอยู่กันได้ด้วยสันติสุข เป็นทรัพย์สินสมบัติที่มีค่าสูงสุดประจำชาติไทยที่คนไทยควรช่วยกันรักษาสืบต่อไป การบวชนี้เป็นการช่วยรักษาพระพุทธศาสนาที่เป็นทรัพย์สินสมบัติของชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนไทย

๓. เป็นการสนองพระคุณของบิดามารดา การบวชเป็นการตอบแทนคุณของบิดามารดา และทำให้บิดามารดาเป็นญาติของพระศาสนา ดังปรากฏในอดีตว่า พระเจ้าอโศกมหาราช มีความปรารถนาจะเชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนา ได้สอบถามพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระและท่านพระเถระกล่าวว่า ผู้ถวายปัจจัยได้เชื่อว่าเป็นผู้อุปฐากเท่านั้น ส่วนบุคคลผู้ให้กุลบุตรบวชในพระศาสนา จึงได้เชื่อว่าเป็นทายาทกับพระศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราช จึงให้พระราชโอรส ชื่อมหินทกุมารบวช มีพระโมคคัลลีสบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ และให้พระราชธิดาชื่อพระนางสังฆมิตตา บวชเป็นภิกษุณี มีพระอายุपालิตเถรีเป็นพระอุปัชฌาย์

การบวชทดแทนพระคุณบิดามารดา มีความหมายลึกซึ้ง เป็นเรื่องความเป็นจริงของชีวิตจิตใจ กล่าวคือ ตามธรรมดาศิลปกรรมดาบย่อมรักลูก สดุดีของความรักก็คือรักลูก เมื่อรักลูกก็อยากให้ลูกได้ดีมีความสุข ถ้าลูกได้ดีมีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขด้วย แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าลูกไม่ดี ไม่มีความสุข บิดามารดาก็มีความสุขทุกข์มาก และถ้าทุกข์เพราะลูก ก็ทุกข์ที่สุด เป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง

^๔ พระธรรมปิฎก, (ป.อ ปยุตฺโต), สอนนาค สอนทิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ, หน้า ๘-๑๖.

เมื่อลูกบวชแล้ว อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ได้ศึกษาอบรมพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปก็จะเป็นคนดี จะรับผิดชอบชีวิตของตนเองได้ จะรับผิดชอบครอบครัวและสังคมได้ ซึ่งทำให้บิดามารดามีความสุขใจสบายใจ และเมื่อลูกบวชแล้ว ก็เท่ากับจึงบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนาด้วย เริ่มตั้งแต่ทำให้จิตใจของบิดามารดาเข้ามาใกล้ชิดพระศาสนามากขึ้น ตลอดจนมีโอกาสไปวัดมากขึ้น เมื่อไปวัดก็ได้ไปพบพระ บางทีก็ได้มีโอกาสฟังธรรมะ และได้เรียนรู้ธรรมะไปด้วย จึงเท่ากับว่าลูกได้ช่วยโน้มน้าวจิตใจของบิดามารดาเข้ามาสู่พระศาสนา และเป็นญาติของพระศาสนาอย่างแท้จริง

ยิ่งกว่านั้น การที่ลูกบวชแล้วได้ศึกษาปฏิบัติตามธรรมวินัย ทำให้ได้เห็นคุณค่าของธรรมะแล้วก็นำธรรมะนั้นไปเผยแผ่ให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของตน ซึ่งจะช่วยทำให้จิตใจของบิดามารดาญาติพี่น้องมีความร่มเย็นเป็นสุขเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็นการตอบแทนพระคุณของท่านในระดับหนึ่ง เมื่อบุตรสามารถทำได้แบบนี้ ก็จะทำให้บิดามารดามีจิตใจที่เป็นสุข มีความเจริญงอกงามขึ้นในทางบุญกุศล กล่าวโดยสรุป บุตรสามารถตอบแทนพระคุณบิดามารดาได้ ๓ ระดับ คือ

๑) เลี้ยงดูช่วยเหลือท่านทางด้านร่างกาย

๒) บำรุงรักษาใจของท่านให้เอิบอ้อมเป็นสุข

๓) ชักจูงให้ท่านเจริญสูงขึ้นไปในธรรม มีความดีงามและปัญญามากขึ้น ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของการตอบแทนคุณบิดามารดาด้วยการบวชของกุลบุตรเอง

๔. เป็นการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาตนเอง จุดหมายของการบวชก็คือการพัฒนาชีวิตทั้งในด้านความประพฤติ คือพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งในด้านจิตใจที่จะมีความดีงามเข้มแข็งมั่นคงเป็นสุข และในด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง

การตอบแทนพระคุณที่บิดามารดาทำกับตนแล้ว สามารถตอบแทนได้ด้วยการสงเคราะห์บิดามารดาทั้งด้านกาย ด้วยวัตถุสิ่งของ (เลี้ยงกาย) และด้านจิตใจ (เลี้ยงใจ) ซึ่งนอกจากการทำให้บิดามารดาเป็นสุขกายและสุขใจแล้ว พระพุทธศาสนาเห็นว่าการตอบแทนบิดามารดาตามลักษณะดังกล่าวมายังไม่ใช่เป็นการตอบแทนที่สูงที่สุด ดังที่พระพุทธพจน์ว่า

การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสอง เราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกั้น การนวด การให้อาบน้ำ และการปีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะอายุจางระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั้นแล การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันทุลาบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตน ๗ ประการมากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันทุลาบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย^๕

ในทรรคนะของชาวพุทธ การตอบแทนสูงสุดที่บุตรพึงกระทำต่อบิดามารดา ได้แก่ การสามารถทำให้บิดามารดามีศรัทธา คือความเชื่ออย่างถูกต้อง มีศีล คือมีกาย วาจา ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีจาคะ คือการเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีปัญญา คือความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังที่พระพุทธพจน์ว่า

^๕ อง.พูก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗-๗๘.

ส่วนบุตรคนใดสามารถทำให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคะสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำ และทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา^๖

พระพุทธศาสนามีคติว่า แม้บุตรจะให้บิดาและมารดานั่งบนบ่าคนละข้าง แล้วปฏิบัติดูแลท่านทั้งสองเป็นอย่างดีด้วยการให้อบน้ำหอม อาบน้ำหอม นวด เป็นต้น แล้วให้บิดามารดาถ่ายทอดอรรถาธิบายของบุตรเองแม้อายุจะน้อยหรือจะมอบราชสมบัติคือการสถาปนาให้ท่านเป็นถึงกษัตริย์ ก็ไม่อาจจะทดแทนบุญคุณของท่านที่ทำกับบุตรไว้อย่างมากมายได้ แต่ถ้าบุตรคนใดสามารถทำให้บิดามารดาเข้าถึงธรรม คือมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาได้ บุตรคนนั้นชื่อว่า สามารถตอบแทนบุญคุณของท่านได้อย่างสูงสุด

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เป็นประเพณีที่เนื่องด้วยความกตัญญูรู้คุณของผู้มีพระคุณ และตอบแทนพระคุณของผู้มีพระคุณ ซึ่งจะก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อกุลบุตรและเป็นเหตุให้คนอื่น ๆ ได้รับอานิสงส์นั้นด้วย ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนไทยนิยมให้กุลบุตรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และคงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจนบัดนี้

๓.๑.๓ ประเพณีลอยกระทง

ประเพณีลอยกระทง เป็นประเพณีไทยที่ได้คติจากพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์นิยมกระทำกัน เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้า คือพระนารายณ์ที่บรรทมสินธุ์อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร นิยมทำกันในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ หรือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็น ๒ ระยะ^๗

สรุปความว่า การลอยกระทงถือเป็นประเพณีที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนและปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณกาล โดยมีการสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชน แม้ว่ากาลเวลาจะผ่านมานานแล้ว แต่ก็ยังสืบทอดกันมาอย่างมั่นคงในหมู่พุทธศาสนิกชนไทย ประเพณีการลอยกระทงจะตรงกับวันเพ็ญเดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับปลายเดือนตุลาคม หรือกลางเดือนพฤศจิกายน เป็นฤดูกาลน้ำไหลหลากมาจากเหนือ แม่น้ำลำคลองน้ำขึ้นล้นฝั่ง เรียกเป็นคติพูดติดปากว่า “เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง” น้ำจะทรงอยู่จนเลยวันเพ็ญเดือน ๑๒ ระยะนี้ชาวพุทธทั้งหลายจะทำกระทงด้วยใบตองกล้วยปอกูบเทียนแล้วจุดไฟ ปลอยให้ลอยไปในเวลาค่ำคืน เพื่อบูชารอยพระบาทของพระพุทธเจ้าซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา หรือนิรมมทาในชมพูทวีป โดยมีคติเรื่องราวว่า

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำนัมมทา พญานัมमतานาคราชมีความเลื่อมใสจึงอาราธนาให้เสด็จไปสู่สำนักพิภพเพื่อถวายสักการบูชา พระองค์จึงเสด็จไปประทับที่หน้าแก่งพญานาค

^๖ อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘.

^๗ จันทร์ ไพจิตร, *ประมวลพิธีมงคลของไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘๑.

ราชพร้อมทั้งบริวารแล้วเสด็จกลับ พญานาคราชได้กราบทูลขอสิ่งทีละสักอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เพื่อเป็น พุทธานุสสติสำหรับไว้ระลึกถึงและกราบไหว้บูชาในกาลต่อไป พระพุทธองค์จึงทรงประทานให้ตาม ความประสงค์ โดยประดิษฐานรอยฝ่าพระพุทธรูปไว้ที่ริมแม่น้ำนัมมทานทีให้เป็นที่สักการบูชาของ พญานาคราช^๘

จากความเชื่อและความเลื่อมใสเรื่องนี้ จึงเป็นเหตุให้เกิดประเพณีลอยกระทงตาม ประทีปในหมู่ชาวพุทธ ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานีในราวแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๔ หรือแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไทรัชกาลที่ ๕ และนิยมกระทำเป็นประจำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ อันมีปรากฏในหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอกของพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้เป็นธิดา พระศรีมหาสมุทรแห่งราชครุฑระกูลพราหมณ์ ได้เรียบเรียงเรื่องเกี่ยวกับราชประเพณี ๑๒ เดือน ใน ราชสำนักพระมหาธรรมราชาลิไท มีใจความตอนหนึ่งว่า

ถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ พระองค์เจ้า (พระมหาธรรมราชาลิไท) รับสั่งให้บรรดาพระสนม นางแม่แก่ชะแม่ท้าวนางทั้งหลายตกแต่งกระทงประดับดอกไม้ธูปเทียนนำลงลอยน้ำหน้าพระที่นั่งตาม ประเพณีของโบราณราชประเพณี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์เองก็ถูกเกณฑ์ด้วย ขณะนั้นยังมิได้รับการ สถาปนาเป็นท้าวคงมีชื่อว่า นางนพมาศ อยู่ตามชื่อเดิม ก่อนถวายตัวเข้ามาอยู่ในพระราชวัง นางนพ มาศคิดด้วยปัญญาตนเองในขณะนั้นว่า ปกติวันเพ็ญเดือน ๑๒ จะมีสายบัวชนิดหนึ่งแบ่งบานดอกออก รับแสงจันทร์ในเวลากลางคืน แปลกกว่าสายบัวพันธุ์อื่น ๆ ที่มีดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกบัวที่บาน กลางคืนในวันนี้ เรียกว่า ดอกกมูท เป็นดอกบัวพิเศษ ปีหนึ่งมีดอกบานครั้งเดียวในวันนี้เท่านั้น นางคิด ว่าสมควรจะแต่งกระทงประดับประทีปลอยบูชารอยพระพุทธรูปในวันนี้ให้เข้ากับพิธีพราหมณ์ โบราณและตกแต่งเป็นเครื่องสักการะด้วยดอกไม้ที่มีในสมัย จึงจัดเย็บกระทงเป็นรูปดอกกมูท แต่ละ กลีบติดประทีปน้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโค นำลงลอยหน้าพระที่นั่ง ปรากฏว่ากระทงของนาง นพมาศงามสะดุดตามคนทั่วไป พระร่วงเจ้าทรงพอพระทัยจึงรับสั่งถามนางก็ทูลอธิบายเหตุผลให้ทรง ทราบ จึงตรัสในที่ประชุมวันนั้นว่า ต่อไปเบื้องหน้าขอให้ทุกคนเอาอย่างนางนพมาศนี้ จงแต่งกระทง ประทีปลอยในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ให้เป็นรูปดอกกมูทสืบไป^๙

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการลอยกระทงเป็นการหลวงนั้น เรียกว่า “การลอยพระ ประทีป” โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับทรงเป็นประธาน ณ เรือพระที่นั่งซึ่งจอด ลอยอยู่ที่ท่าราชวรดิษฐ์ทั้ง ๓ วัน ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่โตมาก และยังมีเรือพระราชมารชิตีต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย เช่น เรือศรี เรือชัย และเรือรูปลักษณะสัตว์ต่าง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงตัดพิธีกรรมต่าง ๆ ออกบ้าง คงให้เหลือแต่เรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัย เพราะเป็นเรือใหญ่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์และเนื่องด้วยพระราชประเพณี ทั้งได้มีการ เปลี่ยนแปลงการตกแต่งให้เป็นพิธีบูชาพระพุทธเจ้าโดยตรง โดยได้เชิญพระพุทธสิหิงค์น้อย มา ประดิษฐานบนบุษบกกลางลำน้ำ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช พระราชพิธีนี้ได้จัดทำมาเรื่อยจนถึง

^๘ ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๙๗/๒๔๔

^๙ ศิลปากร, กรม, **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์**, (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๙๙-๑๐๐.

รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ได้เปลี่ยนเรือชัยมาเป็นเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์แทน และได้นำพระพุทธรูปไชยวัฒนินในแผ่นดินมาประดิษฐานในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทนพระพุทธรูปสิหิงค์น้อย^{๑๐}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการลอยกระทงไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ตอนที่ว่าด้วยลอยพระประทีปตอนหนึ่งว่า

การลอยประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของประชาชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวงแต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่า ลอยโคลงน้ำ เช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่า เป็นราชประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ^{๑๑}

ข้อความตามพระราชนิพนธ์นี้ แสดงว่าการลอยกระทงเป็นงานนักขัตฤกษ์รื่นเริงของคนทั่วไป ไม่ใช่เป็นพระราชพิธีของหลวงเท่านั้น

สำหรับการลอยกระทงแบบการราษฎร์นั้น จะประดิษฐ์รูปกระทงในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้แล้วแต่ความพอใจ เหมาะสมและความมีฝีมือในด้านศิลปะ จึงสามารถจะประดิษฐ์ให้เป็นรูปอะไรก็ได้ เช่น รูปดอกบัวบาน รูปพระเจดีย์ รูปพระสถูป และรูปอื่น ๆ เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ปักธูปเทียนไว้ตรงกลาง เพื่อจุดให้เป็นพุทธบูชา แล้วลอยไปตามน้ำ ทามกลางแสงจันทร์แจ่มกระจ่าง สว่างไสวในเดือน ๑๒ ค่ำวันเพ็ญ ยังความปลื้มปิติ ร่าเริง บรรเทิงใจยิ่งนัก เพิ่มความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในหมู่ประชาชน เพราะมีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขชาวไทย จึงมีความสุขสำราญเบิกบานใจไปทุกถ้วนหน้า^{๑๒}

ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณกาลตามที่กล่าวข้างต้น ได้มีข้อคิดสอนว่าการลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อแม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่องานที่ ซึ่งเป็นความฉลาดของบรรพบุรุษที่สอนในแง่ศีลธรรม คือ

๑. สอนให้รู้คุณค่า เมื่อเรารู้ใครหรือสิ่งใดมีอุปการะมีประโยชน์ต่อเรา เราก็คงจะไม่ละเมิดทำลาย หรือทำให้เสียหายต่อสิ่งนั้น มีแต่จะเทิดทูนบูชา

๒. สอนให้รู้รักษา เมื่อเห็นคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งใด เราก็คงจะเกิดความรักความหวงแหนเอาใจใส่เป็นอย่างดี

วิธีการปฏิบัติต่อแม่น้ำลำคลองก็คือ การดูแลบำรุงรักษาให้อยู่ในสภาพดี ไม่ทิ้งขยะสิ่งปฏิกูลอันจะทำให้แม่น้ำลำคลองเน่าเสีย หรือตื้นเขิน โดยเฉพาะวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำกระทงควรเป็นวัสดุธรรมชาติที่ย่อยสลายง่าย เพื่อช่วยรักษาแม่น้ำลำคลองให้คงอยู่อย่างยั่งยืนตลอดไป

^{๑๐} สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖.

^{๑๑} ศิลปากร, กรม, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓,) หน้า ๒๕..

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๐.

๓.๑.๔ ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาแต่โบราณ ซึ่งหมายถึงเทศกาลของความเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตใหม่ที่สดใสกว่าเก่า เป็นประเพณีที่คนไทยยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

คำว่า “สงกรานต์” น. เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อย่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ประกิตติกันวันที่ ๑๓-๑๔-๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ คือวันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือวันเนา และวันที่ ๑๕ คือวันเถลิงศก. (ส. สงกรานต์).^{๑๓}

ความหมายตามคำศัพท์ คำว่า “สงกรานต์” แปลว่า “การย้ายที่, เคลื่อนที่” คือ พระอาทิตย์ย่างขึ้นสู่ราศีใหม่ หมายถึงวันขึ้นปีใหม่ สงกรานต์เป็นพิธีแสดงความยินดีที่ได้มีชีวิตอย่างขึ้นปีใหม่ เรียกว่า รับปีใหม่ ซึ่งตกอยู่ในวันที่ ๑๓, ๑๔, ๑๕ เมษายน ของทุกปี แต่วันสงกรานต์นั้น คือวันที่ ๑๓ เมษายน เรียกว่า วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ เป็นวันเนา วันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก^{๑๔}

สรุปความว่า สงกรานต์ เป็นประเพณีนิยมที่สำคัญซึ่งได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ และคนไทยปัจจุบันก็ยังอนุรักษ์ประเพณีนี้ เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษไทย โดยนำมาประยุกต์เข้ากับหลักพระพุทธศาสนา มีการทำบุญตักบาตร ก่อเจดีย์ทราย สร้างน้ำพระ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเป็นการแสดงออกถึงคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทิตาธรรม และนอกจากนั้นก็ยังมีการอาบน้ำขอศีลขอพรผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือตลอดถึงการขอขมาลาโทษในความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลาที่ผ่านมาแล้ว หรือจะเรียกว่า อภัยทาน ก็ได้และการทำบุญปล่อยสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า เป็นต้น ถือว่าเป็นการเสาะเคราะห์ต่ออายุตนเองให้มีอายุยืนนาน

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีเพื่อชีวิต เป็นประเพณีที่มีคุณค่าต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และพระพุทธศาสนา คือ

๑. คุณค่าต่อครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีโอกาสร่วมกันเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิตา เช่น ลูกหลานได้มารดน้ำขอพรจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย และมอบของขวัญให้แก่ท่านเหล่านั้น รวมทั้งมีความกตัญญูกตเวทิตาต่อบุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

๒. คุณค่าต่อชุมชน ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชน ร่วมกันทำบุญให้ทาน พบปะสังสรรค์ สนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๗๙๐.

^{๑๔} แปลก สนธิรักษ์, พิธีกรรมและประเพณี, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๕.

๓. คุณค่าต่อสังคม ทำให้มีความเอื้ออาทรต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการช่วยกันทำความสะอาดบ้านเรือน พัฒนาวัดวาอาราม สถานที่สาธารณะ ตลอดจนอาคารสถานที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สดใส

๔. คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา เป็นการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คือ การทำบุญ ตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณรผู้เป็นศาสนทายาท

๕. คุณค่าต่อสรรพสัตว์ ด้วยมีการปล่อยนกปล่อยปลาและสัตว์อื่น ๆ เป็นการให้และต่อชีวิต ด้วยจิตเมตตาการุณย์

สรุปความว่า ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคนไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ได้ทำบุญร่วมญาติ ตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูแก่ผู้ที่ผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจากผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม อันก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน ความกตัญญู และความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน และสังคม ประเพณีสงกรานต์จึงเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมที่งดงามของไทย ที่บรรพบุรุษได้สืบทอดต่อกันมาจนเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ที่โดดเด่น และฝังลึกเข้าไปในชีวิตจิตใจของคนไทยมาช้านาน

๓.๑.๕ ประเพณีทำบุญตักบาตร

ประเพณีการทำบุญตักบาตรเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา และถือว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล นอกจากจะเป็นศาสนกิจที่แสดงถึงความเป็นชาวพุทธแล้วยังเป็นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาในทางอ้อมอีกด้วย ดังนั้น การตักบาตรก็คือ การนำอาหารมีข้าวกับข้าว ขนม ข้าวต้ม ข้าวที่ทำสำเร็จรูปในลักษณะและเรียกชื่ออย่างอื่นอีกใส่ลงในบาตรพระภิกษุสงฆ์และสามเณร

การตักบาตรจะทำในวันใดก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและศรัทธา แต่อย่าให้เลยเวลาเที่ยงวันซึ่งชาวพุทธถือกันว่าเป็นเวลาวิกาล จะตักบาตรประจำวันคล้ายวันเกิด วันพระ หรือวันธรรมสวนะหรือในวันเทศกาล เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันขึ้นปีใหม่เป็นต้น ก็ได้ การตักบาตรจึงเป็นการทำบุญแบบง่าย ๆ สะดวก ไม่ต้องมีพิธีการมากมาย และไม่ต้องใช้จ่ายในการแสวงหาวัสดุหรือข้าวของที่จะตักบาตร โดยเราจะใช้อาหารเช่นเดียวกับที่เรารับประทานที่บ้านเพื่อตักบาตรก็ได้ แต่อย่านำอาหารที่เหลือจากที่เรารับประทานมาตักบาตร

การตักบาตรไม่เสียเวลามากนักที่พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติเป็นเนืองนิตย์ การทำบุญตักบาตรยังเป็นการสืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาไปในตัวอีกด้วย เนื่องจากพระภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาโดยตรง เมื่อได้สละโลกียวิสัยแล้ว ออกบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อละกิเลสหรือเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธพจน์ ไม่ได้ประกอบอาชีพอย่างไร มีชีวิตเป็นอยู่ได้เพราะอาศัยชาวบ้าน จะได้ศึกษาพระธรรมวินัยได้อย่างเต็มที่ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยดีตามหลักพุทธธรรม และสั่งสอนแนะนำผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วยเพื่อความผาสุกของตนเองและสังคมส่วนรวม^{๑๕}

^{๑๕} บุญมี แทนแก้ว, ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘.

เหตุการณ์ในพุทธประวัติพบว่า การที่พระพุทธเจ้าเสด็จบิณฑบาตในเวลาเช้าเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เป็นพุทธกิจประจำวัน หรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ประการหนึ่ง^{๑๖}ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งสิ้น ซึ่งการตักบาตรนี้มีมูลเหตุมาว่า เมื่อพระพุทธองค์ผนวชใหม่ ๆ ยังไม่ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เสด็จประทับที่สวนมะม่วง ตำบลอนุปิยะ แคว้นมคธ ช่วงเวลา ๗ วัน พระองค์เสด็จบิณฑบาตผ่านกรุงราชคฤห์ อันเป็นราชธานีของพระเจ้าพิมพิสาร ชาวเมืองเห็นพระมาบิณฑบาตเป็นครั้งแรก ก็ชวนกันเอาอาหารมาใส่บาตรเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมา การตักบาตรถวายพระสงฆ์จึงถือเป็นธรรมเนียมมาจนบัดนี้ อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับอยู่ที่ควงไม้เกด มีพ่อค้าสองคน คือ นายตปัสสะ กับนายภัลลิกะ นำข้าวสัตตุงงสัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระองค์ทรงรับไว้ด้วยบาตร นี่ก็เป็นมูลเหตุของการตักบาตรด้วย

วันเทโวโรหณะ หรือที่โบราณเรียกว่าวันพระเจ้าเปิดโลก มีเรื่องราว ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ก็เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน ทอดพระเนตรอินทกเทพบุตรมานั่งข้างขวา ส่วนอังกูรเทพบุตรมานั่งข้างซ้าย แต่พอเทวดาศักดิ์ใหญ่มาประชุมกัน อังกูรเทพบุตรก็ต้องถอยออกไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนอินทกเทพบุตรนั่งอยู่ที่เดิม

พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะให้พุทธบริษัทรู้ว่า ผลทานที่ถวายแด่ทักษิณบุคคลในพระพุทธศาสนามีผลมาก ที่เมื่อครั้งอังกูรเทพบุตรเป็นมนุษย์ก่อเตาไฟหุงข้าวยาว ๑๒ โยชน์ ทำทานอยู่หมื่นปีกับคนผู้ทุศีล แต่อินทกเทพบุตรเมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยถวายภัตตาหารทัพพีหนึ่งที่เขานำมาเพื่อตนแก่พระอนุรุธเถระผู้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน พระพุทธเจ้าจึงตรัสวิธีถวายทานให้ได้ผลมาก ต้องเลือกให้ดีกว่าก่อนจึงถวาย เหมือนพืชที่หวานในนาดี อังคุระไม่เลือกถวาย ทานจึงไม่เกิดผลมาก แล้วตรัสว่า

พระสุคตทรงสรรเสริญการเลือกให้
ท่านเหล่าใดควรแก่ทักษิณามืออยู่ในมนุษย์โลกนี้
ทานที่บุคคลถวายในท่านเหล่านี้อย่อมมีผลมาก
เหมือนพืชที่หวานลงในนาที่ดี^{๑๗}

เพื่อทรงแสดงธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงตรัสอีกว่า
นามีหญ้าเป็นโทษ หมูชนมีราคะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากราคะ จึงมีผลมาก
นามีหญ้าเป็นโทษ หมูชนมีโทสะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโทสะ จึงมีผลมาก
นามีหญ้าเป็นโทษ หมูชนมีโมหะเป็นโทษ
ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากโมหะ จึงมีผลมาก
นามีหญ้าเป็นโทษ หมูชนมีความอยากเป็นโทษ

^{๑๖} บุญมี แท่นแก้ว, **ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

^{๑๗} พ.ชา.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๗/๗๓/๒๕๖.

ฉะนั้น ทานที่ให้ผู้ปราศจากความอยาก จึงมีผลมาก^{๑๘}

เมื่อจบเทศนา อังคุตเทปสูตรกับอินทเทปสูตร บรรลุโสดาปัตติผล พุทธพจน์ดังปรากฏข้างต้นเน้นให้เห็นถึงอานิสงส์ของการทำบุญตักบาตรแก่พระอริยบุคคลทำให้มีผลมากมีอานิสงส์มาก

ในวันพระเจ้าเปิดโลกหรือวันเทโวโรหณะ พุทธบริษัทได้พร้อมใจกันตักบาตรแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วยอาหารที่เตรียมมา ผู้ที่จะตักบาตรมีจำนวนมากเข้าไปไม่ถึงพระ จึงเอาข้าวสาเลีมาหอบ้าง ทำเป็นปิ่น ๆ บ้าง แล้วโยนไปถวาย เหตุนี้จึงเป็นที่นิยมทำข้าวต้มลูกโยน เพื่อรักษาจารีตประเพณีในการตักบาตรเทโวโรหณะที่เกิดขึ้นในวันนั้น พุทธบริษัท จึงนิยมปฏิบัติจนเป็นประเพณีของชาวพุทธในวันแรก ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุก ๆ ปีจนถึงทุกวันนี้^{๑๙}

สรุปความว่า การทำบุญตักบาตร เป็นการทำบุญแบบที่ทำได้ทุกวัน และการทำบุญตักที่ถือว่าได้บุญมากและถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา จะต้องประกอบด้วยสิ่งสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

๑. วัตถุประสงค์ของที่ทำมาตักบาตรจะต้องเป็นของที่ได้มาด้วยความบริสุทธิ์

๒. ผู้จะตักบาตรจะต้องมีความบริสุทธิ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ก็มีใจดี กำลังให้ก็ทำจิตใจให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน

๓. ผู้รับที่เรียกว่า ปุจฉาหก ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์สามเณรจะต้องบริบูรณ์ด้วยศีล หรือมีองค์ของปุจฉาหก ๓ ประการ คือ เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ, เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ, เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

ประเพณีทำบุญตักบาตรแก่พระสงฆ์ ที่ชาวพุทธปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้ว ก็เพราะถือว่าพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื่อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณความดี เพื่อจะได้เข้าถึงความดีสูงสุดคือพระนิพพาน ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณต่อพุทธศาสนิกชน กล่าวคือเป็นผู้ส่งเคราะห์พุทธศาสนิกชนด้วยธรรมะ ทำให้คนซึ่งปฏิบัติธรรมะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีสังคมที่เป็นสุข ควรที่พุทธศาสนิกชนจะแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพระสงฆ์ผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ด้วยความเคารพบูชา โดยการปฏิบัติดังต่อไปนี้ คือ

จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

ต้อนรับด้วยความเต็มใจ

อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔^{๒๐}

เมื่อพุทธศาสนิกชนปฏิบัติตนตามหลักดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวที และเป็นการเกื้อกูลส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาให้

^{๑๘} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๖/๑๔๕.

^{๑๙} พระมหาสมชาย เกิดแก้ว, “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๑๙๕-๑๙๗.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนทั้ง ๒ ฝ่ายต่างอาศัยกันและกันจึงบรรลุสัทธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน ย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชอันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์ ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนอาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้วเชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์เป็นผู้พึ่งพิงใจอยู่ด้วยอริยปัญญาประพตีสัทธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอภัพที่มีความเพลิดเพลิน เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงอยู่ในเทวโลก^{๒๑}

สรุปความว่า มูลเหตุของพิธีนี้เกิดขึ้น เพราะศรัทธาและความเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์เพื่อหวังความสุขความเจริญในปัจจุบันและอนาคต โดยถือว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นเนื้อนาบุญ เป็นสื่อกลางในการสร้างคุณงามความดี เพื่อเข้าถึงความดีสูงสุดคือ นิพพาน และนิพพานเมื่อเข้าถึงแล้ว ย่อมดับความทุกข์ได้จริง ดังนั้นชาวพุทธศาสนิกชนจึงจัดให้มีพิธีการทำบุญตักบาตร เพื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าว

๓.๑.๖ ประเพณีสารทไทย

ประเพณีสารทไทยมีมาเป็นเวลาช้านานก่อนครั้งพุทธกาล ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธร่วมกัน โดยเฉพาะพราหมณ์ถือว่าเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน้ามน ดังนั้น จึงทำพิธีรับขวัญรวงข้าวเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา ส่วนศาสนาพุทธถือว่าเป็นการทำบุญเพื่อแสดงความยินดีว่า วัน เดือน ปี ได้ล่วงไปแล้วด้วยความสวัสดิ์มีชัย จึงทำพิธีกวณกระยาสารทไปทำบุญเพื่อระลึกถึงพระพุทธองค์และเพื่ออุทิศผลบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว^{๒๒}

สมัยพุทธกาลถึงคราวที่จะทำบุญสารท พวกที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ได้นำเอาเครื่องไทยทานในการทำบุญสารทมาถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ บางพวกที่นับถือทั้งสองอย่าง ก็ทำบุญแก่พระสงฆ์และพราหมณ์ด้วย ดังที่กล่าวกันว่า ทำบุญแก่สมณพราหมณาจารย์

พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนวิธีการถวายมาเป็นถวายกับผู้ทรงศีล เช่น พระพุทธองค์และพระอริยสงฆ์ และมีอานิสงส์ขยายมากออกไปไม่จำกัดบุคคล ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ถวายนั่นว่า ต้องการอุทิศผลบุญนั้นไปให้ใครบ้าง^{๒๓} เรื่องนี้จึงเป็นเหตุให้มีการทำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และมีการทำพิธีกรวดน้ำหลังการทำบุญ และได้เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ปัจจุบันพิธีกรวดน้ำไม่ใช่เฉพาะทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ตายเท่านั้น แม้แต่กุศลพิธี บุญพิธี ทานพิธี ก็นิยมกรวดน้ำอุทิศกันมาแต่โบราณ ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมและเพณีที่ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงคุณธรรมข้อ กตัญญู จะเห็นว่า เป็นเรื่องของการตอบแทนบุญคุณทั้งสิ้น สะท้อนให้เห็นถึงน้ำใจ

^{๒๑} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๗.

^{๒๒} ชัยวัฒน์ คำอินทร์, “ประเพณีวันสารทไทย”, ใน ชีวิตไทย, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ชุดบรรพบุรุษของเรา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗๒.

^{๒๓} จรูญ สมน้อย, อธิบายพุทธประวัติ น.ธ. ตริ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑), หน้า ๘๕-๘๗.

เราจะเห็นว่าการที่คนไทยส่วนใหญ่มีน้ำใจช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพราะหวังอยู่ว่าผลแห่งความมีน้ำใจ จะทำให้ไม่ตกทุกข์ได้ยาก และเปรตที่ล่วงลับไปแล้วที่เชื่อกันว่าเป็นเจ้ากรรมนายเวรประเภทหนึ่งก็จะไม่มาหลอกหลอนรบกวนสร้างความเดือนร้อนวุ่นวายด้วยว่าได้รับผลบุญที่อุทิศให้แล้ว

ปัจจุบัน เทศกาลสารทของไทยเรา เป็นการทำบุญตักบาตรแก่พระภิกษุสามเณรด้วย กระจายสารทพร้อมด้วยกล้วยไข่อันเป็นประเพณีขนบธรรมเนียมสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล นอกจากจะทำบุญแล้ว ก็ยังเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างวงศ์วานญาติและวัดที่เกิดผลทำให้ความสัมพันธ์ ระหว่างญาติ และวัดกับบ้านแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เช่น ลูกก็คิดถึงพ่อแม่ผู้ล่วงลับ จึงไปวัดทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พระสงฆ์ก็ได้อาศัยจุดปัจจัยไทยธรรมที่ชาวบ้านนำมาถวายไปใช้ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนเพื่อสอนให้คนในสังคมเป็นคนดีมีน้ำใจเสียสละไม่ลืมนญาติพี่น้องผู้มีพระคุณ ล้วนทำให้คนในสังคมหันมาร่วมมือช่วยเหลือกันจริงใจ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าประโยชน์ส่วนตน เช่น ร่วมกันจัดงานศพ พิธีทำบุญ ถวายสังฆทาน หรืออย่างประเพณีสำคัญมีประเพณีสารทไทยเป็นต้น จึงมีความสำคัญประการหนึ่งในฐานะที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว สังคม ศาสนา ประเทศชาติ และมีผลให้คนในสังคมมีความกตัญญูทกเวทช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

สรุปความว่า พิธีสารทของไทยเราทำเพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และอุทิศให้แก่เปรตทั้งหลาย โดยเชื่อว่าจะช่วยให้ดวงวิญญาณของญาติและเปรตหากตกทุกข์ได้ยากให้พ้นจากทุกข์ และหากเสวยสุขอยู่แล้วก็จะมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงนับว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทกเวทแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เพื่อสนองคุณแก่ผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่า ผู้ทำบุญนั้นเป็นคนดี เพราะรู้จักพระคุณของผู้มีพระคุณ และได้แสดงออกซึ่งการตอบแทนคุณด้วย ส่วนเปรตทั้งหลายผู้มีบุญญาติ หากได้รับส่วนบุญก็เป็นผลพลอยได้ ถือว่าผู้ทำบุญเป็นคนเปี่ยมด้วยเมตตาธรรม กุศลผลบุญที่ทำก็คงจะกลับมาสนองให้ผู้กระทำความบุญประสบความสำเร็จ เป็นที่รักใคร่ นับถือแก่ผู้รู้จักคุ้นเคยอย่างหนึ่ง และทำให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ตัวเอง ในเมื่อตนมีอายุล่วงมาได้ครึ่งปีย่างหนึ่ง ทำเพื่อประสานสามัคคีในระหว่างเพื่อนบ้านอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงถือว่าเป็นวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามอย่างหนึ่ง ที่ประชาชนพึงปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ซึ่งนอกจากเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามแล้ว ยังถือว่าเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป

๓.๑.๗ ประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องที่อยู่ข้างหลังย่อมมีการจัดการเรื่องศพของผู้ตายตามประเพณี ทำบุญงานศพ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสิ่งที่เรียกว่าญาติธรรม ๆ แปลว่า ธรรมะของญาติมิตร กล่าวคือ ธรรมหรือหน้าที่ของญาติมิตรต่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นผู้ที่มาร่วมกันทำบุญอุทิศไปให้ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยมีความสัมพันธ์กับท่านผู้ล่วงลับเหล่านั้นในฐานะใดฐานะหนึ่ง เช่น เป็นบุตรธิดา เป็นญาติ เป็นเพื่อนสนิทมิตรสหาย เป็นต้นในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีหน้าที่ต่อกัน คบหาสมาคมมีความสุขรื่นเริงสนุกสนานด้วยกัน มีทุกข์ก็ทุกข์ร่วมกันเป็นต้น แต่เมื่อบุคคลหนึ่งล่วงลับไปแล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอย่างนั้นได้อีก เพราะไม่มีชีวิตอยู่แล้ว มีทางเดียวที่จะทำได้ก็คือการทำบุญอุทิศกุศลไปให้ ถ้าเป็นลูกหลานก็เรียกว่าเป็นการแสดงความกตัญญูทกเวทิตาธรรม ถ้าเป็นเพื่อนเป็น

ญาติเป็นมิตรก็เรียกว่าเป็นการบำเพ็ญสังฆธรรม แปลว่า ธรรมคือการสงเคราะห์ ซึ่งเรียกว่าเป็นการบำเพ็ญญาติธรรม คือการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติมิตรจะถึงกระทำต่อกัน^{๒๔}

สรุปความว่า พิธังกล่าวนี้ ชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน จนเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติกันประจำว่า หลังจากที่มีบุคคลใดบุคคลหนึ่งในครอบครัวถึงแก่กรรมแล้ว จะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปให้ ซึ่งถือว่าเป็นความผูกพันระหว่างญาติมิตรที่มีต่อกัน เช่น เคยช่วยเหลือเกื้อกูล เคยช่วยทำกิจธุระ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งล่วงลับลงไปถึงเกิดความเสียอกเสียใจอาลัยหาหวนรำลึกถึงห่วงใยว่าตายไปแล้วจะตกทุกข์ได้ยาก เพราะไม่สามารถหยั่งรู้ได้ว่าหลังจากตายไปแล้วจะไปเกิดในคติใด รวมทั้งความเชื่อว่าการทำทานแก่พระสงฆ์ นอกจากผู้วายชนม์จะได้รับผลบุญกุศลแล้ว ผู้ถวายก็ได้รับส่วนบุญกุศลอันเป็นเหตุให้ตนได้รับความสุขกายสบายใจ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ
ที่ญาติผู้ละไปแล้ว(เปรต)เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา
ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา
ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^{๒๕}
ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์
ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนาน
แก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้น โดยพลันทีเดียว^{๒๖}
ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว
การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว
ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว
เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มิใช่น้อยเลย^{๒๗}

ทั้งนี้ เป็นผลเนื่องมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนาข้อที่ว่า คนทุกคนมีญาติพี่น้องผู้ล่วงลับซึ่งอาจไปเกิดเป็นเปรตในเปรตโลก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ผลทานที่ทายกบำเพ็ญแล้วนั้น จะถึงแก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไปเกิดในเปรตวิสัยแน่นอน ไม่มีใครเลยจะไม่มีญาติพี่น้องที่ตายไปเกิดเป็นเปรต ทุกคนมีญาติไปเกิดเป็นเปรตทั้งสิ้น^{๒๘}

ดังนั้น เมื่อบุคคลล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ เพราะบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้วย่อมได้รับทักษิณาทานที่มีผู้ทำบุญอุทิศถวายไปให้ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า ทักษิณาทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในสงฆ์ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่เปรตนั้นโดยทันที สิ้นกาลนาน^{๒๙} ในคัมภีร์มงคลัตถที่ปนี้ได้กล่าวถึง

^{๒๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), *การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

^{๒๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

^{๒๖} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗.

^{๒๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๙.

^{๒๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๙.

^{๒๙} ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๓/๑๗๐.

ฐานะของผู้ล่วงลับที่จะได้รับส่วนบุญจากการอุทิศของญาติ ได้แก่ ฐานะของผู้ที่เกิดในภพเปรต เนื่องจากว่าในภพอื่น ๆ นั้น สัตว์ย่อมมีอาหารเป็นประจำของภพนั้น ๆ ส่วนภพเปรตไม่มีอาหารอื่นใด นอกจากส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีญาติได้ถึงการล่วงลับไป จึงมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้

การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับไป วิธีทำบุญที่ดีที่สุด คือ ทำกุศลที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ เช่น นิมนต์พระสวดอธิธรรม แสดงพระธรรมเทศนา ทำบุญครบ ๗ วัน ครบ ๕๐ วัน ครบ ๑๐๐ วัน ถวายสังฆทาน บวชเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ซึ่งจะทำให้ผู้วายชนม์ได้รับกุศลบุญทั้งสิ้น^{๓๐}

ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์นี้ ได้ฝังรากลึกลงในจิตใจของชาวไทย มีอิทธิพลส่งเสริมให้คนไทยมีความกตัญญู ความมีน้ำใจ ความสัมพันธ์ผูกพันระหว่างวงศ์วานญาติและวัดกับบ้าน รวมทั้งสันติสุขของผู้คนในสังคมปรากฏอย่างเด่นชัด ประเพณีดังกล่าว ได้รับอิทธิพลมาจากความกตัญญู อันเป็นรากฐานที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของคนไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า หลักคำสอนในมงคลข้อที่ว่าด้วยความกตัญญู ได้หยั่งรากฝังลึกลงในจิตใจของผู้คน โดยแสดงออกมาทางความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๓.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู

ความกตัญญูเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ การแสดงความกตัญญูทวนเวียนที่มีใช้มีขอบเขตอยู่แค่มนุษย์กับมนุษย์เท่านั้น แต่รวมไปถึงสิ่งอื่น ๆ เช่น พืช สัตว์ แม่น้ำ ลำคลอง เพื่อสร้างวัฏจักรที่ดีให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ พืช สัตว์ ทำให้สิ่งเหล่านี้เอื้อประโยชน์ให้แก่กันและกัน ผู้ที่ไม่มีความกตัญญู คือผู้เนรคุณ ความกตัญญูเป็นพฤติกรรมเชิงจริยธรรมที่มีอยู่ในทุกสังคมทุกชาติทุกประเทศในโลก การที่สังคมจะอยู่ร่วมกันและดำเนินชีวิตต่อไปด้วยความสงบสุขต้องอาศัยคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงหลายประการที่จะส่งเสริมให้เกิดความกตัญญู

หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูต่อบุคคล สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ พรหมวิหาร ๔ หลักธรรมของผู้มีใจประเสริฐ

ในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ เรียกว่า พรหมวิหาร ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้อบรมสั่งสอน ชี้แนะบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่งเป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

^{๓๐} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

๑. เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ด้วยจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่นและสิ่งอื่น ซึ่งเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด ความรัก ความหวังดี ความปรารถนาดีนั้น เป็นการแสดงออกซึ่งมิตรภาพไมตรีของมนุษย์ที่มีต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ด้วยต้องการมุ่งหวังแต่ความสุขแก่เขา ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนสิ่งอื่นใดนอกจากให้เขาเป็นสุข โดยการแสดงออก ๓ ทาง ได้แก่ (๑) เมตตากายกรรม เมตตาทางกาย ได้แก่ การกระทำ และการแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (๒) เมตตาวาจกรรม เมตตาทางวาจา ได้แก่ การพูดเจรจาถ้อยคำที่ประกอบด้วยเมตตา (๓) เมตตามโนกรรม เมตตาทางใจ ได้แก่ การมีจิตใจที่มุ่งหวังดี มีเจตนาดีต่อผู้อื่นและสิ่งอื่น

๒. กรุณา ได้แก่ ความสงสาร คือ เมื่อเห็นเขาตกอยู่ในความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน ก็คิดใฝ่ใจในอันที่จะช่วยปลดปล่อยให้เขาพ้นจากความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อนนั้น อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความเดือดร้อน ปัญหาหรืออุปสรรคทั้งหลาย มีความใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประสบความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีบิดามารดาเป็นตัวอย่างของการแสดงออกให้ปรากฏเป็นพฤติกรรม เพราะบิดามารดาจะรู้สึกเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใยบุตร เมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง พร้อมกับหาวิธีเพื่อปลดปล่อยความทุกข์นั้น ด้วยความเอ็นดูที่บริสุทธิ์ใจโดยไม่หวังผลตอบแทน

๓. มุทิตา ได้แก่ ความรู้สึกยินดีด้วย เมื่อเห็นผู้อื่นหรือสิ่งอื่นอยู่ดีมีความสุข ตัวเองก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน พลอยยินดีปรารถนาปลื้มบันเทิงใจด้วย เมื่อเห็นเขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จ มีความเจริญอกงามในตำแหน่งหน้าที่การงานยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา ได้แก่ ความมีใจเป็นกลาง^{๓๑} คือ มองตามเป็นจริงโดยวางจิตเรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตราขึง เมื่อมองเห็นบุคคลที่ได้รับผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งสมควรแก่เหตุที่ตนได้กระทำไว้ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามความเที่ยงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ บุคคลที่อยู่ร่วมกันจะต้องปฏิบัติต่อกัน ตลอดถึงสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย ตามสมควรแก่ฐานะ กาลเทศะและบุคคล เพราะเมื่อบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ย่อมทำให้ตนเองและสังคมมีความสุข เป็นเหตุให้สิ่งมีชีวิตและสิ่งอื่น ๆ ดำรงอยู่ในโลกนี้ตลอดไป และดำเนินไปได้ตามปกติ เป็นการรักษาตัวเอง เป็นการรักษาสังคม เช่น สัตว์ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการเกื้อกูลสนับสนุนส่งเสริมตัวเราเอง สังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย^{๓๒} โดยผู้มีพรหมวิหารธรรม จะต้องใช้ให้ถูกต้องตามความหมายขององค์ธรรมแต่ละข้อ จึงจะไม่เกิดความเสียหายเป็นอคติอันจะมีผลร้ายต่อสังคมและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๓.๒.๒ สังคหวัตถุ ๔ ธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้คน

ในพระพุทธศาสนา การกระทำการสงเคราะห์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน เรียกว่า สังคหวัตถุ^{๓๒} แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนทุกคนและทุกสังคม ตั้งแต่ระหว่างบิดามารดาบุตร, สามิภรรยา, มิตรกับมิตร เพื่อนบ้านกับเพื่อนบ้าน จนกระทั่งประชาชนระหว่างประเทศ เพราะเป็น

^{๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

รากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยดี เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู และความเจริญก้าวหน้าทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ๔ อย่าง ได้แก่

ทานในสังคหวัตถุนี้ มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีความมุ่งหมายอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะฉะนั้น การให้ทาน จึงควรให้ด้วยความมีเมตตาเพื่อแสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ต้องการช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริมสนับสนุนให้ทำความดี มีความเจริญก้าวหน้า เพราะฉะนั้น การให้ด้วยวัตถุสิ่งของ จึงมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ๓ ลักษณะ

๑) ให้โดยหวังจะอนุเคราะห์ การให้ความเกื้อหนุนโอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้การอุดหนุนเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันด้วยกรุณา

๒) ให้โดยหวังเพื่อเป็นการสมัคสมานสามัคคี ด้วยการสงเคราะห์เกื้อกูลกันและกันในฐานะผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน

๓) ให้เพื่อเป็นการตอบแทนคุณ ปรรณานูชาคุณแก่ท่านผู้มีคุณ เช่น ปู่ทวด ยายทวด ตา ยาย และบิดา มารดาผู้ที่มีอุปการคุณ

การให้มีประโยชน์ทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ คือ ทำให้ผู้ให้มีความสุข เบิกบานใจ และอิ่มใจซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อร่างกายและจิตใจ เป็นการสละความเห็นแก่ตัว ผู้รับย่อมได้รับประโยชน์จากสิ่งของที่เขาให้ การให้และการรับจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์ เป็นการรักษาความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ไว้ เป็นการรักษาความเป็นสังคมความเป็นเพื่อนฝูงความเป็นญาติเอื้ออาไว และการให้กับการรับยังเป็นกฎ เป็นกระบวนการของธรรมชาติของบุคคลผู้มีความกตัญญู ถ้าธรรมชาติไม่มีการให้และการรับ ป่านนี้ก็จะไม่มีโลก ดวงดาว มนุษย์ พืช สัตว์ และธรรมชาติอย่างแน่นอน พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ทาน เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๓๓} ซึ่งเป็นการส่งเสริมความกตัญญู

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง พูดอย่างคนรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะ น่าฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐานชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

การพูดกันถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระวัง เพราะเป็นเหตุให้รักนับถือกันก็ได้ หรือเป็นเหตุให้โกรธเกลียดบาดหมางแตกสามัคคีกันก็ได้ การพูดไพเราะ ไม่พูดหยาบคายบาดหยาบใจกัน พูดคำจริง ไม่พูดปดหลอกลวงกัน พูดทำความเข้าใจกัน ไม่พูดส่อเสียดให้บาดหมางกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธเกลียดกัน ความไม่ไว้วางใจกัน และความบาดหมางแตกกันมิให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พูดถ้อยคำที่ดูดีดีใจกัน จึงมิได้หมายความว่าเพียงพูดไพเราะหวานจับใจแต่อย่างเดียว แต่ย่อมหมายถึงถ้อยคำที่เป็นวจีสุจริตทุกประการ การพูดเพราะนั้น ได้แก่ การพูดด้วยความรัก ความนับถือ หรือความหวังดี ใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้พูด และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ใหญ่หรือเป็นผู้เสมอกันหรือเป็นผู้ย่อย ถ้อยคำที่สุภาพคือ ถ้อยคำอันนุ่มนวล อ่อนโยน และอ่อนหวาน หรือแสดงความยำเกรง แสดงความนับถือ แสดงความหวังดี หรือแสดงความเอ็นดูกรุณา ย่อมเป็นถ้อยคำไพเราะดูดีดีใจ ชวนให้รักนับถือ เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูของผู้พูดต่อผู้ฟัง

^{๓๓} พ.บ. (ไทย) ๒๕/๗/๗.

สรุปความว่า ผู้มีวาจาเป็นสุภาสิต ย่อมเอาชนะใจผู้อื่นได้ สามารถพูดชักชวนให้ผู้อื่นทำ การงานตามที่ตนเองต้องการได้ ทำให้มีความสำเร็จทำให้เจริญรุ่งเรืองในอาชีพการงาน ทำให้มีคน เคารพนับถือเชื่อฟัง เช่น โทณพราหมณ์สามารถพูดจาให้เจ้านครต่าง ๆ ยินยอมตกลงแบ่งพระบรม สารริกาธาตุของพระพุทธเจ้าได้สำเร็จ แม้แต่สุภาสิตไทยก็มีว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท พระพุทธศาสนาถือว่า “วาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด”

เพราะฉะนั้น ผู้พูดควรใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความยำเกรง เป็นเหตุให้ผู้ฟังเกิดความ เอ็นดูกรุณา พูดกันด้วยคำสุภาพ แสดงความเป็นกันเองฉันพี่น้อง เป็นเหตุให้เกิดความสนิทสนมกลมเกลียวกัน ใช้ถ้อยคำสุภาพ แสดงความกรุณาปรานี แนะนำตักเตือนสั่งสอนให้สำนึกผิดชอบชั่วดี ย่อม เป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ฟัง และตั้งใจปฏิบัติตามถ้อยคำทั้งต่อหน้าและลับหลัง ย่อมเป็นทาง เจริญก้าวหน้า และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจต่อกัน

๓. อัตถจริยา หมายถึง ทำประโยชน์แก่เขา คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนชวน ช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาละช่วยปรับปรุงส่งเสริม ในด้านจริยธรรม

การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่กัน เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นการแสดง กตัญญูต่อผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว ศึกษาพุทธจริยธรรมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมหลายอย่าง^{๓๔} ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ การแบ่งปันสิ่งของของตนเพื่อช่วยเหลือสังคม เพื่อให้ คนในสังคมเกิดความสงบสุข

๒) ศีล คือ คนมีศีล มีความประพฤติดีงามตามกฎหมายระเบียบของสังคม ไม่ฝ่าฝืน กฎระเบียบและศีลธรรมอันดีงามของสังคม

๓) ปัญญา คือ การทำให้เกิดปัญญาความรอบรู้ในสิ่งต่าง ๆ และใช้ปัญญาให้เกิด ประโยชน์แก่สังคมที่ตนเองอยู่ ทำให้สังคมเจริญรุ่งเรือง

๔) วิริยะ คือ มีความเพียรมีความพยายามมีความอดุสาหะในการทำงานไม่ทอดทิ้งธุระ หน้าที่ของตนเองและของสังคมที่ตนเองได้รับมอบหมาย

๕) ขันติ คือ มีความอดทนต่อความทุกข์ต่อความลำบากในหน้าที่การงานที่ทำและไม่ตก อยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหา

๖) อธิษฐาน คือ มีความตั้งใจมั่นแน่วแน่ มีจิตใจที่เด็ดเดี่ยวมั่นคง ที่จะนำชีวิตนำสังคม ไปสู่จุดหมายอย่างไม่ย่อท้อ

๗) สัจจะ คือ มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๘) สมานัตตตา คือ ความเป็นคนดีเสมอต้นเสมอปลายไม่ถือตัว เป็นกันเองกับทุกคน และให้การช่วยเหลือสังคมด้วยความเต็มใจ

^{๓๔} พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมั่งคั่งถก ทิพนี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๗๒-๗๓.

๙) กตัญญูทวาที คือ ความเป็นคนรู้จักอุปการคุณที่คนอื่นทำแก่ตน และหาทางตอบแทนอุปการคุณเมื่อมีโอกาส

๑๐) จิตตะ คือ เอาใจใส่ในภาระกิจการงานของสังคมอย่างเต็มอกเต็มใจ เพื่อให้สังคมได้บรรลุจุดมุ่งหมายคือสันติสุข

๑๑) อาชีวนารีสุทธี คือ มีการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ คือ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม ไม่หลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีวิต

๑๒) อุฏฐานสัมปทา คือ ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกิจการของตนเองและสังคม

๔. สมนัตตตา หมายถึง เอาตัวเข้าสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อผู้อื่น ไม่เอาเปรียบ และร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

สรุปความว่า การวางตนอย่างเหมาะสมพอดี เป็นสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งสามารถผูกพันรักษาน้ำใจกันไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะมนุษย์รักนับถือความวางตนสม่ำเสมอไม่ถือตัว แต่เกลียดชังความไม่เสมอต้นเสมอปลาย ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เยอหยิ่ง ถือตัว หรือทะนงตัว ดุหมั่นกัน เป็นธรรมดาประจำโลกที่คนทั้งหลายย่อมไม่เท่ากัน ด้วยทรัพย์ ยศ ศักดิ์ บริวาร และศิลปวิทยาที่ยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นเครื่องกีดกันขัดขวางคนผู้ไม่เสมอกันมิให้รักใคร่สนิทสนมกันไม่ แต่กลับเป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมความรักความนับถือสนิทสนมกัน

สังคหัตถุนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูได้เป็นอย่างดี เมื่อกกล่าวโดยสรุป คือ เป็นการตอบแทนด้วยการช่วยด้วยทุน ด้วยสิ่งของหรือความรู้ ช่วยด้วยถ้อยคำ ช่วยด้วยกำลังงาน ช่วยด้วยการร่วมเผชิญและแก้ไขปัญหา

๓.๒.๓ ขรवासธรรม ๔ ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน

ในพระพุทธศาสนา ธรรมะสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า ขรवासธรรม^{๓๕} ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะเบาะแว้ง อันนำมาซึ่งความร้าวฉาน ถ้าบุคคลผู้อยู่ร่วมกันในแต่ละฝ่ายมีความรู้สึกสำนึกในอุปการคุณของกันและกัน ย่อมทำให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สามารถที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวไม่ให้เกิดขึ้นได้ ขรवासธรรมนั้น มี ๔ ประการ ได้แก่

๑. สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ซื่อสัตย์ต่อตนเอง ไม่ฉ้อโกงทำชั่วทั้งปวงและซื่อสัตย์ต่อผู้อื่น ไม่โกหกหลอกลวง มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ มีความรับผิดชอบ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ตั้งตามสัจจะแห่งธรรม

๒. ทมะ คือ ความข่มใจ ฝึกตนเองให้ข่มใจไม่ให้โกรธ ข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งไม่ดี สิ่งที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขขึ้น สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดี ต้องข่มใจที่จะไม่ทำ บังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวเข้ากับการงาน และสิ่งแวดล้อมได้ดี ตลอดถึงแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

^{๓๕} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

๓. ขันติ ความอดทน ต้องมีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกับคนอื่น อดทนต่อความยากลำบากในการประกอบอาชีพ อดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่สร้างความลำบาก ขัดเคืองให้เกิดขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ มุ่งหน้าทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง อดทน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย

๔. จาคะ คือ เสียสละ เสียสละทรัพย์สินเงินทอง เสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อบุคคลผู้มีพระคุณ มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือคนอื่น บำเพ็ญประโยชน์ สละโลก ละกิฐิมานะ ร่วมงานกับคนอื่นได้ มีใจกว้างขวาง ไม่ใจแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตน^{๓๖}

การอยู่ร่วมกันในครอบครัว ในท้องถิ่น หมู่บ้าน และประเทศชาติบ้านเมือง หากทุกคนปฏิบัติตามคุณธรรมทั้ง ๔ นี้ ย่อมเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู อันจะทำให้เกิดความผาสุกร่มเย็น

๓.๒.๔ โภคอาทิยะ ๕ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภครัตถ์

โภคอาทิยะ หมายถึง ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภครัตถ์ บุคคลพึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษา และครอบครองโภครัตถ์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่า หากความหมายใด ๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงรู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วน ดังพระพุทธพจน์ว่า

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภครัตถ์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภครัตถ์ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้^{๓๗}

เมื่ออริยสาวกแสวงหาโภครัตถ์มาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ดังต่อไปนี้

๑. เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองให้เป็นสุข

๒. บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. ใช้ป้องกันภัยอันตราย

๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ

๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ

๒) อติถิพลี ต้อนรับแขก

๓) ปุพเพตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

๔) ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากรเป็นต้น

๕) เทวตพลี ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตาม

ความเชื่อถือ

๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ^{๓๘}

^{๓๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐/๕๔๕.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

^{๓๘} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

เมื่อใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคะจะหมดสิ้นไป ก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว

บุคคลผู้รู้จักสงเคราะห์ช่วยเหลือ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุสิ่งของหรือด้วยธรรม ย่อมได้ชื่อว่ามีความกตัญญูต่อบุคคลผู้มีอุปการคุณต่อตน ดังนั้น การใช้โภคะให้เป็นประโยชน์ถูกต้องแก่ผู้มีอุปการคุณ ย่อมไม่สูญเปล่า เพราะนอกจากจะเกิดประโยชน์แก่ผู้มีอุปการคุณแล้ว ยังได้ประกอบบุญกุศลที่เกิดจากการใช้โภคะ ย่อมทำให้เป็นที่รักของผู้อื่น ผู้รับก็ได้ประโยชน์ ได้รับความสุข เกิดความสามัคคี รักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓.๒.๕ คารวะ ๖ ความเคารพ

คารวะ ได้แก่ ความเคารพนับถือ การแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพนอบน้อม เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูทวาทิ ความเคารพในบุคคลที่ควรแก่การเคารพ เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดถึงความเคารพในสิ่งมีชีวิต ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีมีความเคารพ

ในพระพุทธศาสนา คารวะมี ๕ ประการ^{๓๙} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสนา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
๕. มีความเคารพ ความยำเกรงในกันและกัน

อีกประการหนึ่ง คารวะมี ๖ ประการ^{๔๐} ได้แก่

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสนา
๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
๕. มีความเคารพในความไม่ประมาท
๖. มีความเคารพในการต้อนรับ

สรุปความว่า ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้อื่น ตลอดถึงสิ่งอื่น ๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจ จัดว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันตามลำดับพรรษา คือผู้บวชภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน เป็นตัวอย่างให้สังคมไทยต่างเคารพกันตามหลักทศ ๖ อันเป็นหลักธรรมสำคัญ เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ ภรรยาสามี มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์คฤหัสถ์ ความเคารพนั้น ถือเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเหตุนำความเจริญ และความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน

^{๓๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๔๐} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๒.

ในสังคมไทย วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมเรื่องการจะ ทำให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ทำให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัยและพึง ประสงค์ เช่น ผู้น้อยเคารพผู้ใหญ่ หากตรงกันข้าม เช่น ผู้น้อยไม่เคารพผู้ใหญ่ ต่างฝ่ายต่างมีทิฐิ ตีอรั้น เรียกว่า การจะ คือการไม่เคารพกัน ก็จะเกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๕ และ ๖ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีความกตัญญู ที่นำไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ผู้มีความ เคารพ เพื่อความดำรงมั่นแห่งคุณความดี อันเป็นสัจธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ตนเอง และ สังคมตลอดกาลนาน และพระพุทธองค์ตรัสว่า ความเคารพ เป็นมงคลอันสูงสุด

๓.๓ สรุปท้ายบท

ความกตัญญูกตเวทิมิบทบาทสำคัญในสังคม ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่ง นับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากมี ความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ เป็นบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวทิต

ความกตัญญูกตเวทิตเป็นวัฒนธรรมที่ดงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย ได้สอดแทรกความกตัญญูไว้ เช่น ประเพณีบรรพชา-อุปสมบท ประเพณีลอยกระทง ประเพณี สงกรานต์ ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีสารทไทย และประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้วายชนม์

ประเพณีการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เป็นประเพณี ที่เนื่องด้วยความกตัญญูกตเวทิตรู้คุณของผู้มีพระคุณ และตอบแทนพระคุณของผู้มีพระคุณ ซึ่งจะ ก่อให้เกิดคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อกุลบุตรและเป็นเหตุให้คนอื่น ๆ ได้รับอานิสงส์นั้นด้วย ส่งผลให้ พุทธศาสนิกชนไทยนิยมให้กุลบุตรบวชเป็นพระภิกษุสามเณร และคงถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาจน บัดนี้ ประเพณีการลอยกระทงซึ่งมีมาแต่โบราณ ได้มีข้อคิดสอนว่า การลอยกระทงเพื่อขอขมาต่อ แม่น้ำลำคลองที่เราได้อาศัยอุปโภคบริโภค ประเพณีสงกรานต์เป็นวัฒนธรรมที่รวบรวมวิถีชีวิตของคน ไทยให้มีแต่ความสดชื่นงดงามประกอบไปด้วยคุณงามความดี เป็นวันรวมญาติ รวมครอบครัว ได้ ทำบุญร่วมญาติตักบาตรร่วมกัน แสดงความกตัญญูกตเวทิตต่อผู้มีพระคุณ ได้สรงน้ำพระ ขอพรจาก ผู้ใหญ่ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นประเพณีที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว สังคมกับ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม หลักธรรมที่ส่งเสริมความกตัญญูกตเวทิต คือ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ฆราวาสธรรม ๔ โภคอาทิยะ ๕ การจะ ๖

บทที่ ๔

ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตของ สังคมไทย

การวิจัยในบทนี้ เป็นการศึกษาแนวทางเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทยและปัญหาที่เกี่ยวกับความกตัญญูในสังคมไทย ดังนี้

- ๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวที
- ๔.๒ ความกตัญญูทเวทีในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย
- ๔.๓ แนวทางในการปลูกฝังความกตัญญู
- ๔.๔ สรุปท้ายบท

๔.๑ แนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูทเวที

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีต่อพระพุทธเจ้านั้น ก็คือคนไทยควรปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้มาก ก่อนที่พระพุทธองค์จักเสด็จดับขันธปรินิพพานพระองค์ตรัสว่าต่อไปพระพุทธองค์ไม่อยู่ มีแต่พระธรรมวินัยเท่านั้นที่จะเป็นศาสดาแทนพระองค์ เพราะฉะนั้นจากการตีความจากพระพุทธพจน์นี้ คนไทยควรตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูทเวทีต่อพระพุทธเจ้าด้วยการประพฤติดี ตั้งกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม ไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน พระพุทธองค์ทรงหวังให้สัตว์โลกมีเมตตาต่อกันตั้งตนเป็นคนดี พระพุทธองค์เน้นการปฏิบัติมากกว่าสิ่งอื่นใด หากมนุษย์หรือคนไทยมีการปฏิบัติตามหลักคำสอนแล้ว ก็ถือว่าคนไทยได้ตอบแทนพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทเวทีของคนไทยต่อพระสงฆ์นั้น จากข้อความข้างต้นจักเห็นได้ว่า พระสงฆ์นั้นได้มีบทบาทสำคัญต่อคนไทยเป็นอย่างมาก ปัจจุบันคนไทยตกอยู่กับความสับสนว่าจะกตัญญูหรือตอบแทนคุณพระสงฆ์อย่างไร ยิ่งปัจจุบันมีข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์จากสื่อโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์มากมาย โจมตีพระสงฆ์หลายช่องทางหากคนไทยไม่รู้จักวิธีการตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูพระสงฆ์อาจถูกทำลายและพระพุทธศาสนาก็จะหายไปจากสังคมไทยเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจักเห็นได้ว่า การตอบแทนคุณพระสงฆ์มีหลากหลายวิธีแต่วิธีที่สำคัญที่สุดก็คือ คนไทยควรตอบแทนพระสงฆ์โดยการช่วยสนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้อยู่คู่กับสังคมไทยให้นาน คนไทยควรมีศรัทธาในพระสงฆ์ในฐานะที่ถูกต้อง คนไทยส่วนใหญ่ตั้งศรัทธาการนับถือพระสงฆ์ไม่ถูกต้อง พอเกิดกรณีมีข่าวเกี่ยวกับพระสงฆ์คนไทยส่วนใหญ่มักจะคิดว่าพระสงฆ์นั้นประพฤติไม่สมควร คนไทยควรพิจารณาให้รอบครอบไม่อย่างนั้นศรัทธาความเคารพในพระสงฆ์อาจเสื่อมไปและทำให้พระสงฆ์กับคนไทยห่างเหินกัน เพราะฉะนั้นปัจจุบันสังคมไทยควรตอบแทนพระสงฆ์ด้วยการช่วยกันสนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้า หรือคนไทยคนช่วยพระสงฆ์ในการพยุ

พระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทย การที่พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองได้ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์อย่างเดียวแต่เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะช่วยเหลือกัน เพราะฉะนั้นคนไทยควรตอบแทนคุณด้วยการสนับสนุนพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ และคอยปกป้องภัยอันตรายที่เกิดจากการโจมตีของศาสนาอื่น ๆ หรือภัยที่นอกเหนือจากการโจมตีพระศาสนา ช่วยกันสอดส่องดูแลพระสงฆ์อาจจกเป็นเหตุทำให้พระศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทต่อบิดา มารดา คนไทยควรปฏิบัติตามหลักที่พระพุทธศาสนาวางไว้ดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจกมารดาบิดา ภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องตราบชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใด ๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทต่อครูอาจารย์ของคนไทย คนไทยควรตอบแทนคุณครูอาจารย์ ด้วยความเคารพ คือ มีความเคารพในครูอาจารย์คนไทยควรสนับสนุนกิจกรรมที่แสดงให้เห็นคุณค่าของความเป็นครู อาจารย์เช่น กิจกรรมการไหว้ครู ปลุกฝังให้เยาวชนหรือนักศึกษาในสังคมไทยได้ตระหนักคุณค่าของความเป็นครูให้เห็นคุณค่าได้อย่างชัดเจน นอกจากคนไทยสนับสนุนกิจกรรมเพื่อให้เห็นคุณค่าของความเป็นครูแล้ว คนไทยที่มีฐานะเป็นศิษย์ คือ ผู้รับความรู้หรือการถ่ายทอดจากอาจารย์ นักศึกษาไทยหรือคนไทยควรตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง

แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทศเวทในการตอบแทนธรรมชาติคนไทยควรแสดงความกตัญญูต่อสิ่งแวดล้อมเพราะสิ่งแวดล้อมทำให้คนไทยได้รับความสุขในการดำเนินชีวิต หลักกตัญญูทศเวท เป็นหลักของการให้โดยไม่หวังผลตอบแทน หลักการตอบแทน บุคคลไม่ว่าจะถือลัทธิศาสนาใดก็ต้องมีไว้เป็นสิ่งที่คำนึงจิตใจในการระลึกถึงคุณความดีของสิ่งที่ให้และเคยให้ประโยชน์แก่เราทั้งด้านสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย เราจะเห็นว่าชีวิตที่เราดำเนินมาได้ก็เพราะต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร สิ่งเหล่านี้ได้ให้ชีวิตแก่มนุษย์ ปัจจุบันสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ถูกทำลายไปเรื่อย ๆ ในสังคมไทยมีข่าวอยู่เสมอว่า มีคนลักลอบตัดไม้ทำลายป่า หรือทำลายสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีกมากมาย สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อคนไทยเองทำให้คนไทยประสบกับปัญหา ภาวะอากาศร้อน ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาอื่น ๆ อีกมากมายตามมาทำให้สังคมไทยอยู่แบบดิ้นรนและลำบากมากยิ่งขึ้น

สรุปความว่า แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทในสังคมไทย สำหรับแนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้านั้น คนไทยควรตอบแทนหรือแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อพระพุทธเจ้าด้วยการประพฤติดี ตั้งกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมจริยธรรมอันดีงาม แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทของคนไทยต่อพระสงฆ์นั้น สังคมไทยควรตอบแทนพระสงฆ์ด้วยการช่วยกันสนับสนุนปกป้องดูแลสถาบันพระสงฆ์ให้มีความเจริญก้าวหน้าหรือคนไทยคนช่วยพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทย การที่พระพุทธศาสนาจะมีความเจริญรุ่งเรืองได้ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์อย่างเดียวแต่เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะช่วยเหลือกัน เพราะฉะนั้นคนไทยควรตอบแทนคุณด้วยการสนับสนุนพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ สำหรับแนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทต่อบิดา มารดา คนไทยควรตอบแทนโดยการเลี้ยงกายและเลี้ยงใจของบิดามารดา แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทต่อครูอาจารย์ คนไทยควรตอบแทนคุณครูอาจารย์ ด้วยความเคารพคือมีความเคารพในครูอาจารย์คนไทยควรสนับสนุนกิจกรรมที่แสดงให้เห็นคุณค่าของความเป็นครู แนวทางในการเสริมสร้างความกตัญญูทวดเวทเพื่อตอบแทนธรรมชาติคนไทยควรแสดงความกตัญญูทวดเวทต่อสิ่งแวดล้อมเพราะสิ่งแวดล้อมทำให้คนไทยได้รับความสุขในการดำเนินชีวิต คนไทยควรตระหนักเห็นคุณค่าของธรรมชาติให้มากยิ่งขึ้น โดยรู้จักมีความกตัญญูตอบแทนดูแลรักษาธรรมชาติร่วมกัน คนไทยทุกภาคส่วนควรร่วมมือกันรณรงค์ให้คนไทยรู้จักรักธรรมชาติเพราะธรรมชาตินั้นเป็นสมบัติของคนไทยทุกคนที่จักต้องดูแลและการตอบแทนธรรมชาติเป็นสิ่งที่สำคัญเมื่อเราเห็นธรรมชาติเสื่อมเสียแล้วควรเริ่มช่วยกันแก้ไขโดยด่วน ช่วยกันดูแลและอนุรักษ์

๔.๒ ความกตัญญูทวดเวทในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

ชาวไทยส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนเพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ ชาวไทยส่วนใหญ่มีนิสัยที่ประกอบด้วยความเมตตากรุณา ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ความกตัญญูทวดเวท ความมีใจกว้างขวาง และความรักความสงบเป็นต้นพระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานและมีอิทธิพลสำคัญต่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวไทย

ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แยก “ความกตัญญูทวดเวท” ว่าโดยขอบเขตเป็น ๒ ระดับ ไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์^๑ คือ

๑) การแสดง “ความกตัญญูทวดเวท” ต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรือสิ่งที่มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นการส่วนตัว ได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ สัตว์เลี้ยง เป็นต้น

๒) การแสดง “ความกตัญญูทวดเวท” ต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือสิ่งที่มีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม ได้แก่ พระมหากษัตริย์ ประเทศที่เราอาศัย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (หมายถึง สัตว์ พืช และทรัพยากรธรรมชาติ) และพระรัตนตรัย เป็นต้น

^๑ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (พิมพ์ครั้งที่ ๙), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๐), หน้า ๒-๓.

๔.๒.๑ ความกตัญญูทวนเวียนต่อบุคคลในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

บุตรต้องบำรุงดูแลมารดาบิดาให้เป็นสุข เพราะมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดนั้นเป็นผู้ที่มีอุปการะมากแก่บุตร ถ้าปราศจากมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดแล้ว บุตรจะมีชีวิตและมีโอกาสเกิดขึ้นมาดูแลโลกนี้ได้อย่างไร บุญคุณการให้กำเนิดแก่บุตรของท่านทั้งสองนั้นสุดจะพรรณนาได้

ในพรหมสูตร ๑ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิพรหม บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบุตรเทพบุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบุขามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามิอาหุไนยบุคคล”^๒ สาเหตุที่มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะประกอบไปด้วยคุณธรรมของพรหม ๔ ประการ คือ

๑. มีเมตตา คือ มีความปรารถนาดีต่อบุตรไม่มีที่สิ้นสุด

๒. มีความกรุณา คือ คอยช่วยเหลือปัดเป่าความทุกข์ของบุตร

๓. มีมุทิตา คือ เมื่อบุตรมีความสุขสบาย ก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ

๔. มีอุเบกขา คือ คอยดูอยู่ใกล้ๆ ว่าบุตรทำถูกไหม ถ้าบุตรทำไม่ถูก มารดาและบิดาก็คอยชี้แนะ ให้คำปรึกษาเรา หากมารดาและบิดามีอุเบกขา เด็กจะเก่งและเข้มแข็ง แต่ถ้าไม่มีอุเบกขามีแต่เมตตาและกรุณา เด็กจะอ่อนแอ และทำอะไรไม่ค่อยเป็นมารดาบิดาเป็นเทวดาคนแรกของบุตร เพราะคอยคุ้มครองป้องกันภัยแก่บุตร เลี้ยงดูบุตรและเป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อบุตรก่อนบุคคลอื่นๆ ทั้งหมด ครอบครัวใดมีการเคารพบุขามารดาบิดา ครอบครัวนั้นก็มีเทวดารักษา ซึ่งเทวดาในที่นี้หมายถึงความดีงาม ความรักของมารดาบิดา คือ สิ่งที่คุ้มครองครอบครัว มารดาบิดาจึงเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้บุตรในครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข^๓

มารดาบิดาเป็นครูคนแรกของบุตร ก่อนครูอาจารย์อื่น ๆ ทั้งหมด ให้การอบรมสั่งสอนและปลูกฝังสิ่งที่ดีให้กับบุตร เริ่มตั้งแต่บุตรเกิด มารดาบิดาเป็นคนสอนให้บุตรรู้จักนั่ง ยืน เดินและสอนให้รู้ในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ สอนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม สอนวิธีการดำรงชีวิตตลอดจนกิริยามารยาท และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นและมารดาบิดาเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นผู้ควรแก่การรับของกราบไหว้ของลูก คือเป็นผู้ที่ควรรับของที่บุตรนำมาให้ ซึ่งมีข้าว น้ำ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น ทั้งนี้เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะคุณอย่างมากแก่บุตร ได้แก่การให้ชีวิต การเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ เป็นต้น พระอรหันต์เป็นผู้ควรแก่ของที่บุคคลนำมาบูชาเคารพสักการะฉันใด มารดาบิดาก็เป็นผู้ควรแก่ของที่บุตรนำมาบูชาเคารพสักการะฉันนั้น มารดาบิดาจึงเป็นพระอรหันต์ประจำบ้านที่บุตรควรให้การบำรุงดูแลและให้การอุปการะท่านทั้งสองอย่างเต็มความสามารถ ด้วยการจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างดีมาบำรุงท่านทั้งสอง และชวนท่านทั้งสองไปทำบุญสร้างกุศลเมื่อมีโอกาส เป็นต้น^๔

^๒ พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕.

^๓ พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พ่อ-แม่ พระในบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬารัตนบวรวิหาร, ๒๕๕๔), หน้า ๗-๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความรักโดยทั่วไปมีสองประเภท คือ ความรักประเภทที่หนึ่งมุ่งรักผู้อื่นเพื่อจะเอาผู้อื่นมาบำเรอความสุขให้แก่ตัวหรือจะเอาความสุขให้แก่ตนเอง ความรักประเภทนี้มีลักษณะจำเพาะเจาะจง โดยมีบุคคลที่ชอบใจถูกใจเป็นเป้าหมาย เป็นความยึดติดผูกพันเฉพาะตัว ความรักประเภทนี้จึงมากับความหึงหวงเพราะมีการยึดถือเป็นของตัว ต้องการครอบครองเป็นเจ้าของแต่ผู้เดียว ไม่ต้องการให้ผู้อื่นมายุ่งเกี่ยวหรือแม้แต่ได้รับความเอาใจใส่ ความรักประเภทนี้ทำให้เกิดการแย่งชิงทะเลาะเบาะแว้ง มุ่งกอบโกยผลประโยชน์เพื่อตนเองและคนที่ตนรักเท่านั้น ทำให้เกิดการเบียดเบียนกันมาก^๕

ส่วนความรักประเภทที่สอง เป็นความรักที่ต้องอาศัยการพัฒนาชีวิต เมื่อรักใคร่ก็อยากให้ความมีความสุข คือมีความปรารถนาดีอยากเห็นเขามีความสุข เป็นความต้องการที่จะให้มีความสุขแก่ผู้อื่น ผู้ที่มีความรักประเภทที่สองจึงมีความสุขในการให้และให้ด้วยความสุข ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความแตกต่างของความรักประเภทที่หนึ่งและความรักประเภทที่สองคือ คือ ความรักประเภทที่หนึ่ง การได้มาเป็นความสุข ส่วนความรักประเภทที่สอง การให้เป็นความสุข นั่นก็คือความรักประเภทที่หนึ่งเป็นการเอา ส่วนความรักประเภทที่สองเป็นการให้ ความรักประเภทที่สองจึงเป็นความรักที่ยั่งยืนมั่นคง

ในทางพระพุทธศาสนาเรียกความรักประเภทที่หนึ่งว่า “ราคะ” หรือ “เสนหา” ส่วนความรักประเภทที่สอง เรียกว่า “เมตตา” รวมทั้ง “ไมตรี” หากเป็นความรักประเภทที่สอง เมื่อคนที่เรารักเกิดมีความสุข ลำบากเดือดร้อน ความ “เมตตา” ก็จะเปลี่ยนเป็นความ “กรุณา” คือความสงสารคิดหาทางช่วยคนที่เรารักจากความทุกข์เดือดร้อน ความรักประเภทที่สองจึงมีความ “เมตตา” และความ “กรุณา” ควบคู่กัน ความรักประเภทที่สองเป็นความรักที่เห็นอยู่ในครอบครัว เป็นความรักของมารดาบิดาที่มีต่อบุตร มารดาบิดาอยากเห็นบุตรของตนมีความสุข จึงพยายามทำสิ่งต่างๆ ให้บุตรมีความสุข เมื่อมารดาบิดาเห็นบุตรของตนมีความสุขมารดาบิดาก็มีความสุขด้วย มารดาบิดาจึงมีความสุขในการที่ได้ให้กับบุตรของตน แม้ว่ามารดาบิดาจะต้องทุกข์เดือดร้อนก็ตาม

มารดาบิดาเป็นผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราโดยไม่หวังผลตอบแทน ตามธรรมชาติของบุคคลทั่ว ๆ ไป เมื่อจะอุปการะใครเขาต้องพิจารณาก่อนว่าเขาจะได้อะไรเป็นผลตอบแทน เมื่อแน่ใจแล้วว่า การอุปการะของเขาจะไม่สูญเปล่า จึงลงมือช่วยเหลือ แต่การอุปการะของมารดาบิดาเรานั้นเป็นการอุปการะโดยบริสุทธิ์ใจจริง ๆ ไม่ต้องการผลตอบแทนใด ๆ เลย เวลาที่เราเกิดมาก็มาตัวเปล่าไม่มีอะไรติดตัวมา อวัยวะร่างกายจะได้ครบถ้วนหรือไม่ นิสัยใจคอเมื่อโตขึ้นมาจะเป็นอย่างไร ไม่สามารถรู้ได้ จะเป็นคนอกตัญญูหรือไม่ แต่ท่านทั้งสองก็พร้อมที่จะให้การช่วยเหลือเราสุดชีวิตอยู่ตลอดเวลา แม้ว่ามารดาบิดาบางท่านที่ยากจนจะต้องกู้หนี้ยืมสินคนอื่นมาช่วยบุตรของตนก็ตาม แต่ทั้ง ๆ ที่ไม่มีหนังสือสัญญาหรือการรับปากตอบแทนบุญคุณ ระหว่างเรากับท่าน ท่านทั้งสองก็ยินดีช่วยเหลือเรา มารดาบิดาจึงเป็นผู้มีอุปการะมาก เราไม่สามารถที่จะหาผู้ใดมาเสมอเหมือนมารดาบิดาของเราได้หากมารดาบิดาผู้ให้กำเนิดไม่มีโอกาสมอบความรักและความเมตตากรุณาต่อบุตรหลังจากการให้กำเนิด ไม่ว่า

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความรักจากวาเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖), หน้า ๕-๗.

ด้วยสาเหตุใดก็ตาม บุตรก็ต้องแสดงความกตัญญูทวนที่ต่อท่านทั้งสอง เพราะบุตรจะต้องไม่ลืมว่า ชีวิตของบุตรนั้นเกิดมาได้มาอย่างไร มารดาผู้ให้กำเนิดต้องอดทนในขณะที่ยังอุ้มท้องบุตร เพราะใน เวลาที่มารดาตั้งครรภ์อยู่ มารดาย่อมได้รับความลำบากไม่ว่าจะเป็นเวลา นั่ง นอน ยืน เดิน มารดา ต้องคอยระวังรักษากายไม่ให้เกิดอันตรายแก่บุตรที่อยู่ในครรภ์แม้เวลาที่มารดารับประทานอาหาร ขณะที่ตั้งครรภ์ก็ต้องรับประทานอย่างระวัง พยายามกินอาหารที่ตนคิดว่าจะมีประโยชน์ต่อบุตรใน ครรภ์ และงดเว้นอาหารที่จะเป็นอันตรายต่อบุตรมารดาจึงต้องอดทนด้วยใจที่มีความเมตตากรุณาต่อ บุตรอย่างมาก และมารดาต้องดูแลบำรุงครรภ์เป็นเวลานานประมาณ ๙ เดือนกว่าจะถึงเวลาคลอด บุตร การคลอดบุตรก็อาจเป็นอันตรายต่อมารดาได้ และในบางกรณีอาจถึงขั้นเสียชีวิต ดังนั้นพระคุณ ของมารดาในการอุ้มท้องบุตรจนกระทั่งคลอดจึงเป็นพระคุณที่แสนจะยิ่งใหญ่ที่สุดที่จะพรรณนาได้ แม้ว่าบิดาไม่ได้อุ้มท้องบุตร แต่ก็เป็นผู้ที่คอยดูแลบำรุงและให้กำลังใจมารดาขณะที่อุ้มท้อง บิดาจึง เป็นผู้ที่มิพระคุณรองจากมารดา พระคุณในการให้กำเนิดแก่บุตรของมารดาบิดาจึงยิ่งใหญ่มา บุตร ทุกคนไม่สามารถที่จะตอบแทนพระคุณการให้กำเนิดของท่านทั้งสองได้หมดในชาตินี้ ฉะนั้นบุตรทุก คนจะต้องระลึกถึงและซาบซึ้งในพระคุณของท่านทั้งสองอยู่เสมอตลอดชีวิต

ดังนั้น บุตรที่ดีต้องเอาใจใส่ปรนนิบัติมารดาบิดาของตน โดยดูแลท่านทั้งทางกายและ ทางใจ ตัวอย่างการดูแลท่านทางกายก็คือการซื้อหาอาหารและเครื่องใช้ต่างๆที่ท่านชอบให้ท่านได้ บริโภค และการดูแลท่านทางใจก็คือการถนอมน้ำใจของท่าน ไม่ทำให้ท่านเสียใจ การตอบแทน บุญคุณของท่านทั้งสองอาจเริ่มจากวัตถุ แต่ไม่ได้จบด้วยวัตถุ เพราะการให้วัตถุหรือการอำนวยความสะดวก เป็นสัญลักษณ์ของความรัก แต่ไม่ใช่เครื่องพิสูจน์ความรักและไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะทดแทนความ รัก วิธีการปรนนิบัติมารดาบิดาของตนในแต่ละครอบครัวจะไม่เหมือนกัน เพราะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย หลายอย่าง เช่น ในครอบครัวนั้นมีบุตรกี่คน บุตรเล็กหรือโต บุตรอยู่ร่วมกับมารดาบิดาหรือไม่ บุตร แต่งงานหรือยัง หากบุตรไม่ได้อยู่ร่วมกับมารดาบิดาแล้วอยู่ไกลหรือใกล้มารดาบิดาของตน หากบุตร ยังเป็นเด็กเล็กก็เริ่มต้นจากการเชื่อฟัง การให้บริการและดูแลรับใช้ท่านทั้งสองในกิจการงานที่บุตร สามารถจะทำได้ เช่นการขยันเรียนหนังสือ การช่วยทำงานบ้านเพื่อช่วยผ่อนแรงของมารดาบิดา และ หากบุตรมีเงินที่เก็บไว้ก็สามารถตอบแทนบุญคุณของท่านโดยการซื้อของกิน ของใช้ที่ท่านชอบใจให้ ท่านทั้งสองได้กินได้ใช้ หากบุตรมีเงินเดือนก็แบ่งเงินเดือนของตนให้ท่านทั้งสองได้ใช้จ่ายตามความ พอใจ หากบุตรแต่งงานแล้วไม่ได้อยู่ร่วมกับมารดาบิดาก็ต้องหมั่นไปเยี่ยมท่านทั้งสอง เมื่อเอาใจใส่ ดูแลปรนนิบัติมารดาบิดาของตนทางโลกแล้ว ก็ต้องเอาใจใส่ดูแลมารดาบิดาในทางธรรมด้วย ควรที่จะ หมั่นชวนท่านทำบุญ ให้ท่าน ศึกษาและปฏิบัติธรรม โดยบุตรต้องแสดงตนเป็นตัวอย่างที่ดีในการ ปฏิบัติตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๖

ชาวไทยพุทธมีประเพณีอย่างหนึ่งที่บุตรสามารถแสดงความกตัญญูทวนที่ต่อมารดาบิดา ของตน คือ ประเพณีการบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดา ชาวไทยพุทธมีความเชื่อว่ามาแต่โบราณ จนกระทั่งปัจจุบันว่าในครอบครัวที่มีบุตรชายและหากบุตรชายของตนได้ออกบวชมารดาบิดาของ บุตรชายนั้นก็จะสามารถเกาะชายจิวรของบุตรชายนั้นขึ้นสวรรค์ ในความเป็นจริงแล้วเมื่อ มารดาบิดา

^๖ พระชยสาโรภิกขุ, ร่อนทอง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๗-๑๖๐.

ของบุตรชายนั้นก็จะมีโอกาสได้เข้าวัด ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมมากขึ้น ซึ่งจะทำให้มารดาบิดาของบุตรชายที่ออกบวชนั้นมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น และจะได้ทำบุญสร้างกุศลมากขึ้นด้วยอันเป็นการสร้างทางไปสู่สวรรค์ด้วยตนเอง ไม่ใช่การเกาะขาของบุตรชายเพื่อไปสวรรค์ตามคำกล่าวเท่านั้น แต่เป็นการกระทำกุศลของตนเอง ซึ่งเป็นไปตามหลักของกฎแห่งกรรมอันเป็นหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่หากบุตรชายของครอบครัวใดออกบวชเมื่อมารดาบิดาของตนเสียชีวิตแล้ว พระที่เป็นบุตรชายนั้นก็สามารถอุทิศส่วนกุศลที่ท่านได้ทำสำเร็จแล้วแก่มารดาบิดาของตน

ในสังคมชนบทชาวไทยพุทธเกือบทุกครอบครัวมีค่านิยมที่จะให้บุตรชายบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดา ขณะที่บุตรชายสามารถบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดาแต่บุตรสาวไม่สามารถที่จะบวชเพื่อทดแทนคุณของมารดาบิดาได้ บุตรสาวจึงถูกคาดหวังให้ช่วยดูแลความเป็นอยู่ของมารดาบิดา และในบางครอบครัวที่ยากจนก็คาดหวังให้บุตรสาวหาเงินมาเลี้ยงมารดาบิดาเพื่อทดแทนคุณ ในสังคมของชาวเหนือบางแห่งมีค่านิยมที่จะให้บุตรสาวขายบริการเพื่อหาเงินมาเลี้ยงมารดาบิดา เนื่องจากในบางครอบครัวอาจประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจและบุตรสาวก็ไม่มีความรู้มากพอที่จะประกอบอาชีพอื่นได้จึงทำให้บุตรสาวจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพขายบริการนี้ด้วยความสมัครใจ เพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่มีรายได้ดี และสามารถช่วยมารดาบิดาหาเงินใช้ได้ในระยะเวลาที่รวดเร็ว แม้ว่าความตั้งใจของบุตรสาวที่ประกอบอาชีพขายบริการนี้จะมีเจตนาที่ดีที่จะทดแทนคุณของมารดาบิดาโดยหาเงินให้ท่านใช้ แต่อาชีพการขายบริการเป็นอาชีพที่ไม่ถูกต้องตามศีลธรรมเพราะถือเป็นการละเมิดศีล หากมีทางเลือกอื่นใดบุตรสาวที่ประกอบอาชีพขายบริการนี้ก็ควรเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่นแทน นอกจากนั้นมารดาบิดาควรที่จะห้ามปรามมิให้บุตรสาวของตนประกอบอาชีพที่ผิดศีล เพราะมารดาบิดาที่รักบุตรของตนอย่างแท้จริงไม่ควรเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและควรทำตามหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ในทิส ๖ ที่ให้มารดาบิดาห้ามปรามบุตรธิดาจากการประพฤติตนในทางที่ไม่ดีหรือในทางที่เสื่อมเสีย ห้ามปรามบุตรธิดาจากการทำความชั่ว และสอนให้บุตรธิดาตั้งอยู่ในความดี

มารดาบิดานอกจากการมอบความรักที่ยิ่งใหญ่ให้กับบุตรแล้วยังอนุเคราะห์บุตรของตนด้วย เมื่อมารดาบิดาได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างสมบูรณ์แล้วบุตรควรที่จะแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อท่านทั้งสอง เกณฑ์ที่จะใช้วัดว่าบุตรมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดามากน้อยเพียงไรสามารถใช้เกณฑ์ตามคำสอนของพระพุทธองค์ในทิส ๖ กล่าวคือ หากบุตรได้ทำหน้าที่ของท่านอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ตามคำสอนในทิส ๖ อันประกอบไปด้วย การเลี้ยงดูมารดาบิดา การช่วยกิจการงานของท่าน การดำรงวงศ์สกุลของท่าน การประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทของท่าน และเมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้ว บุตรธิดาต้องทำบุญอุทิศให้มารดาบิดา หากบุตรได้ทำหน้าที่ทั้งหมดนี้ครบถ้วนแล้ว ก็ถือว่าบุตรมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา นอกจากนั้นบุตรควรมีความรู้สึกถึงและซาบซึ้งในพระคุณอันยิ่งใหญ่ของท่านทั้งสองอยู่เสมอ และวิธีการตอบแทนพระคุณของท่านทั้งสองนั้นจะต้องเหมาะสมกับโอกาสและประกอบด้วยศีลและปัญญา

๔.๒.๒ กตัญญูทเวทีต่อครู อาจารย์ในการดำเนินชีวิตของสังคมไทย

ในสังคาลงสูตร พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องทศ ๖ อันเป็นข้อควรปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงเปรียบศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทศเบื้องขวา^๗ เพราะเป็นทักษิณบุคลควรแก่การบูชาคุณ เนื่องจากครู อาจารย์เป็นผู้ที่มีความเมตตาและปรารถนาดีต่อศิษย์รองจากการดาบิดา ครูอาจารย์เป็นผู้สอนวิธีการดำเนินชีวิต วิชาความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมแก่เรา ดังนั้นศิษย์จะต้องแสดงความกตัญญูทเวที และบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทศเบื้องขวา โดยการลูกต้อนรับครูอาจารย์ เข้าไปหาครูอาจารย์ ใฝ่ใจเรียน เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ ดูแลปรนนิบัติและช่วยบริการครูอาจารย์ เป็นต้น ส่วนครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ โดยการฝึกฝนแนะนำให้ศิษย์เป็นคนดี สอนให้ศิษย์เข้าใจแจ่มแจ้งในวิชาความรู้ที่ตนสอน สอนศิลปวิทยาที่ตนมีให้ศิษย์โดยสิ้นเชิง ยกย่องศิษย์ให้ปรากฏในหมู่คณะ ครูอาจารย์จึงเปรียบเสมือนผู้จุดแสงเทียนแห่งปัญญาให้ส่องสว่าง เพื่อทำลายความมืดบอดจากจิตใจของลูกศิษย์ ครูอาจารย์ต้องเห็นดีเห็นงามจากการสอนลูกศิษย์ อย่างมาก เพื่อให้ลูกศิษย์ของท่านมีความรู้และมีคุณธรรม พร้อมทั้งมีปัญญา ดังนั้นเราจะต้องแสดงความกตัญญูทเวทีต่อท่าน

ตัวอย่างลูกศิษย์ที่มีความกตัญญูทเวทีและมีความเคารพรักต่อพระอาจารย์ของท่านอย่างมากในสมัยพุทธกาลก็คือความความกตัญญูทเวทีและความเทิดทูนเคารพต่อพระอาจารย์ของท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรได้เรียนรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจากท่านพระอัสชิจนบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันก่อนที่ท่านพระสารีบุตรจะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังนั้นเมื่อท่านพระสารีบุตรทราบว่าพระอัสชิจอยู่ทางทิศไหน เวลานอนท่านพระสารีบุตรก็จะกราบไหว้ในทิศนั้นก่อน แล้วนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้นเพื่อแสดงความกตัญญูทเวทีที่มีต่อพระอาจารย์ของท่าน^๘ จะเห็นได้ว่าของลูกศิษย์ที่มีความกตัญญูทเวทีต่ออาจารย์ของตนจะประสบกับความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต แต่ในทางตรงกันข้ามหากลูกศิษย์คนใดทรยศหรืออกตัญญูต่ออาจารย์ของตน จะไม่มีทางประสบความสำเร็จ ความก้าวหน้าและความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตได้เลย ดังตัวอย่างที่พระพุทธองค์ตรัสเล่าในพระสูตร เช่น ในคฤตติลชาดก และ ในอัมพชาดก เป็นต้น

ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน ความสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์มีความห่างเหินกันมากขึ้น ลูกศิษย์ไม่คิดว่าครูอาจารย์มีบุญคุณเพราะถือว่าครูก็ได้เงินเป็นค่าจ้างในการสอนความรู้ต่างๆ ให้กับลูกศิษย์ ลูกศิษย์จึงไม่มีความรู้สึกในเรื่องของคุณธรรม ไม่มีความกตัญญูทเวทีต่อครูอาจารย์ ไม่มีความรู้สึกซาบซึ้งในบุญคุณเอาเพียงเงินตราว่าวัดความดีของครูอาจารย์ หากลูกศิษย์ไม่นับถือครูอาจารย์ ความเจริญงอกงามของความรู้ในตัวลูกศิษย์ก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะไม่พร้อมที่จะรับคำสอนของครูอาจารย์

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓.

^๘ พระธรรมโสภณ (พิน ปาสาทิโก), กตัญญูทเวที, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๔๑), จำกัด. หน้า ๒๗-๓๕.

๔.๒.๓ กตัญญูทเวทิต่อพระมหากษัตริย์และประเทศ

พระมหากษัตริย์ไทยเปรียบเสมือนพระราชบิดาของประชาชนชาวไทยทุกคน ประชาชนชาวไทยได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ในประเทศไทย เพราะอาศัยพระบารมีของบูรพกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ และเพราะพระบารมีองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙) บูรพกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ทรงปกป้องและรักษาเอกราชให้ลูกหลานชาวไทยมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ประเทศไทยเราจึงไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศใด ประชาชนชาวไทยทุกคนจึงได้อยู่อาศัยบนแผ่นดินที่ร่มเย็นสงบสุข และองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงดูแลเอาใจใส่ความเป็นอยู่ของชาวไทยในทุกภาคของประเทศ พระองค์ทรงครองแผ่นดินไทยด้วยทศพิธราชธรรม และทรงอุทิศเวลาของพระองค์เป็นระยะเวลาอันยาวนานกว่า ๖๐ ปี ในการดูแลความผาสุกของพสกนิกรชาวไทยให้อยู่ดีกินดี พระองค์ทรงเข้าพระราชหฤทัยในความต้องการของปวงชนชาวไทย พระองค์ได้ทรงวางรากฐานในการพัฒนาชนบท และทรงช่วยเหลือแนะนำให้ชาวไทยที่มีฐานะยากจนตามท้องถิ่นต่าง ๆ ให้สามารถพึ่งพิงตนเองได้โดยใช้ระบบเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือทรงสอนให้ชาวไทยมีความอิสระในการเลี้ยงชีพโดยไม่ต้องยึดติดอยู่กับเทคโนโลยีและความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์^๙ พระองค์ทรงเห็นว่าหากประชาชนพึ่งตนเองได้ก็จะมีส่วนช่วยเสริมสร้างความมั่นคงและความมั่นคงของประเทศชาติโดยรวมได้ในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงมีพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลในการช่วยเหลือและขจัดปัดเป่าความทุกข์ของประชาชนทั้งในกรุงเทพมหานครและในชนบทที่อยู่ห่างไกล ทรงพระราชทานโครงการในพระราชดำริมากมายเพื่อช่วยให้ปวงชนชาวไทยมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น โครงการแก้ไขปัญหามลพิษในกรุงเทพมหานคร โครงการแก้มลิงเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล^{๑๐} โครงการฝนหลวงเพื่อสร้างฝนเทียมสำหรับบรรเทาความแห้งแล้งให้แก่เกษตรกร โครงการหลวงที่ช่วยพัฒนาหาอาชีพให้ชาวเขา เพื่อแก้ปัญหาคาไรเลื่อนลอยและหารายได้ทดแทนการปลูกฝิ่น เป็นต้น และทรงจัดตั้งมูลนิธิชัยพัฒนาเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการพัฒนาอื่น ๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้^{๑๑} ดังนั้นปวงชนชาวไทยควรจิตสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เพราะพระองค์ทรงมีพระคุณต่อประเทศไทยอย่างมากจนไม่สามารถหาคำพรรณนาใดๆมาเปรียบได้ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักมากเพื่อความผาสุกของประชาชนชาวไทย ชาวไทยทุกคนจึงควรแสดงความกตัญญูทเวทิต่อพระองค์โดยมีความจงรักภักดีและปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อตอบแทนพระคุณของพระองค์

^๙ สมพร เทพสิทธิธา, พระมหากรุณาธิคุณ ดุจแผ่นดินและดวงตะวัน, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๕๐) หน้า ๖๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐-๙๑.

^{๑๑} เฉลิมเกียรติ แสนวิเศษ, อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๗๔-๑๑๗.

นอกจากนั้นประชาชนชาวไทยจะต้องระลึกถึงพระคุณของแผ่นดินคือประเทศที่เราได้อาศัยอยู่ เพราะแผ่นดินที่เราได้อาศัยเกิดและอยู่อย่างปลอดภัยเปรียบเสมือนแม่ของเรา เพราะทำให้เราได้อยู่อาศัยอย่างปลอดภัยและมีความสุขร่วมกับครอบครัวของเรา แผ่นดินไทยจึงมีพระคุณต่อประชาชนชาวไทยทุกคนอย่างมาก ประชาชนชาวไทยจึงต้องตอบแทนคุณของแผ่นดินโดยการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดี ทำการงานเลี้ยงชีพอย่างสุจริต และเสียภาษีอากรให้กับประเทศชาติอย่างถูกต้อง รัฐบาลจะได้มีรายได้มาพัฒนาประเทศไทยต่อไป ประชาชนชาวไทยที่มีความรักต่อประเทศนั้นสามารถแสดงออกถึงความรักต่อประเทศของเรา ได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับความสามารถหรือความถนัด อาชีพ และสถานภาพของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นฆราวาสหรือพระภิกษุสงฆ์ก็ตาม ดังเช่น พระเถระผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ท่านได้ริเริ่มโครงการต่าง ๆ เพื่อช่วยชาติ โดยการช่วยเหลือคนที่ด้อยโอกาสในประเทศไทย ให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในอนาคต อันได้แก่ โครงการเพื่อเด็ก สตรี คนชรา และคนที่ไร้ที่พึ่งไม่มีที่อยู่อาศัย โดยการฝึกพัฒนาฝีมือ และอาชีพให้บุคคลเหล่านั้น จะได้สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง จะได้ไม่เป็นภาระของผู้อื่น และของสังคม การช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้นั้นเป็นการช่วยลดปัญหาของประเทศ ซึ่งเป็นการแสดงความกตัญญู กตเวทิต่อแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่วิธีหนึ่ง

๔.๓ แนวทางในการปลูกฝังความกตัญญู

การปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิต

อ้อมเดือน สดมณีและคณะ ได้ศึกษาสภาพการฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของคนไทย ในเชิงลึกจากองค์การวิจัยที่ประสบความสำเร็จในด้านการดำเนินการ ฝึกอบรมด้านคุณธรรมจริยธรรม ๒๐ แห่ง โดยได้รับทุนการวิจัยจากศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังงานแผ่นดินเชิงคุณธรรม พบว่าสภาพการจัดฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณธรรม โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านการปฏิบัติธรรม การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิต มีรายละเอียดดังนี้

๑. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการการเรียนรู้การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ จะเน้นทั้งความรู้ การปฏิบัติ และความตระหนักในความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยกิจกรรมจะหนัก เบาตามกลุ่มอายุของผู้เข้าอบรมและใช้สื่อต่าง ๆ เข้ามาประกอบในกิจกรรมอยู่เสมอ การจัดค่ายไม่ได้จัดแบบเน้นการฝึกปฏิบัติทางพุทธศาสนา และใช้เทคนิคการสอนของครูเข้าไปประยุกต์ให้เหมาะสมในแต่ละกลุ่มวัยทั้งด้านเนื้อหาและหาวิธีการ เช่น ใช้นิทานสำหรับเด็ก มีการลงมือปฏิบัติจริงเพื่อให้ผู้รับการอบรมได้เห็นคุณค่าของสิ่งนั้น ได้ใช้ปัจจัยต่าง ๆ มาช่วยในการฝึกอบรม เช่น บรรยายภาคที่เน้นธรรมชาติและเจียบสบ มีกระบวนการกลุ่มช่วยผลักดันร่วมกับการได้รับการถ่ายทอดทางสังคมจากสถาบันศาสนา การจัดฝึกอบรมจะใช้วิธีการจัดแบ่งคนเป็นกลุ่ม ซึ่งเป็นตัวช่วยในการขับเคลื่อนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้มากกว่าฝึกอบรมเป็นรายบุคคล เพื่อนในกลุ่มมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรม เช่น กัลยาณิเมต การเป็นแบบอย่าง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน ส่วนวิทยากรส่วนใหญ่เป็น

พระสงฆ์ที่เป็นตัวแทนของสถาบันที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีอิทธิพลสูงต่อการดำเนินชีวิต ได้สร้างความศรัทธาแก่ผู้เข้าอบรม

๒. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านการปฏิบัติธรรมการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยผ่านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เป็นรูปแบบที่เน้นการพัฒนาจิตของบุคคลให้เกิดความสงบ มีสมาธิ ก่อให้เกิดปัญญาและสามารถนำไปสู่การมีพฤติกรรมที่ดีงามทั้งทางกาย วาจาและใจ แนวทางการปฏิบัติธรรมมีอยู่หลายแนวทางเน้นทั้งในภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติควบคู่กันไป โดยพิจารณาให้เหมาะสมกับระดับความสามารถหรือความรู้พื้นฐานของผู้เข้าร่วมฝึกปฏิบัติซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนักทฤษฎี กลุ่มพัฒนาการทางความคิดที่เชื่อว่าการพัฒนาทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาและวัยของบุคคล

๓. การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะพัฒนาชีวิตการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิต เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญ ตามแนวคิดทางสังคมวิทยาโดยผ่านตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ครู อาจารย์ พ่อ แม่ เพื่อน เป็นต้น ในการปลูกฝังความคิด ความเชื่อ ค่านิยมและหลักการปฏิบัติที่ดีงาม การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยผ่านกระบวนการทักษะชีวิตขององค์กรต่าง ๆ เป็นรูปแบบที่เป็นการผสมผสานการพัฒนาเข้ากับวิถีชีวิต โดยเน้นการใช้ธรรมควบคู่กับการออมเงินการจัดการหลักสูตรเนื้อหา หรือกิจกรรมให้เหมาะสมกับช่วงวัยของกลุ่มผู้เข้ารับการอบรมนั้น สอดคล้องกับทฤษฎีพัฒนาทางความคิดที่เชื่อว่าการพัฒนาทางจริยธรรมของแต่ละบุคคลแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญา อาชีพ ระดับการศึกษาและวัยของบุคคลเริ่มจากการให้บุคคลมีโอกาสรู้และสนใจในเรื่องที่จะปลูกฝัง มีโอกาสในการตอบสนองต่อสิ่งที่สนใจเห็นคุณค่าของสิ่งที่ปฏิบัติและนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างสม่ำเสมอ และท้ายที่สุดก็คือการพัฒนาลักษณะนิสัยส่วนบุคคลจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิต ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม สอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาที่ว่าปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันสามารถแก้ไขหรือบรรเทาเบาบางลงได้ด้วยพระพุทธศาสนา เนื่องจากต้นเหตุของปัญหาต่าง ๆ ในสังคมนั้นมาจากการกระทำของมนุษย์ การแก้ปัญหาจึงต้องแก้ไขที่ตัวมนุษย์เอง มนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนได้ ก็สามารถช่วยตนเองให้สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสงบและสามารถนำตนไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด นอกจากนั้นการรวมกลุ่มกันนับว่าเป็นการช่วยพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมเกิดจิตใต้สำนึกที่ดีในการประหยัดอดออม รู้จักรักษาสัจจะ และมีระเบียบวินัย รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่นด้วย อันส่งผลให้เกิดความสามัคคีปรองดองขึ้นในชุมชน^{๑๒}

นางสาวพุทธชาด แผนสมบุญ ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดทำโครงการวิจัยศึกษารูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๔ รูปแบบ คือ รูปแบบของบ้าน (ครอบครัว) วัด โรงเรียน (สถานศึกษา) และชุมชนดังต่อไปนี้

^{๑๒} อ้อมเดือน สดมณีและคณะ, ศึกษาสภาพการจัดฝึกอบรมและการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของคนไทย, รายงานการวิจัย ฉบับที่ ๑๐๖, ๒๕๔๙, หน้า ๑-๘๙.

๑. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูแก่เด็ก โดยครอบครัวมีเนื้อหาสำคัญ คือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้เรื่องความดี ความชั่ว พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย กติกาสังคมและ ศาสนาวัฒนธรรมความรู้เหล่านี้ ฝึกพฤติกรรมทางกายได้โดยปลูกฝังความสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญู มี ระเบียบ ทำตามหน้าที่ของตนเองและอดทน ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รักเคารพ เชื่อมั่น อดทน มีสำนึกขณะจะกระทำ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังทำได้โดยวิธีอบรมด้วยวาจา ด้วยการปฏิบัติ เอง ด้วยการปฏิบัติให้เห็นและการกระตุ้นให้คิด ให้ทั้งนี้ต้องอาศัยความใกล้ชิดและทำตัวเป็น แบบอย่างของพ่อแม่

๒. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมเรื่องความกตัญญูกับเด็ก โดยโรงเรียน (สถานศึกษา) มี เนื้อหาที่สำคัญคือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้ในเรื่องความดี ความชั่ว ความกตัญญู พระคุณ หน้าที่ ระเบียบวินัย การพัฒนาตนความเป็นไทยสิ่งแวดล้อม และศาสนาวัฒนธรรม ความรู้เหล่านี้ฝึก พฤติกรรมทางกายได้ โดยปลูกฝังความมีสัจจะ มีน้ำใจ กตัญญูทำหน้าที่มีระเบียบวินัย ฝึกฝนสม่ำเสมอ เรียนรู้จากความคิดคือ ฟังตนเองปฏิบัติตามคำสอน รักษาวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และทำตนให้เป็น ประโยชน์ด้านการสร้างทัศนคติให้ตระหนัก รักภาคภูมิใจมุ่งมั่น เชื่อฟัง มีเหตุผล มีสำนึกขณะจะ กระทำอย่างรอบคอบ สำหรับวิธีการอบรมปลูกฝังและการประเมินผลทำเช่นเดียวกับรูปแบบของ ครอบครัว แต่รูปแบบนั้นผู้ที่ต้องทำตัวเป็นแบบอย่าง คือ ครูอาจารย์ผู้สอน ผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กมีสัจจะ มีน้ำใจ มีกตัญญู รู้หน้าที่มีระเบียบวินัย เรียนรู้ผิดถูก รักษาวัฒนธรรม สร้างประโยชน์ มี ความภาคภูมิใจ มุ่งมั่น มีเหตุผล และมีสำนึกที่ดี

๓. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูต่อเด็ก โดยสถาบันศาสนา มีเนื้อหาที่ สำคัญ คือด้านความรู้และวิธีการอบรมเช่นเดียวกับรูปแบบครอบครัว แต่ผู้ที่ทำหน้าที่ขัดเกลา คือ พระสงฆ์ หรือนักบวช บุคลากรทางศาสนา ส่วนที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กเป็นคนสุภาพ มีน้ำใจกตัญญู ร่วมและมีระเบียบวินัย ยืนยันสัตย์ประหยัด อดทน ตระหนักในความดีเคารพตัวเอง เชื่อมั่นมีความ รักและเมตตา รวมทั้งมีสำนึกที่จะทำดี

๔. รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรม เรื่องความกตัญญูสำหรับเด็ก โดยชุมชน มีเนื้อหาที่ สำคัญ คือ ด้านความรู้ได้แก่ ความรู้วิธีการปลูกฝัง เช่นเดียวกับรูปแบบที่ ๑ แต่ผู้ที่ทำหน้าที่อบรม คือ กระบวนการภายในชุมชน ส่วนผลที่คาดว่าจะได้รับ คือ เด็กรับผิดชอบต่อสังคม เสียสละ รักษา สิ่งแวดล้อมบำเพ็ญประโยชน์และเคารพกติกา พฤติกรรมและทัศนคติของเด็ก ส่วนผลที่คาดว่าจะ ได้รับ คือ เด็กเป็นคนสุภาพ มีน้ำใจ กตัญญูเอื้อเฟื้อมีระเบียบวินัย ยืนยันสัตย์ประหยัด อดทน ตระหนักในความดีเคารพตัวเอง เชื่อมั่น มีความรักเมตตา รวมทั้งมีสำนึกที่จะทำดี

ดังนั้นจะเห็นว่ารูปแบบของการฝึกฝังคุณธรรมจริยธรรม หากจะได้ผลดีต้องมีการ กระทำทั้ง ๔ ส่วนไปพร้อม ๆ กันและ โดยเฉพาะสถาบันครอบครัว เป็นสถาบันที่มีความสัมพันธ์ใน การปลูกฝังคุณธรรมและวิธีการปลูกฝังที่ได้ผลในเชิงรูปธรรม ก็คือ การอบรมคุณธรรมจริยธรรม โดยใน การอบรมนั้นต้องมีกระบวนการทำ ๒ ประเภท คือ

๑. การทำซ้ำ ๆ การปลูกฝังคุณธรรมโดยการทำซ้ำ ๆ นับเป็นหัวใจสำคัญของความจำ ซึ่งเป็นคำสอนของนักปราชญ์ที่มีมาแต่โบราณ ในการสอนบุตรหลานให้รู้จักทำดี ซึ่งหมายถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถจดจำได้อย่างดีนั้น ต้องสอนหรือกระทำซ้ำ ๆ หรือบ่อย ๆ ในเรื่องเดิมหรือเนื้อเรื่องที่ต้องการจะให้จดจำ ดังนั้นหากต้องการที่จะปลูกฝังค่านิยม หรือความคิดใด ๆ ให้กับใครก็ตามไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ก็ใช้วิธีการทำซ้ำ ๆ ด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่นการเล่นิทาน การใช้ภาพยนตร์ภาพนิ่ง เครื่องบันทึกเสียง การตั้งความหวังการยกคำพูดผู้อื่นมาอ้าง การบรรยาย การเทศนา การดัดเตือน การยกย่อง การสรรเสริญชมเชย การแก้ไขวิจารณ์ข้อบกพร่อง การตัดสิน และการให้รางวัล การให้คะแนนการประกวด การประเมินค่า ระเบียบข้อบังคับ เกณฑ์ การสาบาน พิธีกรรมต่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี การใช้วิธีการปลูกฝังค่านิยม คุณธรรมจริยธรรมเดือนละ ๑ ตลอดจนการใช้สัญลักษณ์ ป้ายประกาศ คำขวัญ คำคม คำพังเพย สุภาษิต อบรมคุณธรรม ค่านิยมจริยธรรมให้อธิบายคำถามทางจริยธรรมจริยศาสตร์ให้เด็กมีความรู้เห็นนอกเหนือจากผู้อื่นหาวิธีให้ได้รู้คุณค่าของตนเอง เช่น การเล่นกีฬา เป็นต้น

๒. การแทรกคุณธรรมในกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้สามารถพัฒนาคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนได้โดยไม่ต้องมีวิชาคุณธรรมให้เรียนพิเศษ เช่น การฝึกทดลองทำงานร่วมกับผู้อื่น ฝึกทดลองด้วยตนเองเพราะการทำงานร่วมกับผู้อื่นต้องมีความรับผิดชอบ ความตรงต่อเวลา ความอดทน ความเสียสละ ความซื่อสัตย์สุจริต หากทำได้มาก ๆ บ่อย ๆ ก็จะกลายเป็นเจตคติเป็นความเชื่อ หากปฏิบัติอยู่เสมอก็จะกลายเป็นความเคยชิน เป็นสำนึกที่ต้องประพฤติเช่นนั้นอยู่เสมอ การปลูกฝังคุณธรรมต้องเลือกว่าจะปลูกฝังเรื่องใดแก่ใครก่อนแล้วจึงออกแบบวิธีการต่างๆ ข้างต้น สุดท้ายจึงนำไปปลูกฝังให้กับบุคคลเป้าหมาย โดยผ่านการทำซ้ำจนกลายเป็นความทรงจำ ความเชื่อ และสำนึกสุดท้ายการพัฒนาจิตใจให้มีความรู้คุณธรรมนั้นก็ต้องพัฒนาผู้ใหญ่ควบคู่กันไปไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครูอาจารย์ ข้าราชการ นักการเมืองต้องพัฒนาตนเองให้มีความรู้คู่คุณธรรม และผู้ใหญ่ต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของเด็ก สื่อมวลชนต้องเสนอข่าวคนดีที่เป็นตัวอย่างที่ดียกย่องคนดีอย่าส่งเสริมสิ่งที่ยั่ววนให้กำเริบซึ่งส่งผลให้เกิดเป็นปัญหาสังคมอย่างที่เห็นในปัจจุบันเพราะต้องช่วยกันเผยแพร่คุณธรรมเข้าสู่จิตใจประชาชนเมื่อคนในสังคมมีคุณธรรมและมีศีลธรรมประจำใจจะเป็นเหตุให้คิดดี ทำดี พุดดี ความสุขสงบจะเกิดขึ้นในครอบครัวในสังคมอย่างแน่นอน

จะเห็นว่าในการฝึกสอนคุณธรรมให้กับวัยรุ่นนั้น จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนทั้งจากสถาบันการศึกษาและสถาบันครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับโรงเรียนและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญด้านหลักสูตรและวิธีการสอนแบบปลูกฝังพฤติกรรม^{๑๓}

ฤกษ์ชัย คุณูปการ ได้เสนอทฤษฎีที่สามารถใช้สอนและฝึกอบรมให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมและจริยธรรมที่พึงประสงค์ได้อย่างประสิทธิภาพ การปลูกฝังจริยธรรมโดยวิธีกระจำค่านิยม

^{๑๓} นางสาวพุทธชาต แผนสมบุญ, กระบวนการปลูกฝังความกตัญญูทศเวทีแก่เยาวชน, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์คุณภิวัตน์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

หมายถึง การกระตุ้นให้บุคคลเข้าใจค่านิยมของตนเองและค่านิยมของผู้อื่นได้ อย่างชัดเจนซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะช่วยให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น การที่ให้ผู้เรียนเข้าใจค่านิยมคุณธรรมและจริยธรรมของตนเองได้อย่างชัดเจน เพื่อป้องกันความสับสนและความลังเลใจในการประพฤติปฏิบัติทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้เรียนมีอิสระในการพิจารณาถูกผิดได้ด้วยตนเอง กล่าวคือสิ่งใดที่ผู้เรียนคิดว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม สิ่งนั้นก็จะเป็สิ่งที่ถูกต้องดีงาม ของผู้เรียนซึ่งบุคคลที่เกี่ยวข้องจะต้องเข้าใจและยอมรับสิ่งที่ถูกต้องและดีงาม ดังกล่าวของเขาด้วยในกรณีที่ค่านิยมของผู้ใดไม่ถูกต้องตามหลักคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมของสังคมไม่เกิการตัดสินใจว่าค่านิยมของเขาผิดและบังคับให้เขาเปลี่ยนค่านิยม แต่ควรส่งเสริมให้เขาได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและค่านิยมกับผู้อื่นจนกระทั่งเขายอมรับค่านิยมถูกต้องตามหลักคุณธรรมและจริยธรรมด้วยตนเองการเปลี่ยนพัฒนาด้วยวิธีการดังกล่าวจึงเป็นวิธีการเปลี่ยนค่านิยมหรือพฤติกรรมโดยที่ผู้เปลี่ยนไม่สูญเสียความเป็นตัวของตัวของตัวเองและมีความเชื่อมั่นว่าตนได้กระทำในสิ่งที่ถูกต้องและเหมาะสมซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จสูงสุดของการเปลี่ยนแปลงเจตคติและพฤติกรรมของบุคคล การปลูกฝังจริยธรรมโดยให้เหตุผลเชิงจริยธรรมเป็นวิธีการที่สามารถนำมาใช้สอนและฝึกอบรมให้เป็นคนมีคุณธรรมและจริยธรรม ที่พึงประสงค์โดยเหตุผลเชิงจริยธรรมจะทำหน้าที่เป็นเหตุจูงใจให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ทุกคนจึงสามารถประเมินคุณธรรมและจริยธรรมของผู้อื่นได้โดยการสังเกตและซักถามเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการกระทำต่าง ๆ ของเขา^{๑๔}

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้เสนอวิธีการยกระดับเหตุผลเชิงจริยธรรมไว้ดังต่อไปนี้

๑. การให้ความรู้ขั้นสูงขึ้นนักจิตวิทยาได้ใช้คือการให้เหตุผลที่เหนือกว่าที่เด็กใช้ ทั้งนี้เพื่อให้เด็กได้ความรู้ในขั้นที่สูงขึ้นกว่าที่ตนมีอยู่ เมื่อเด็กได้รับเหตุผลใหม่หรือจะนำไปใช้เปรียบเทียบกับเหตุผลโดยของตนซึ่งการเปรียบเทียบนี้เด็กจะเกิดความรู้สึกที่ขัดแย้งกัน ซึ่งความขัดแย้งนี้จะเป็เครื่องกระตุ้นให้เด็กปรับปรุงโครงสร้างทางความคิดของตนเพื่อให้เกิดความสมดุลซึ่งจะช่วยให้เด็กเข้าใจและยอมรับเหตุผลในขั้นที่สูงขึ้นจากข้างของตนเองได้

๒. การแสดงบทบาท วิธีนี้เกิดความเข้าใจที่ว่าคนที่คนเราจะเข้าใจก็ควรเกี่ยวข้องกับจริยธรรม โคลเบอร์ก^{๑๕} ได้กล่าวว่าการสวมบทบาทนั้น ได้แก่ การวัดทัศนคติของผู้อื่นการรับรู้ในความคิดและความรู้สึกของผู้อื่น การนำตนเองไปอยู่ในฐานะของคนอื่นกระบวนการดังกล่าว จะทำให้มีความคิดกว้างขวางและเกิดความคิดความเข้าใจแตกต่างไปจากเดิมไม่ยึดอยู่แต่ตัวเอง

๓. การใช้อิทธิพลของกลุ่มให้เกิดการคล้อยตาม การแสดงเหตุผลเชิงจริยธรรมเพื่อเป็นการยกระดับจิตใจของเด็กนั้น อาจทำได้โดยการใช้อิทธิพลของกลุ่มเพื่อน ซึ่งแบ่งออกทางจริยธรรมในระดับเดียวกัน เด็กจะยึดถือเพื่อนเป็นแบบอย่าง และสอดคล้องตามลักษณะเพื่อนไปโดยง่าย การปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องจากมีผลต่อจริยธรรม เด็กที่ได้รับร่วมสังคมกันจะมีความก้าวหน้ามากกว่าเด็กที่แยกเดี่ยวจากเพื่อนทั้งนี้เพราะการให้เด็กมีโอกาสและเปลี่ยนความคิดเห็นได้โดยแย้งกับเพื่อนจะทำให้เขา

^{๑๔} ฤกษ์ชัย คุณูปการ, **หลักการและทฤษฎีการปลูกฝังจริยธรรม**, ๒๕๓๙, หน้า ๓๓.

^{๑๕} นวลลอ อวชิรา, ผลของโปรแกรมพัฒนาการแสดงความกตัญญูตเวทีของเด็กไทย, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

ได้รับความคิดเห็น และทัศนคติใหม่ ๆ ต่างไปจากที่ตัวมีตนมีอยู่ถ้าเขาแล้วพิจารณาเปรียบเทียบความรู้เดิมที่เขา มีอยู่ และสามารถปรับให้เข้ากันได้เขาจะมีโครงสร้างแต่ความรู้และเหตุผลใหม่ขึ้นมา

๔. การให้เลียนแบบจากตัวแบบการใช้ตัวแบบแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้องจะเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ผู้ถูกทดลองทำพฤติกรรมต่าง ๆ ตามตัวแบบได้เป็นการให้ความรู้แก่ผู้ทดลองอีกวิธีหนึ่ง ลักษณะและความเหมาะสมของตัวแบบเป็นสิ่งสำคัญมากเพราะตัวแบบจะต้องมีลักษณะดึงดูดและชักชวนให้ผู้อื่นสังเกตเห็นเกิดความเชื่อถือและคล้อยตามได้^{๑๖}

ธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ปาฐกถาพิเศษ เรื่องคุณธรรมจริยธรรมกับปัญหาเยาวชนไทยในสังคม ได้กล่าวว่าสำหรับการฝึกอบรมคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนนั้นผู้ที่มิพบบาทสำคัญ ได้แก่ครู อาจารย์สถานศึกษาและพ่อแม่ โดยอิทธิพลของครูบาอาจารย์ที่มีต่อนักเรียนนั้นรำลึกและเยาวชน ดังนั้นครูดีย่อมเป็นครูอนันต์แก่นักเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการฝึกอบรมด้านคุณธรรมและจริยธรรมนั้น เป็นหน้าที่สำคัญของครูนอกเหนือจากการในทวิวิชาครูที่ดีคือครูที่นอกจากต้องหนักและข้อใดสับและอุทิศตนให้แก่ การสอนแล้วต้องรู้จักส่งเสริมจุดเด่นแก่จุดด้อยให้กับศิษย์ตระหนักในหลักการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องชอบธรรมนอกจากนี้ยังได้เสนอแนะแนวทางในการฝึกอบรมเด็กและเยาวชน ดังนี้

๑. สร้างเสริมกระบวนการให้รางวัลและการลงโทษ ในการศึกษาอบรมเด็กเรื่องการฝึกสอนคตินั้นใช้วิธีเป็นตัวกำหนดในการให้รางวัลแก่ผู้กระทำดี และการลงโทษแก่ผู้กระทำชั่ว การลงโทษนี้มีเกณฑ์กำหนดว่าต้องได้สัดส่วนกับความดีความชอบหรือหนักเบา และดีกับความร้ายแรงของการทำความผิด ส่วนร่วมของการให้รางวัลที่ประกอบคุณงามความดีนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อกระทำให้เด็กมีจิตสำนึกว่าตัวเขานั้นมีเกียรติศักดิ์ศรีและมีคุณค่าทั้งยังมีศักยภาพที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม เพื่อจรรโลงสังคมและเป็นฟันเฟืองเล็กที่มีความสำคัญในการสร้างความเจริญมั่นคงให้กับประเทศชาติ และการยกย่องให้รางวัลนั้นมันเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วย

๒. ปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนคุณธรรมและจริยธรรมให้ชัดเจน เห็นค่าเพื่อคุณธรรมจริยธรรมเป็นเรื่องนามธรรมถึงต้องมีวิธีการสอนที่จูงใจผู้สอน จึงควรนำตัวอย่างที่ผู้เรียนสามารถเห็นภาพได้ว่าจะเป็นเรื่องจริงจากข่าวเหตุการณ์ปัจจุบัน หรือภาพยนตร์ และละคร ตามที่ผู้สอนสามารถสอดแทรกลงในอุทาหรณ์ จากเรื่องเหล่านั้นหรือแสดงให้เห็นว่าสิ่งใดมีสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมและควรปฏิบัติตามหรือสิ่งใดเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่ควรถือว่าเป็นแบบอย่าง

๓. ต้องมีตัวอย่างที่ดีอันเป็นแบบอย่างฉบับมีการรักษาคุณธรรมจริยธรรมในการอบรมปลูกฝังคตินั้นแก่เยาวชนสิ่งสำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ ตัวอย่างที่ดีเป็นแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่ได้ถือปฏิบัติตามสถานศึกษาหรือองค์กรวิชาชีพต่าง ๆ จึงควรส่งเสริมให้มีการประกวดเรียงความหรือการเรียบเรียงชีวประวัติของปุชนียบุคคลเพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียน ได้รู้อุดมการณ์และเรียนรู้วิธีการทำงานและการดำรงชีวิตในทางชอบธรรมต่อไป

^{๑๖} ดวงเดือน พันธุสินวิน, **จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน**, รายงานการสัมมนาโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๔๕-๕๒.

ในส่วนของผู้ปกครองนั้น การอบรมสั่งสอนจากผู้ปกครองมีความสำคัญยิ่ง นักจิตวิทยากล่าวว่า การอบรมสั่งสอนของเด็กนั้นทั้งบิดามารดาต้องร่วมกันทำหน้าที่เอง จะมอบให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจัดการมิได้โดยเพราะในเรื่องทางเพศของชายและในทางกลับกันมารดาพูดได้ดีกว่าบิดาในเรื่องปัญหาต่าง ๆ ของเด็กหญิงและการฝึกอบรมนี้มีใช้ด้วยความจำใจหรือทำอย่างเสียไม่ได้ แต่ต้องทำด้วยความรักความเมตตาและความห่วงใย^{๑๗}

๔.๔ สรุปท้ายบท

สรุปว่าความกตัญญูทเวทิตีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญบุคคลที่มีความกตัญญูทเวทิตี เพราะเป็นบุคคลที่หาได้ยาก รวมทั้งผู้ที่มีความกตัญญูทเวทิตีต่อบิดามารดา โดยทิศเบื้องหน้า คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ดังนั้น บุตรต้องเลี้ยงดูบิดามารดาได้เป็นอย่างดี ทั้งทางกาย และทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์จากการให้ มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ประมวลได้ ดังนี้ คือ ความกตัญญูทเวทิตีระหว่างบุตรกับมารดาบิดา มีลักษณะคือ การปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ การยอมเสียสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชีวิตของมารดาบิดา และการให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรม เสียสละ แม้ว่าเราจะตอบแทนพระคุณท่านถึงเพียงนี้แล้ว ก็ยังนับว่าเล็กน้อยมาก เมื่อเทียบกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อเรา ผู้มีความกตัญญูทเวทิตีต้องการจะสนองพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมด พึงกระทำดังนี้ ถ้าท่านทางยังไม่มีศรัทธา ในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ทาน ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ เพราะการท่านไม่ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทานให้ได้ถ้าท่านอย่างไม่มีศีลก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนาก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้ เพราะว่าการตั้งอยู่ในสภาวะการให้ทานการรักษาศีลการทำสมาธิภาวนาเป็นประโยชน์โดยตรงและเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ต่อบิดามารดาผู้ประพฤติดุติปฏิบัติทั้งในภพนี้ ภพหน้า

^{๑๗} ชานินทร์ กรัยวิเชียร, ศาสตราจารย์, “คุณธรรมจริยธรรมกับปัญหาเยาวชนไทยในสังคม”, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดวุฒิพันธ์การพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความหมายและสำคัญของกตัญญูในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาความกตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบัน ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างความกตัญญูในการดำเนินชีวิตในสังคมไทย จากการวิจัยพบว่า

๕.๑.๑ ความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิต เป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษย์ชาติเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์และเป็นคนนำธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลายเพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความ สุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ

ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงยำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูกตเวทิตเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสอดแทรกความกตัญญูกตเวทิตไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิตเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิตกตเวทิต ต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษาช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

๕.๑.๒ กตัญญูในวิถีชีวิตของชาวพุทธในสังคมปัจจุบันนั้น สภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทำให้วิถีชีวิตของคนไทยมีค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก จากที่เคยอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่มีสมาชิกจำนวนมากก็ลดน้อยลงไป เป็นสมาชิกที่มีเพียงพ่อแม่ลูกแต่ละครอบครัวจะมีความสนใจในการทำมาหากินเลี้ยงสมาชิกภายในครอบครัวของตนเท่านั้น เพราะค่าของเงินตรานั้นได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยส่วนหนึ่งในปัจจุบันมีความเห็นว่าวัตถุเป็นสิ่งที่ให้ความสุขสูงสุดจึงพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางที่จะหาเงินทำให้ไม่มีเวลาอยู่กับลูก จึงไม่มีโอกาสอบรมสั่งสอนในเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรม ในปัจจุบันลูกบางคนจึงมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องของความกตัญญูกตเวทิต ลูกบางคนมีความเข้าใจว่าการที่พ่อแม่หรือครูบาอาจารย์ทำอะไรให้คนนั้นก็เพราะทำตามหน้าที่เท่านั้น จึงไม่มีบุญคุณต่อตนและไม่จำเป็นต้องตอบแทนคุณเรานั้น ลูกบางคนก็มีความเข้าใจว่าการตอบแทนบุญคุณคุณท่านเหล่านั้นสามารถตอบแทนได้ด้วยการให้เงินหรือวัตถุสิ่งของก็จะเป็นการเพียงพอแล้ว ขนาดที่ลูกบางคนมีความคิดที่สุดโต่งว่าจะต้องทำวิถีทางเพื่อทำให้พ่อแม่ของตนนั้นมีเงินไว้ใช้สอยเพราะคิดว่าการให้

เงินกับพ่อแม่จะทำให้พ่อแม่มีความสุขจึงยอมที่จะขายตัวเพื่อหาเงินมาให้พ่อแม่ของตนโดยไม่สนใจว่าจะเป็นวิธีการที่ถูกต้องหรือไม่การตอบแทนบุญคุณผู้ที่ให้การอุปการะแก่เราในทางที่ถูกต้องนั้นจะต้องเป็นการตอบแทนที่ประกอบด้วยคุณธรรมและศีลธรรมพร้อมด้วยปัญญาดังเช่นตัวอย่างในคัมภีร์พระพุทธานุศาสน์

๕.๑.๓ การส่งเสริมความกตัญญูทศเวทียุคที่ถูกต้องในสังคมไทย จะต้องมีความร่วมมือจากทุกฝ่ายเริ่มตั้งแต่ที่บ้านที่โรงเรียนรัฐบาลและสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ รัฐบาลจะต้องให้ความสำคัญในหลักสูตรการศึกษาของเยาวชนไทยโดยการนำเอาหลักสูตรคำสอนของพระพุทธศาสนาขึ้นมาอยู่ร่วมกับหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียน เพื่อจะได้พัฒนาเยาวชนให้มีทั้งความรู้และในการประกอบอาชีพและมีคุณธรรมเมื่อเยาวชนมีความรู้คู่กับคุณธรรมแล้วก็จะกลายเป็นเยาวชนที่มีคุณภาพคือมีพฤติกรรมและจิตใจที่ดีพร้อมทั้งมีความกตัญญูทศเวทียุคที่ถูกต้องนั้นรัฐบาลควรมีโครงการที่สนับสนุนความกตัญญูทศเวทียุคของบุตรที่มีต่อมารดาบิดาให้มากขึ้น สื่อมวลชนก็ต้องนำเสนอสิ่งที่ดีให้กับประชาชนและพยายามปลูกฝังให้ประชาชนใช้ความคิดใช้สติปัญญาพยายามทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องซึ่งสื่อมวลชนควรสนับสนุนและส่งเสริมค่านิยมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องควรนำเสนอรายการชีวิตจริงของผู้ที่มีความกตัญญูทศเวทียุคที่ต่อมารดาบิดาเพื่อที่จะปลูกฝังค่านิยมที่ดีและเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เยาวชนไทยสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ ต้องช่วยกันเผยแพร่คุณธรรมและคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไปเช่นค่านิยมในการมีความกตัญญูทศเวทียุคเป็นต้น ถ้าสื่อมวลชนให้ความรับผิดชอบต่อสังคมสื่อมวลชนจะต้องช่วยการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีมีคุณธรรมต่อเยาวชนเพื่อช่วยกันพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้กับเยาวชนและประชาชนทั่วไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในวิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างกตัญญูทศเวทียุคในการดำเนินชีวิตตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเท่านั้น มีประเด็นที่จะศึกษาได้อีกหลากหลาย คือ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปประยุกต์ใช้

๑. ผู้ปกครอง ครอบครัว โรงเรียน วัด ให้การศึกษาอบรมเลี้ยงดู สั่งสอน การประพฤติปฏิบัติตน ของนักเรียนให้มีความกตัญญูทศเวทียุคที่ต่อมารดาบิดาด้วยความเคารพ

๒. รัฐมีนโยบายมุ่งเน้นด้านการศึกษา โดยส่งเสริม สอดแทรก คุณธรรม ศีลธรรม ด้านความกตัญญูทศเวทียุคที่ต่อมารดาบิดา ความเป็นคนดีมีความกตัญญูทศเวทียุค ความเป็นคนเก่งคนกล้าแก่นักเรียนอย่างจริงจัง

๓. ให้ความรู้หลักธรรมคำสอน ทางพระพุทธศาสนา ปลูกฝังคุณธรรมศีลธรรมจริยธรรม กระตุ้นให้นักเรียนตระหนัก ถึงหน้าที่ของตน ที่จะต้องประพฤติ ปฏิบัติ ต่อมารดาบิดาด้วยความกตัญญูทศเวทียุค

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป

๑. ศึกษาเปรียบเทียบความกตัญญูทเวทึในพระพุทธรศาสนาของแต่ละภาคในประเทศไทย
๒. ศึกษาความกตัญญูทเวทึของในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชน
๓. ศึกษาพฤติกรรมเยาวชนกับกตัญญูทเวทึในการดำเนินชีวิตตามคัมภีร์พุทธรศาสนาในสังคมปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

จรรยา สมน้อย. อธิบายพุทธประวัติ น.ร.ตรี ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๑.

จันทร์ ไพจิตร. ประมวลพิธีมงคลของไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: วัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

ชัยวัฒน์ คำอินทร์. “ประเพณีวันสารทไทยในชีวิตไทย”. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ชุดบรรพบุรุษของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐.

ดวงเดือน พันธุสิน. จริยธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน. รายงานการสัมมนาโครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา, ๒๕๒๒.

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต. พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ทวี บุญยเกตุ. “พ่อสอนลูก”. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๓๔.

บุญมี แท่นแก้ว. ประเพณีและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๑๕

ปฐม และภัทรา นิคมานนท์. โครงการหนังสือบูรพาจารย์หลวงพ่อเทสก์ เทสรังสี. กรุงเทพฯ: บี.พี.เอ. เลฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๔๘.

พระชยสาโรภิกขุ. ร้อนทอง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตโต. การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี โชติก ญาณสิทธิ. มงคล ๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖.

พระธรรมโกศาจารย์ ปญญานันทภิกขุ. พ่อ-แม่ พระในบ้าน. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๕๔.

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

- _____ . **ธรรมบุญชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเฟื่องฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔.
- _____ . **คนไทยกับสัตว์ป่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . **ความรักจากวาเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๖”
- _____ . **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด} ๒๕๓๙.
- _____ . **คุณบิดามารดาสุดพรรณนามหาศาล**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕
- พระธรรมโสภณ ปิ่น ปาสาทิโก. **กัตถุญกตเวที**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๔๑.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ ประยูร ธรรมจิตโต. **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘”
- พันตรี ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- พุทธทาสภิกขุ . **กัตถุญกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- _____ . **บรมธรรมภาคปลาย**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ ๒๕๒๕.
- _____ . **พ่อแม่สมบูรณ์แบบ**. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____ . **พุทธจริยา**. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕,
- วีระชัย มีชอบธรรม. **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖**. กรุงเทพมหานคร: หจก อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๗.
- สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๓.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า พิมพ์ ธรรมธโร . **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.
- สมสุดา ผู้พัฒน์ และจุฬารัตน์ วัฒนะ. **อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดู การไปวัด การรักษาศีล ๕ และการนั่งสมาธิ ต่อความกตัญญูกตเวที**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- โกวิท ราชวงศ์. “หลักคำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวทีในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาทัศนะของคนชราว่าด้วย การทอดทิ้งบุพการีในสังคมไทยพุทธ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** ศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕.
- นางสาวพุทธชาต แผนสมบุญ. **กระบวนการปลูกฝังความกตัญญูกตเวทีแก่เยาวชน**. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- พระมหาเจิม สุวโจ. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาเทวรินทร์ ครุฑแก้ว. “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมั่งคั่งถกที่ป็น”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓.

พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย แก้ววงศ์น้อย. “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาภูเนต จันทรจิต. “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๗.

พระมหาสมชาย เกิดแก้ว. “พระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลง : ศึกษาเปรียบเทียบการตักบาตรของพุทธศาสนิกชนในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยศาสตร์ในธัมมปัทมสูตร” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นวลลออ วรชีนา. ผลของโปรแกรมพัฒนาการแสดงความกตัญญูตเวทีของเด็กไทย. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐.

อำนวย จั่นเงิน. “การพัฒนาความกตัญญูตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธวรญาณ” ทองย้อย กิตติทินโน”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระครูธรรมสารโกศล ธมมสนธิโก (พันธุ์จิรพัฒน์)
- ว/ด/ป เกิด : วันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕
- สถานที่เกิด : จังหวัดสุพรรณบุรี
- การศึกษาทางโลก**
- พ.ศ. ๒๕๕๖ : ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บส.) รุ่นที่ ๙
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปริญญาตรี พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- การศึกษาทางธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๕๔ : นักธรรมชั้นเอก
สำนักเรียนคณะบวรนิเวศน์วรวิหาร
- ประสบการณ์การทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : ครูสอนพระปริยัติธรรม วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร (แผนกธรรม)
- บรรพชา/อุปสมบท** : วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖
- สังกัดวัด** : วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ตำแหน่งหน้าที่** : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร
: พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- ปีที่เข้าศึกษา** : ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร
: กรุงเทพมหานคร
- โทรศัพท์** : ๐๘-๑๖๘๖-๒๒๔๗
- E-mail** : Pbs90046@gmail.com